

THEORETISCH FUNDAMENT
bij de aanpak
van complexe scheidingen

Copyright:

Alle rechten voorbehouden.

Deze publicatie is eigendom van de opdrachtgever, Jeugdzorg Nederland en van de auteur, Drs. E.A. Groenhuijsen. Het betreft een interne publicatie. De publicatie is bedoeld voor verspreiding onder de medewerkers van Bureau Jeugdzorg en zal door hen worden gebruikt in de casuïstiek.

Gebruik door derden voor andere doeleinden is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de eigenaars.

Verantwoording

Voor je ligt het Theoretisch Fundament Complexe Scheidingen. Het is een naslagwerk wat speciaal voor de jeugdbeschermers van Bureaus Jeugdzorg (BJZ) is geschreven, als onderliggende theorie bij de Methodiek Complexe Scheidingen. Het geeft kennis en informatie over een aantal facetten van complexe scheidingen. De onderwerpen zijn gekozen op basis van wat in de wetenschap als relevant wordt gezien en wat vanuit de praktijk als nuttig wordt beoordeeld. In het fundament vind je achtergronden en uitleg. We weten bijvoorbeeld allemaal dat ruzies tussen de ouders slecht zijn voor kinderen, maar waarom is dat zo en waar moet je bij conflictueuze scheidingen op letten? Wat is er van belang als het gaat om overnachtingen bij de andere ouder? Wat is 'het belang van het kind'? Wat betekent het begrip en hoe kunnen we er in onze dagelijkse praktijk mee omgaan? Iedereen vindt er wel iets van en ouders geven er vaak beiden een andere uitleg aan. Hoe zit het echt en wanneer is het een fabeltje dat wordt ingezet om iets voor elkaar te krijgen?

De bedoeling is dat BJZ meer Evidence Informed werkt, adviseert en rapporteert. We hopen daarmee zowel zorgvuldigheid en doeltreffendheid van onze interventies naar de cliënten, alsook de effectiviteit van onze rapportage bij de Rechtbank te kunnen vergroten. BJZ wordt immers door de samenleving kritisch gevolgd, met uitvergroting van zaken waar het fout ging. Dit leidt ertoe dat BJZ voortdurend zoekt naar kennis die de soms vergaande beslissingen kan dragen en die naar de cliënt en de samenleving de gevolgde werkwijze en adviezen kan verantwoorden. Voor de individuele werknemers biedt het een kader waarbinnen keuzes en afwegingen door de organisatie worden gedeeld en gesteund.

Per onderwerp put het fundament zoveel mogelijk uit relevante, recente literatuur, die per hoofdstuk wordt verantwoord. Achterin staat een totaaloverzicht van alle literatuur. Behalve als verantwoording is deze lijst ook bedoeld als bron om nog meer kennis te kunnen vergaren.

Het stuk is geschreven door Liesbeth Groenhuijsen, in nauw overleg met de auteur van de methodiek en met een groep medewerkers van Jeugdzorg Nederland.

De hoofdstukken zijn waar mogelijk opgebouwd volgens een vast stramien met de volgende onderwerpen:

- a. Wat zegt de wet: WAT MOETEN WE.
- b. Kennis in de vorm van resultaten van wetenschappelijk onderzoek: WAT WETEN WE.
- c. Handreikingen voor de praktijk: WAT KUNNEN WE.

In kadertjes worden overwegingen, citaten en/of casuïstiekfragmenten weergegeven om het geheel leesbaar en toegankelijk te maken.

Bij alles is steeds de praktische bruikbaarheid voor de dagelijkse werkpraktijk het uitgangspunt geweest.

Inhoud

Verantwoording	3
Inleiding	7
1 Het belang van het kind	9
1. Inleiding	9
2. Wat zegt de wet	9
a. Wat is het belang van het kind	11
b. Belangen van kinderen voor en na scheiding	12
3. Wat zegt de wetenschap	13
4. Hoofdpunten en handreikingen	14
5. Literatuur bij dit hoofdstuk	
2 Wat vooraf ging: over liefde en verlies	15
1. Inleiding	15
2. Wat zegt de wetenschap	15
a. Wat is liefde	15
b. Liefde en geluk	16
c. Liefde en de hersenen	17
d. Kiezen voor liefde	17
e. Welke les leren kinderen over hoe liefde werkt	18
3. Als de liefde over is: conflicten tussen de ouders	18
a. Bronnen van boosheid en conflict als de liefde over is	19
b. Conflicten in soorten	20
c. Waarom langdurige conflicten schadelijk zijn	20
d. Gevolgen voor het kind	21
e. Conflict en communicatiepatronen	23
4. Hoofdpunten en handreikingen	24
5. Literatuur bij dit hoofdstuk	
3 Scheiding en de ontwikkeling van het kind	25
1. Inleiding	25
2. Scheiden per ontwikkelingsfase	25
a. Scheiding en het ongeboren kind	25
b. Scheiding en de baby (eerste levensjaar)	25
c. Scheiding en de peuter (tweede tot vierde levensjaar)	26
d. Scheiding en de jonge basisschoolleerling (vijfde tot achtste levensjaar)	27
e. Scheiding en de oudere basisschoolleerling (achtste tot twaalfde levensjaar)	28
f. Scheiding en de puber	28
3. Gehechtheid en loyaliteit	29
a. Inleiding	29
b. Wat is loyaliteit	29
c. Wat is gehechtheid	31
d. Hoe ontstaat gehechtheid	32
e. Vormen van gehechtheid	32
f. De opvoeder en gehechtheid, sensitiviteit en responsiviteit	33
g. De rol van de ouder voorafgaand aan de scheiding	33
4. Scheiding en de hersenen	34
5. Overnachtingen bij de andere ouder	35
a. To sleep or not to sleep	35
b. De betekenis van slaap en slapen gaan	35
c. Slapen en de scheiding	36

	d. Overnachtingen, ja of nee	36
6.	Hoofdpunten en handreikingen	37
7.	Literatuur bij dit hoofdstuk	38
	Bijlage	40
4	Opvoeden na scheiding	41
1.	Inleiding	41
2.	Wat zegt de wet	41
	a. Anders scheiden	41
	b. Behoud van gezamenlijk gezag	41
	c. Gelijkwaardige opvoeding en verzorging	41
	d. Ouderschapsplan	42
3.	Wat zegt de wetenschap	42
	a. De scheiding bestaat niet, het gezin bestaat niet	42
	b. Kinderen: hetzelfde of anders na scheiding	44
	c. Ouders: hetzelfde of anders na scheiding	44
	d. Verlies en verdriet	45
	e. Scheiding als rouwproces voor ouders en kinderen	46
	f. Zorgverdeling: kwaliteit versus kwantiteit	46
	g. Samen ouders blijven of parallel alleenstaand ouderschap	47
4.	Hoofdpunten en handreikingen	48
5.	Literatuur bij dit hoofdstuk	
5	Vader en moeder gelijkwaardig maar niet gelijk	50
1.	Inleiding	50
2.	Wat zegt de wet	50
3.	Wat zegt de wetenschap	51
	a. Kinderen hebben twee ouders nodig, of niet?	51
	b. Vader en moeder, zoek de verschillen	52
	c. Vader na scheiding: verlies en verder	54
4.	Hoofdpunten en handreikingen	54
5.	Literatuur bij dit hoofdstuk	55
6	Praten met kinderen	56
1.	Inleiding	56
2.	Wat zegt de wet	57
3.	Wat zegt de wetenschap	57
	a. Meepraten, ja of nee	57
	b. De mens als verhalend wezen	57
	c. Het kind als object of als subject	58
	d. Praten over ingrijpende gebeurtenissen en waarheidsvinding	58
	e. Kindsignalen	59
	f. Gesprekken in soorten	60
	g. Kiezen?	61
	h. Geheimhouding	61
4.	Hoofdpunten en handreikingen	62
5.	Literatuur bij dit hoofdstuk	63

7	Als het heel erg mis gaat: ouderverstotingssyndroom (PAS)	64
1.	Inleiding	64
2.	Wat zegt de wet	64
3.	Wat zegt de wetenschap	64
	a. Wat is PAS	64
	b. De wetenschappelijke status van PAS	65
	c. PAS en beschuldigingen van misbruik/mishandeling	66
	d. Alternatieve verklaringen voor verstotend gedrag: van PAS naar PA	66
4.	Hoofdpunten en handreikingen	67
5.	Literatuur bij dit hoofdstuk	68
	Geraadpleegde literatuur	71

Inleiding

Veel scheidingen verlopen ingewikkeld, vaak met de nodige conflicten, soms met langdurig conflict. 'Vechtscheiding' is als term ingeburgerd geraakt. Het aantal vechtscheidingen neemt toe. De oorzaak ligt volgens onderzoekers o.a. in een aantal recente wetswijzigingen. Het delen van het ouderschap, de gelijkwaardigheid van beide ouders, bedoeld om een positieve verandering voor kinderen teweeg te brengen, heeft deels een averechts effect. In dit theoretisch fundament spreken we van 'complexe scheidingen'. Deze keuze is gemaakt om aan te geven dat het vechten weliswaar prominent aanwezig is, maar dat er onderliggende processen zijn die we moeten begrijpen om hulp te kunnen bieden.

Veel deskundigen zijn het erover eens dat langdurige strijd na scheiding een vorm van kindermishandeling is. De Kinderombudsman onderschrijft dit in zijn rapport 'Vechtende ouders, het kind in de knel' (2014).

De jeugdbeschermer moet opereren in uiterst complexe zaken. Als er een ondertoezichtstelling (OTS) is, betekent dat, dat alle andere middelen hebben gefaald en er dus al langere tijd sprake is van een (potentiële) bedreiging van de ontwikkeling van het kind. Sommige ouders wenden zich als uiterste redmiddel zelf tot BJZ, wetende dat deze organisatie de bescherming van de belangen van kinderen voorop heeft staan. Of, als zelfs de meest gerenommeerde mediators en hulpverleners er niet uit komen, als de Raad voor de Kinderbescherming reden ziet tot grote zorg over de ontwikkeling van de kinderen, en als de rechter geen uitweg meer ziet in enig vrijwillig kader, dan wordt een OTS uitgesproken. De opdracht aan BJZ is dan om een oplossing te effectueren die een zo gezond mogelijke ontwikkeling van het kind/de kinderen in kwestie weer garandeert. Een opgave waar je als uitvoerend werker alle steun in moet krijgen. Dat gebeurt in de vorm van Multidisciplinair overleg, waarbij je samen de verantwoordelijkheid draagt. Maar ook kennis kan helpen.

Nu *Evidence Based* werken het motto is geworden en ouders via internet of oudergroepen de nodige kennis vergaren waarmee zij de gesprekken over hun kinderen na scheiding ingaan, is het zaak om je te kunnen baseren op kennis. De ouders zijn direct betrokken en interpreteren dat wat ze op internet vonden vaak vanuit emotie of eenzijdigheid. Je moet als jeugdbeschermer weten hoe het echt zit om niet in een fuik te belanden. We spreken dan van het hiervoor genoemde Evidence Informed werken. Als jeugdbeschermer ben je partijdig voor het kind. Ook daarbij heb je kennis nodig, om dat wat de ouders je over het kind vertellen of wat je zelf van het kind hebt gehoord en gezien te kunnen interpreteren. Het is noodzakelijk dat je vanuit deskundigheid het gedrag van het kind aan de ouders kunt uitleggen. Hun vertrouwen in jouw professionaliteit zal erdoor groeien. Daardoor zal het voor hen minder moeilijk zijn om een lastige beslissing te kunnen accepteren.

Dit theoretisch fundament kan je helpen door het te gebruiken als een leesboek, maar ook als naslagwerk in een bepaalde zaak.

Als ouders er bijvoorbeeld niet uitkomen of co-ouderschap/fiftyfifty voor hun kind goed is. De vader wil het graag, de moeder is tegen. Het hoofdstuk over het belang van het kind en daarnaast het hoofdstuk over ontwikkelingsfasen verschaffen dan nuttige kennis.

Het theoretische fundament geeft je niet DE antwoorden voor iedere individuele zaak, die vind jij met jouw professionaliteit en ervaring in samenspraak met je team. Het biedt wel houvast en onderbouwing voor een in te nemen standpunt.

Ouders, maar vooral kinderen, verwachten van BJZ een stellingname. Maar dan wel een stellingname die ze kunnen volgen, die onderbouwd is, controleerbaar en inzichtelijk. Omdat je als jeugdbeschermer samenwerkt met anderen, als schakel in een keten, moeten gemaakte keuzes bovendien voor de ketenpartners inzichtelijk en overtuigend zijn. Dat vraagt om kennis en om gebruikmaking van de meest recente onderzoeksresultaten. Vandaar dit theoretisch fundament

1 Het belang van het kind

1 Inleiding

Het veelgebruikte begrip 'het belang van het kind' ligt onder vuur. Het begrip wordt in de literatuur weggezet als:

vaag (Emery e.a. 2005, Maccoby, 2005)

indeterminant (Bartlett, 2002)

onmogelijk (Raeburn, 2008)

imprecise (Warshak, 2007)

encourages uncertainty and parental conflict (Emery e.a., 2005)

empty (Hilary Rodham-Clinton, 1973)

undeterminable (Scott, 2003)

en

it poses a question no less ultimate than the purposes and values of life itself (Semple, 2010).

Vooraf dat laatste zet aan tot nadenken. Het belang van het kind gaat over de doelen en waarden van het leven zelf! Gebruik van het begrip vraagt om reflectie en een heldere omschrijving, een definitie indien mogelijk. Na een scheiding willen (bijna) alle ouders handelen 'in het belang van het kind'. Maar hun eigen verdriet en angsten, kleuren vaak hun gedachten daarover. Ze maken ruzie over wat het werkelijke belang van het kind is. Daarover gaat dit hoofdstuk.

2 Wat zegt de wet

a Wat is het belang van het kind?

Zeker is dat als het om het belang van het kind gaat niet zonder meer duidelijk is wie daarover gaat, of zou moeten gaan. In de driehoek kind-ouders-overheid dreigt het perspectief van het kind nogal eens in de verdrukking te komen (Levering, 2007).

Levering spreekt hier over het 'belang' en over het 'perspectief' van het kind. Maar kinderen hebben niet één belang, zij hebben vele belangen en ook vele rechten. Zo vermeldt het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) o.a.:

Artikel 3

1: Bij alle maatregelen betreffende kinderen, ongeacht of deze worden genomen door openbare of particuliere instellingen voor maatschappelijk welzijn of door rechterlijke instanties, bestuurlijke autoriteiten of wetgevende lichamen, vormen de belangen van het kind de eerste overweging.

Dit artikel wordt wel bestempeld als een sleutelartikel. Het gebruik van het meervoud, belangen, of het enkelvoud, is meer dan een spel met woorden. We zijn het er blijkbaar niet echt over eens, en dat maakt het voor professionals lastig. Wat is het echte belang van het kind?

En dan die 'eerste overweging' uit artikel 3. In de Engelse tekst is gekozen voor de term 'a' primary consideration' in plaats van 'the' primary consideration'. Daarmee lijkt bedoeld te worden dat het/de belang(en) van het kind heel belangrijk is/zijn, maar dat het geen absolute prioriteit geniet boven alle andere belangen. De Nederlandse staat heeft aangegeven dat in geval van een conflict van belangen, het belang van het kind als regel de doorslag behoort te geven (Ruitenbergh, 2003). De staat moet garant staan voor bescherming en zorg voor het kind, omdat het kind kwetsbaar is.

In het voorwoord bij het IVRK staat nog iets heel opmerkelijks, met groot belang voor ons onderwerp:

Erkende dat het kind, voor de volledige en harmonische ontplooiing van zijn of haar persoonlijkheid dient op te groeien in een gezinsomgeving, in een sfeer van geluk, liefde en begrip.

Liefde, geluk en een gezinsomgeving. Het zijn termen die je zelden of nooit aantreft in juridische teksten, maar hier wel, omdat het om kinderen gaat! We weten heel goed wat kinderen nodig hebben. Daar is immers al eeuwen over nagedacht, er zijn bibliotheken over volgeschreven en onderzoekers hebben via grote databestanden uit hun analyses basaal gehaald wat we al wisten: kinderen hebben een gezinsomgeving nodig waarin het veilig en goed is, daar groeien kinderen goed van (zie o.a. Juffer 2010).

Maar het IVRK gaat verder:

Overwegend dat het kind volledig dient te worden voorbereid op het leiden van een zelfstandig leven in de samenleving, en dient te worden opgevoed in de geest van het handvest van de door de Verenigde Naties verkondigde idealen, en in het bijzonder in de geest van vrede, waardigheid, verdraagzaamheid, vrijheid, gelijkheid en solidariteit.

Voor ons onderwerp zijn nog meer artikelen van groot belang.

Artikel 5:

De Staten die partij zijn, eerbiedigen de verantwoordelijkheden, rechten en plichten van de ouders, of indien van toepassing, van de leden van de grootfamilie of de gemeenschap, al naar gelang het plaatselijk gebruik, van wettige voogden of anderen die wettelijk verantwoordelijk zijn voor het kind, om te voorzien, op een wijze die verenigbaar is met de zich ontwikkelende vermogens van het kind, in passende leiding en begeleiding bij de uitoefening door het kind van de in dit Verdrag erkende rechten.

Artikel 7:

Het kind wordt onmiddellijk na de geboorte ingeschreven en heeft vanaf de geboorte recht op een naam, het recht een nationaliteit te verwerven en, voor zover mogelijk, het recht zijn ouders te kennen en door hen te worden verzorgd.

Artikel 12:

1. De Staten die partij zijn, verzekeren het kind dat in staat is zijn eigen mening te vormen, het recht die mening vrijelijk te uiten in alle aangelegenheden die het kind betreffen, waarbij aan de mening van het kind passend belang wordt gehecht in overeenstemming met zijn leeftijd en rijpheid.
2. Hiertoe wordt het kind met name in de gelegenheid gesteld te worden gehoord in iedere gerechtelijke en bestuurlijke procedure die het kind betreft, hetzij rechtstreeks, hetzij door tussenkomst van een vertegenwoordiger of een daarvoor geschikte instelling, op een wijze die verenigbaar is met de procedureregels van het nationale recht.

Artikel 19:

1. De staten die partij zijn, doen alles wat in hun vermogen ligt om de erkenning te verzekeren van het beginsel dat beide ouders de gezamenlijke verantwoordelijkheid dragen voor de opvoeding en ontwikkeling van het kind. Ouders of, al naargelang het geval, wettige voogden hebben de eerste verantwoordelijkheid voor de opvoeding en ontwikkeling van het kind. Het belang van het kind is hun allereerste zorg.

Maar ook andere rechten en belangen tellen mee:

Kinderen hebben volgens het verdrag ook recht op voeding, op onderwijs, op speelgelegenheden, op kennis van en contact met het eigen verleden en op omgang met leeftijdgenoten. Kinderen hebben dus veel belangen en veel rechten. In een aantal gevallen weten we als vanzelf welk belang het zwaarste weegt. Ieder kind heeft bijvoorbeeld recht op onderwijs, maar als een kind ziek is, vinden we het belang om eerst beter te worden meer fundamenteel. Dan houden we het kind even thuis van school totdat het weer gezond is. Hetzelfde geldt voor kinderen die lijden onder honger en armoede. We

zullen proberen dat eerst op te lossen en pas daarna voorwaarden scheppen om te kunnen spelen en een eigen mening te vormen. Maar vaak is het minder voor de hand liggend. Dat zien we bijvoorbeeld na een scheiding. Het behouden van een relatie met beide ouders is een belang van het kind, maar wat als het kind zich daardoor overbelast voelt of als de schoolontwikkeling van het kind dreigt te lijden onder ruzies tussen de ouders? Dan hebben we een meetlat, een criterium nodig om te kunnen bepalen welk belang van het kind het zwaarst weegt.

Het overkoepelde belang van het kind is: **ZICH KUNNEN ONTWIKKELEN**. In het IVRK vinden we het terug:

Bron: Defence for Children International

Artikel 6.2:

De Staten die partij zijn, waarborgen in de ruimst mogelijke mate het overleven en de ontwikkeling van het kind.

'ONTWIKKELING' dus, dat is de meetlat waarlangs we de verschillende belangen kunnen meten. Als aan alle voorwaarden voor optimale ontwikkeling is voldaan, kan een positieve ontwikkeling van het kind in de toekomst gewaarborgd worden (Kalverboer, 2006). Dat lijkt misschien simpel, maar het geeft houvast in de dagelijkse praktijk. Immers, we kunnen dan putten uit alle kennis die over ontwikkelingsvoorwaarden al voorhanden is.

b Belangen van kinderen voor en na scheiding

Echtscheiding is in Nederland geregeld in de Wet Bevordering Voortgezet Ouderschap en Zorgvuldige Scheiding. Deze stelt kaders voor wat kan en moet na scheiding. De wet trad in werking op 1 maart 2009 en is in de loop van de afgelopen decennia scheiding gemakkelijker gaan maken en zich meer gaan bemoeien met de gevolgen ervan. In de Wet Bevordering Voortgezet Ouderschap en Zorgvuldige Scheiding zijn onder andere de volgende zaken geregeld:

- Ouders behouden samen het gezag, tenzij er een onaanvaardbaar risico is dat het kind klem of verloren raakt tussen de ouders en niet te verwachten is dat hierin binnen afzienbare tijd voldoende verbetering komt, of als wijziging van het gezag anderszins noodzakelijk is in het belang van het kind.
- Ouders hebben na scheiding het recht en de plicht tot omgang met het kind; de rechter kan op verzoek van een ouder de andere ouder het recht op omgang ontzeggen. Dit kan alleen tijdelijk.
- Het kind heeft recht op een gelijkwaardige verzorging door zijn beide ouders.
- Ouders zijn verplicht een ouderschapsplan te maken. Daarin moet minimaal de zorgverdeling, de kinderalimentatie en de uitwisseling van informatie over de kinderen opgenomen zijn

De kinderen moeten bij het opstellen van het ouderschapsplan betrokken zijn.

Co-ouderschap is geen juridische term. Hoe de ouders de zorg in de praktijk verdelen, wordt door henzelf vastgesteld in het ouderschapsplan. Let wel, de wet stelt dat het kind recht heeft op gelijkwaardige verzorging, niet op verzorging die fiftyfifty verdeeld is in termen van tijd.

Zijn de belangen van kinderen na scheiding anders dan die van kinderen van niet-gescheiden ouders? De meesten van ons zullen niet hoeven na te denken, zij zullen zeggen dat alle kinderen dezelfde rechten hebben. Dat is ook verwoord in het IVRK. Toch zien we dat bij een scheiding vaak bijna uitsluitend wordt gekeken naar de belangen van het kind die staan in de wet van 2009. De gelijkwaardige opvoeding wordt dan als een geïsoleerd recht centraal gesteld. Het is alsof veel ouders en hulpverleners vergeten dat ook alle andere rechten op deze kinderen van toepassing blijven.

● Casus a:

De vader en moeder van drie jonge kinderen gaan scheiden. Door een stofwisselingsprobleem heeft het middelste kind extra zorg nodig, in de vorm van zeer regelmatige etensstijden en aangepast voedsel. Het kind is onder medische controle en behandeling in een hoge frequentie. De moeder draagt hiervoor vanaf de geboorte van het kind de hoofdverantwoordelijkheid, zij regisseert het leven van het kind zowel praktisch als emotioneel. Met een scheiding in zicht beroept de vader zich op zijn recht om de kinderen gedurende enkele weekdagen en in weekenden bij zich te hebben. De moeder, daarin ondersteund door de artsen, vindt dat daarmee de gezondheid van het kind in het geding kan komen, omdat de vader een minder regelmatig leven leidt dan de moeder. De vader ontkent dit en wijt het verzet van moeder aan haar boosheid.

Als we breder kijken zien we dat het recht van dit kind op gezondheid in dit geval zwaar zal moeten meewegen. Ofwel, we moeten het hele kind met al zijn belangen tot zijn recht laten komen. Het recht op gelijkwaardige verzorging zal zich daarnaar moeten voegen. In gesprekken met beide ouders zal een afweging tussen de vele belangen van het kind gemaakt moeten worden.

● Casus b:

De moeder van een driejarige behoort tot de groep moeders die zolang mogelijk borstvoeding wil geven. Haar peuter krijgt nog iedere dag drie keer de borst en kan volgens moeder niet zonder. Zij vindt het ook met het oog op zijn gezondheid belangrijk dat zij hem alle kans geeft om de afweerstoffen, die jonge kinderen via de moedermelk meekrijgen, blijft bieden. De vader kon daar wel in meegaan, totdat de ouders gingen scheiden. Nu kan hij het kind nooit langer dan een paar uurtjes bij zich hebben; overnachten is onmogelijk, want ja, die borstvoeding...

De vader is voornemens bij de rechter te eisen dat de moeder stopt met de borstvoeding. Belangenafweging: gaat het recht op gezondheid voor het recht op relatieopbouw met de vader? En is de gezondheid van het kind hier wel echt in het geding?

● Casus c:

Na de scheiding woont de moeder van een zesjarige op een flat, de vader is in de echtelijke woning met tuin gebleven. De vader, die voor de scheiding weinig zorgde en ook nu nog een drukke baan heeft, is van mening dat het buitenspel voor hun kind zo van belang is dat het kind hoofdverblijf bij hem moet krijgen, met regelmatig verblijf bij de moeder. Belangenafweging: gaat het recht op continuïteit van zorg hier voor continuïteit in de vorm van behoud van de zelfde woonomgeving? En hoe wegen we het belang op het hebben van een tuin? Misschien is er sprake van speciale omstandigheden, bijvoorbeeld omdat het kind hyperactief is en de tuin als uitlaatklep nodig heeft?

We zullen een hiërarchie in de belangen van kinderen moeten aanbrengen; welk belang weegt het zwaarst, en welke belangen/rechten zijn minder doorslaggevend? Daarvoor gaan we te rade bij de wetenschap.

3 Wat zegt de wetenschap

Waar de wetenschap ons jaarlijks voorziet van nieuwe kennis, staat een wet voor jaren vast. Het is onvermijdelijk dat daar een spanningsveld ontstaat. In de praktijk moeten we dan binnen de kaders van de wet toch de nieuwe kennis waar mogelijk toepassen.

Basaal is voor alle kinderen hun **recht om zich te mogen ontwikkelen conform hun aanleg en mogelijkheden**. De ouders moeten ervoor zorgen dat zij de condities scheppen die het kind zo gunstig mogelijke ontwikkelingskansen bieden (Kalverboer e.a.,

2006). Dat lijkt voor de hand liggend, maar in geval van complexe scheidingen geeft dit primaat van het recht op ontwikkeling ons veel houvast. Want over wat kinderen nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen weten we heel veel. Laten we eens kijken naar de verschillende belangen en de condities die daarvoor nodig zijn. In de literatuur treffen we de volgende aspecten:

Het kind heeft allereerst een gevoel van veiligheid nodig. Daarbij moeten we ten eerste denken aan fysieke veiligheid: de omgeving moet voorwaarden scheppen waardoor het kind zich niet bezeert, niet verhongert, geen kou lijdt e.d.. Een ander aspect is emotionele veiligheid. Het kind moet zich beschermd en geborgen weten, het moet kunnen rekenen op troost en beschutting, zodat het niet overspoeld wordt door stress, angst of verdriet.

Om die situatie te kunnen creëren, moeten o.a. de volgende belangen worden gegarandeerd:

1. adequate verzorging
2. een veilige fysieke directe omgeving
3. affectief klimaat
deze basale voorwaarden zijn niet onderhandelbaar, ze vormen de minimale condities om tot ontwikkeling te komen!
4. ondersteunende flexibele opvoedingsstructuur
5. adequaat voorbeeldgedrag ouder
6. interesse
7. continuïteit in opvoeding en verzorging, toekomstperspectief
8. een veilige fysieke wijdere omgeving
9. respect
10. sociaal netwerk
11. educatie
12. omgang met leeftijdgenoten
13. adequaat voorbeeldgedrag samenleving
14. stabiliteit in levensomstandigheden, toekomstperspectief
(Kalverboer e.a., 2006)

De eerst genoemde condities zijn dus de basis. Een kind dat zich tijdelijk niet veilig voelt of te weinig continuïteit ervaart, vraagt van zijn ouders dat ze geen extra belastende ervaringen inbouwen. Bij een zorgregeling zou dat het uitgangspunt moeten kunnen zijn. En hoe zit het met een kind dat zijn omgang met leeftijdgenoten steeds onderbroken ziet doordat het in twee werelden leeft die ver uit elkaar zijn? Daar zullen de ouders samen met het kind en eventueel de professional tot een prioritering moeten komen. Overleg is daarbij een voorwaarde. Ervan uitgaande dat beiden de sociale ontwikkeling van het kind van belang vinden, naast relatiebehoud met hen als ouders, zullen zij afhankelijk van persoon en leeftijd van het kind een zorgverdeling moeten zoeken die zoveel mogelijk alle belangen behartigt.

De verschillende belangen zullen altijd gewogen worden langs de meetlat van het belang van het kind zich te mogen ontwikkelen. We doen dat in het dagelijks leven ook, het kind dat ziek is, moet eerst weer gezond worden, voordat het zijn recht op educatie (school) weer kan waarmaken. Zo zal ook het kind dat emotioneel fors belast is door de scheiding van de ouders, een vorm van zorgverdeling nodig hebben die het helpt om zijn ervaringen te verwerken.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Hoofdpunten

Na scheiding zij de ouders vaak sterk of uitsluitend gefocust op de kwantitatieve verdeling van de zorg. Maar, het recht op een gelijkwaardige verzorging door beide ouders is slechts een van de vele rechten die kinderen hebben. Voor alle kinderen geldt dat ze

recht hebben op ontwikkeling. Dat is de meetlat waarlangs we alle beslissingen over hen moeten leggen. Een gelijke verdeling in tijd is mooi als het kan, maar is niet altijd het beste voor de ontwikkeling van kinderen. In tegenstelling tot wat veel ouders denken, ben je niet per definitie een minder goede ouder als je na scheiding minder zorgtaken op je neemt. De vraag die leidend moet zijn is: hoe kan dit kind met deze ouders zich zo goed mogelijk ontwikkelen?

Handreikingen

Om wat ruimte in je gesprekken te krijgen kun je de volgende vragen en overwegingen inzetten:

- Vinden jullie dat de rechten van kinderen ook gelden voor kinderen van gescheiden ouders?
- De wet spreekt van 'gelijkwaardig' ouderschap, de wet zegt niets over tijdsverdeling. Uit onderzoek (Spruijt, 2010) weten we dat duur en frequentie van contact er in feite niet toe doen. Kinderen gedijen als zij een goede band hebben met beide ouders en er weinig conflicten zijn. Als het lukt om deze kennis met ouders te delen kan dat soms wat rust brengen. Je hoeft niet de helft van de tijd voor je kind te zorgen om een goede ouder te zijn.
- Het kan helpen om samen met de ouders een hiërarchie op te stellen van de vele belangen van hun kind. Als dat lukt, geeft het vaak wat ruimte; het maakt duidelijk dat het belang van een strikte zorgverdeling minder absoluut is dan men eerst dacht.
- Toen het kind geboren werd, hadden jullie dromen en wensen voor hem. Lukt het om in de huidige situatie daar vorm aan te geven? Wat moet er veranderen?
- Kinderen lijden altijd onder een scheiding, vaak lukt het ouders om die schade klein te houden. Wat is volgens jullie een acceptabele prijs, in ontwikkelingstermen, die jullie kind moet betalen?
- Je moet/mag nog jaren verder met dit kind. Zijn hoofdbelang is dat hij in veiligheid en vrede kan leven, gedurende al die jaren. Hoe ziet de toekomst er uit als jullie nu stappen zetten? Wat kan dan helpen? En hoe ziet het er uit als jullie zo doorgaan als nu?
- Soms ben je de allerbeste ouder van je kind als je, met het oog op zijn ontwikkeling, even een stap terug doet.

5 Literatuur bij dit hoofdstuk

Kalverboer, M. & E. Zijlstra, *Het belang van het kind in het Nederlands recht, Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief*, SWP, Amsterdam, 2006

Lamb, M.E., *Placing Children's Interests first: Developmentally appropriate parenting plans*, Virginia Journal of Social Policy and the Law, 10, 98-119, 2002

Levering, B. & A. Kinneging, *In het belang van het kind gezien vanuit het kind en gezien vanuit de overheid*, SWP, Amsterdam, 2007

Ruitenbergh, G.C.A.M., *Het internationale Kinderrechtenverdrag in de Nederlandse Rechtspraak*, SWP, Amsterdam, 2003

Smart, C., A. Wade, B. Neale, *Objects of concern? - Children and Divorce*, Conference Paper, Child and Family Law, Oxford, 1999

Spruijt, E. & H. Kormos, *Handboek Scheiden en de kinderen*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2010

De Kinderombudsman: rapport *Vechtende ouders, het kind in de knel*, Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in vechtscheidingen, Maart 2014

2 Wat voorafging: over liefde en verlies

1 Inleiding

Scheiden is zo erg omdat de droom van liefde zo mooi is.

Liefde, daar begint het allemaal mee. Tenminste, meestal. Het is een verhaal van alle tijden. Bezongen vanaf de vroegste tijden, beschreven in gedichten en verhalen en zelfs oorzaak van oorlogen. Verhalen over prinses op witte paarden en happy ever after. We willen het zo graag, en liefde overwint alles. Het dramatische is dat liefde zelfs liefde overwint, soms juist liefde overwint, hem doodt.

De meeste ouders die na scheiding onze cliënten worden, dragen het verlies en de pijn van een mislukte droom in zich. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, kinderen worden soms op een minder gelukkige manier verwekt, of zelfs als een 'ongelukje'. Maar de meeste mensen verwekken hun kinderen in liefde en intimiteit. Het is goed om je dit te realiseren en een beeld te hebben over liefde en over de gemoedstoestand waarin deze ouders bij je komen als hun liefde over is. Waarom vechten ze toch zo? Wat kunnen we doen om hen te helpen daarmee te stoppen? Kunnen we dat eigenlijk wel? Als we deze vragen moeten stellen, hebben we het over de conflicten die vaak uitmonden in een complexe scheiding. Een hoofdstuk over liefde en conflict mocht dus niet ontbreken in dit theoretisch fundament.

2 Wat zegt de wetenschap

a Wat is liefde

Het is misschien een rare vraag: wat is liefde? We kennen het immers allemaal, dus weten we wat het woordje 'liefde' betekent. Maar is dat wel zo? Filosoof Armstrong (2003) stelt de vraag op scherp: ik kan zeggen 'ik houd van chocolade' en ik kan zeggen 'ik houd van jou'. Bij de chocolade gaat het om 'een extreme vorm van lekker vinden', maar bij 'ik houd van jou'? Dat is toch echt iets anders.

De liefde tussen mensen wordt gezien als een evolutionair gegeven, omdat het simpelweg de grootste kans op nageslacht en op overleven bood. Het zou een emotie zijn die individuen ertoe brengt trouw te zijn in hun verzorging van elkaar en het nageslacht. Of, wederom volgens Armstrong, is liefde in de huidige tijd waarin mensen vaak alleen wonen totdat ze een vaste partner vinden, nauw verbonden met het bestrijden van eenzaamheid? En dan is er nog de romantische visie op de liefde: een gestameld of gejubeld 'ik hou van jou' met liefst maan en violen op de achtergrond, als de zo vurig gewenste afloop van moeizame tijden van onzekerheid.

Is dat met die violen wel liefde? Volgens de meeste auteurs niet. Het is verliefdheid, het is hartstocht, passie. Dat gaat over. Wat daarna komt, dat is volgens velen pas echte liefde. Een diepgevoelde verbondenheid met juist deze ene persoon, degene die ons compleet maakt en aanvult, die onze gevoelens van tederheid opwekt, door wie we verzorgd willen worden en die we willen verzorgen, in voor- en tegenspoed. Degene met wie we (eventueel) kinderen willen krijgen en opvoeden. Maar ook degene van wie we (veel te) veel verwachten of eisen en degene door wie we het ergst gekwetst kunnen worden.

b. Liefde en geluk

Als je aan jonge ouders vraagt wat ze hun pasgeboren kind toewensen, is de kans groot dat je te horen krijgt 'dat hij of zij gelukkig wordt'. En dat geluk heeft in de beleving van de meesten van ons met liefde te maken. Eerst de liefde van de ouders voor het kind als ontwikkelingsvoorwaarde. Een pasgeborene zou niet overleven als er niet van hem gehouden wordt. Maar voor later: geluk in de liefde en geluk door de liefde.

Geluk kan betekenen: geluk hebben, mazzel hebben (het Engelse 'luck'). Maar geluk is

ook gelukkig zijn (happiness), een vorm van welbevinden, tevreden zijn over je leven en de afwezigheid van negatieve zaken. Voor sommigen is geluk datgene wat je ervaart als je zinvol leeft, doelen behaalt en dromen waarmaakt, ondanks pijn en moeite (Walburg, 2007).

Er is een sterk verband gevonden tussen het samenleven met een partner en het ervaren van geluk. 'Getrouwde mensen zijn gelukkiger dan niet-getrouwde mensen en tevredenheid met het huwelijk is de beste voorspeller van individueel geluk' (Walburg, 2007). Daarnaast blijken gehuwden langer te leven dan ongehuwden, gescheiden mensen en weduwen/weduwnaars. Het huwelijk is een soort 'veiligheidsgordel' tegen allerlei risico's (Latten, 2007). Na een scheiding valt er dus echt heel veel weg.

c Liefde en de hersenen

Wij kiezen niet bewust op wie we verliefd worden. Bijna iedereen herinnert zich dat wel, het overkomt je. Vaak als een donderslag bij heldere hemel, heftig en intens. Verliefdheid wordt dan ook wel omschreven als een vorm van tijdelijke waanzin of ontoerekeningsvatbaarheid. Verliefdheid speelt zich diep in onze hersenen af, in gebieden waar ons verstand letterlijk en figuurlijk niet bij kan. Het irrationele neemt het over van ons gekoesterde intellect. En dat terwijl we zo ongeveer de belangrijkste beslissing in ons leven, het je verbinden aan een ander voor de rest van je leven en voor het krijgen van kinderen, baseren op deze start van stormen die buiten ons bewustzijn omgaan. Maar gelukkig, als de verliefdheid langer duurt, gaat het meer bewuste deel van onze hersenen meedoen. De prefrontale cortex, het voorste deel van de hersenen, zorgt dan voor bewuste keuzes en beslissingen (Swaab, 2010).

We spreken in het dagelijks leven over chemie tussen mensen. Ook dat is eigenlijk heel raak uitgedrukt. Diverse chemische reacties in de hersenen zorgen voor verliefdheid, verlangen, begeerte, trouw en voor zorg voor elkaar. Aan onze verre voorouders ontleen we allerlei mechanismen die ons helpen bij deze stappen. Het lijkt bijvoorbeeld zo te zijn dat onze genetische erfenis ervoor zorgt dat we vallen op iemand wiens uiterlijke kenmerken veelbelovend zijn voor het verwekken van sterk nageslacht; door de natuurlijke selectie hebben de nakomelingen van mensen de eeuwen overleefd; en daar stammen wij van af.

Als liefde breekt, reageren de pijncentra in je hersenen alsof je een lichaamsdeel breekt of verwondt. Vandaar de uitdrukking een gebroken hart. Het doet zeer! Daarnaast is liefde een vorm van verslaving, verslaafd zijn aan de ander en het samen zijn met die ander. Liefde ziet er, als je praat over hersenactiviteit, onder een scanapparaat hetzelfde uit als een cocaïneverslaving, met activiteit in dezelfde hersencentra. Wie door de partner verlaten wordt, krijgt dus pijn en ontwenningverschijnselen en raakt geobsedeerd door de wens de ander terug te winnen, 'de hersenen sturen aan op een wanhoopsactie', aldus Mieras (2010).

Het gaat er in ons brein dus wild en woest aan toe als het gaat om liefde en verlies. We hebben last van verslaving en jaloezie, met pijn en ontwenning als gevolg als de geliefde ons niet meer wil. Daar kan (vaak) geen hulpverlener, mediator of rechter tegenop. De boodschap dat je ter wille van je kinderen verstandig moet zijn klinkt hol, alle sinnen wijzen de tegenovergestelde richting aan. Even los van de chemische fabriek in ons hoofd en lijf, iedereen kent het, de ontredding als we worden afgewezen en de noodmaatregelen die we als vanzelf proberen te nemen om ons IK uit deze strijd te redden. Dat dragen onze cliënten met zich mee. Dat maakt hen tot die weerbarstige lieden die al onze fraaie interventies pareren en ons machteloos maken. Zij vechten voor het bestaan zelf!

d Kiezen voor liefde

Jan Latten beschrijft in zijn boek 'Liefde à la carte' (2007) hoe het vroeger was. Vijftig jaar geleden was je zielig als je 'overbleef', je was mislukt als je was gescheiden en onfatsoenlijk wanneer je ongetrouwd ging samenwonen'. Nu kan alles, we mogen eigen keu-

zes maken, maar we moeten dat ook. Samenwonen, latten, serieel monogaam of juist niet, trouwen, partnerschap. Dat leidt tot twijfel: heb ik wel de leukste, de allerliefste en allerbeste partner? Wat lever ik in en wat krijg ik ervoor terug? Twijfel, verder kijken dan je neus lang is. Liefde is een vorm van ondernemen geworden, een kosten-batenanalyse op emotioneel en praktisch vlak. En zoals ondernemingen failliet kunnen gaan, kunnen ook die ondernemershuwelijken op de klippen lopen.

Daar komt bij dat de moderne mens over het algemeen langer wacht met een definitieve partnerkeuze. Dat kan de kans op huwelijkssucces verkleinen. Hoe langer je partnerloos blijft of zoekende, hoe vaster omlind je eigen persoonlijkheid, je leven, je carrière, je gewoontes en wensen worden. Het vinden van die ene die daar naadloos in past en die het de moeite waard maakt om je te binden, is steeds moeilijker. Als je dat dan toch doet zijn de verwachtingen (of eisen) hoog. De kans op mislukking is daardoor groot. Want de keuzevrijheid blijft, ook nadat je gekozen hebt. Zelfs als je de magische belofte hebt gedaan die ander lief te hebben 'tot de dood ons scheidt'. De huidige cultuur is sterk gericht op je blijven ontwikkelen, steeds weer het beste uit jezelf halen, kansen zien. Zoals velen steeds hun baan, hun huis en hun levensstijl opnieuw ter discussie stellen, gebeurt dat ook met relaties, met alle gevolgen van dien. Hoe hoger de verwachtingen aanvankelijk waren, hoe groter de teleurstelling als deze niet uitkomen. In ons hoofd redeneren we bij een dergelijke gebeurtenis heel wat af: ik heb er toch alles aan gedaan, aan mij kan het niet liggen, dan moet het dus wel aan die ander liggen. Redenen om heel boos te worden. En ook dat zien de jeugdbeschermers dagelijks in hun spreekkamer.

e **Welke les leren kinderen over hoe liefde werkt**

Het kind wordt geboren in een gezin dat het product is van de operaties van mensen die zich al op deze wereld bevinden. Het is een door gezicht, smaak, reuk, aanraking, pijn en verdriet, genot, hitte en koude gemedieerd systeem, een oceaan waarin het kind vlug leert zwemmen. (Laing, 1972)

Kinderen slaan alle indrukken die ze opdoen in hun gezin in zich op. Niet alleen de losse elementen, vooral ook de relaties worden opgeslagen. Dit alles vormt het startkapitaal voor hun leven. Het wordt vaak vergeten, maar behalve de directe schade door complexe scheidingen, wordt ook het beeld wat kinderen ontwikkelen over relaties en over liefde in de waagschaal gesteld. Welke les leren ze van hun ouders?

Leren ze:

- dat in een hart ruimte is voor velen;
- dat liefde een bron kan zijn van geluk en levensvervulling;
- dat conflicten op den duur worden opgelost;
- dat liefde loont;
- dat relaties een andere vorm kunnen krijgen maar wel kunnen blijven bestaan.

Of

- dat liefde zomaar kan omslaan in haat;
- dat je altijd iemand kwetst als je het ergens fijn hebt;
- dat je maar beter aan de zijlijn kunt blijven, omdat je anders gekwetst wordt;
- dat je, onder het mom van liefde, een soort consumptiegoed bent voor je ouders wat eerlijk verdeeld moet worden tussen twee strijdende partijen;
- dat liefde een ruil- of betaalmiddel is;
- dat onder het motto van liefde wraak wordt uitgeoefend.

De kans dat kinderen als ze eenmaal volwassen zijn zelf scheiden is voor scheidingskinderen twee maal zo groot. Als beide partners kind zijn van gescheiden ouders, is die kans zelfs driemaal zo groot! (Spruijt e.a., 2010) De manier waarop ouders van elkaar houden en hoe ze soms niet meer van elkaar houden, het doet er allemaal toe voor de toekomst van kinderen.

3 Als de liefde over is: conflicten tussen de ouders

Laten we ons er vooral goed van bewust zijn dat niet alle scheidingen die gepaard gaan met ruzies complexe scheidingen zijn. Conflicten zijn onvermijdelijk. Pas als de conflicten langdurig zijn en escaleren, spreken we van een complexe scheiding.

a Bronnen van boosheid en conflict als de liefde over is

Woede en conflict horen nu eenmaal bij een scheiding. Zeker als de partners ooit echt van elkaar gehouden hebben. We zagen hierboven hoe belangrijk liefde is. Een periode van strijd en woede is psychologisch niet alleen onvermijdelijk, maar ook heilzaam. Hoe dat werkt? Laten we eens kijken naar de bronnen voor de woede en conflicten na scheiding.

De kinderen

Bijna iedere ouder wilde ook voor de scheiding altijd het beste voor zijn kind en probeerde om voor dit kind de beste ouder te zijn die het zich maar kon wensen. Daar wordt veel in geïnvesteerd. Het kan dan bijna niet anders of de ouder vindt dat het kind echt niet zonder zijn/haar inbreng goed groot kan worden. Vechten om dat aandeel te kunnen behouden, ligt dan voor de hand.

'Mijn kind moet weten dat ik voor hem heb gevochten'. En: 'Ik zou geen goede ouder zijn als ik er niet voor vocht.'

Soms is het echt ingewikkeld, zoals onderstaand voorbeeld laat zien.

Een moeder:

'ik heb er nooit voor gekozen om parttime moeder te zijn. Mijn kinderen zijn drie jaar en nog geen jaar oud. Ze hebben mij echt nodig! Het is alsof ze nog aan mij vastzitten, zeker de baby. En nu worden ze deels van mij afgenomen. Hoe kan hij het onze kinderen aandoen om zomaar van mij te scheiden en hen dan ook nog bij hun moeder weg te willen halen voor uren of dagen achter elkaar? Dat is toch tegen het belang van de kinderen? Dan is hij toch geen goede vader?'

Machteloosheid

Dat je de ander op geen enkele manier tegen kunt houden om je te verlaten en je leven overhoop te halen, maakt machteloos. Nu weten we dat machteloosheid een bijna niet te verdragen gevoel is. We willen daar zo snel mogelijk van af. Ons hele systeem stuurt aan op vluchten of vechten (flight or fight). Dat leidt soms tot wanhoopsacties, maar vaak tot een poging om via strijd nog te redden wat er te redden valt; zolang je strijdt, is er hoop en voel je je niet machteloos.

Verlies

Een scheiding brengt veel verliezen met zich mee. Dat verlies moet verwerkt worden, boosheid helpt daarbij.

Een ouder verliest door de scheiding o.a.:

- de droom van liefde
- een vaste metgezel, geliefde
- veiligheid, geborgenheid, warmte, aandacht
- het gevoel van verbondenheid
- een vakantie- wandel- of muziekmaatje
- de andere ouder als compensatie voor eigen zwakke kanten
- de andere ouder als medeopvoeder
- een deel van het netwerk
- financiële zekerheid
- huis en haard
- de dagelijkse aanwezigheid van de kinderen
- de band met de kinderen

Verlies wat zo veelomvattend is, genereert naast verdriet (bijna) onvermijdelijk ook boosheid. Boosheid kan als het ware tijdelijk het verdriet verdoven.

De wens om los te komen en verder te gaan

Om los te komen, helpt het als je de ander in je verbeelding tot een akeliger mens maakt dan hij/zij was. Vechten en beschuldigen zijn werkzame manieren om een gevoel van eigen falen en verdriet nog even weg te houden. Die ander is het niet eens waard dat je zoveel verdriet hebt!

Als naast dat vechten ook de weg wordt ingeslagen om gedoseerd aan de eigen verwerking te beginnen, is dat constructief. Het wordt anders wanneer de ouder door te vechten het eigen verlies langdurig weghoudt. Dan wordt de strijd met de andere ouder ongezonde afweer, die steeds aanzet tot nieuwe strijd. Juist de kinderen staan in die strijd vaak centraal, van oogappel tot twistappel.

Zelfrespect herstellen

Afwijzing door je partner kan er diep inhakken. Vaak gaat deze gepaard met ruzies waarin lelijke, beschadigende dingen tegen de ander worden gezegd. Beschuldigingen in termen van psychische gestoordheid of persoonlijk falen blijven vaak nog jaren in de hoofden en harten doorklinken. Het voelt dan niet goed om ook nog eens aan die ander ruimte te geven om over jouw rug heen dingen voor elkaar te krijgen. Nee, punten scoren door kleine gevechten te winnen, dat geeft, als is het maar even, tenminste nog een beetje genoegdoening.

Respect van je omgeving behouden

Vrienden en familie adviseren uit goede bedoelingen niet zelden om de ex er flink van langs te geven. Laat niet over je lopen!

Kortom, ouders maken na scheiding beiden een periode door waarin ontredde de boventoon voert en waarin conflict niet alleen onvermijdelijk is, maar zelfs in zekere zin noodzakelijk. Een grote bron van conflict is de manier waarop elk van de ouders voor het kind zorgt. Uiteraard moeten de verschillen tussen de huizen niet te groot zijn, en moeten de opvoedingsstijlen niet werkelijk strijdig zijn met elkaar. Maar zoals er tijdens het huwelijk verschillen waren, zo zouden die er ook na de scheiding moeten zijn. Het zijn juist die verschillen die voor de kinderen vaak waardevol, spannend of leuk waren. In de praktische handreiking gaan we daar op in, evenals in hoofdstuk 5 over de verschillen tussen vader en moeder.

b Conflicten in soorten

De werkelijkheid is vaak gecompliceerder dan we verwachten. De ontwikkelingsbedreiging voor kinderen blijkt sterk af te hangen van het soort conflict. Als ouders er in slagen om ruzies en meningsverschillen op te lossen en zij dat ook aan de kinderen laten zien, dan leren kinderen daarvan. Hun gevoel van veiligheid wordt hersteld, doordat ze zien dat deze twee ouders zelfs zoiets moeilijks als ruzies samen wel aan kunnen. Bovendien staan de ouders dan model voor probleemoplossend gedrag, een nuttige les. Boosheid is dus niet verkeerd. Ieder kind kent ook eigen boosheid en begrijpt dat goed. In plaats van het ontkennen van de ruzies, doen ouders er goed aan hun boosheid te erkennen, maar ook nadrukkelijk uit te leggen hoe ze het weer hebben opgelost. Het geheim zit in de manier waarop ouders ermee omgaan.

Heel anders is het als de conflicten chronisch zijn. Zeker als het kind zelf daar het onderwerp van is.

c **Waarom langdurige conflicten schadelijk zijn**

Kinderen ervaren niet alleen de ruzies en de stress die daarbij komt, maar de kans is groot dat de ouders bovendien kwalitatief minder goede opvoeders zijn zolang de conflicten duren (Cummings e.a., 2010). Uit onderzoek (Cowan e.a., 2002) komen zelfs aanwijzingen dat de verminderde kwaliteit van ouderschap misschien de belangrijkste schadebron is voor ontwikkelingsproblemen voor het kind in een complexe scheiding.

Enkele feiten:

In aanwezigheid van ouderlijke conflicten wordt het neurobiologisch systeem van kinderen in toenemende mate gedomineerd door het doel om de eigen lichamelijke en geestelijke integriteit te bewaren. Overleven dus. Op de langere termijn ziet men dat er een cumulatieve verandering optreedt in het neurobiologisch systeem, waardoor zowel het brein zelf, alsook het gedrag beschadigd raken (Davies e.a., 2007). Meer precies, de LHPA-as (Limbisch-Hypothalamus–Pituitary-Hypofyse Adrenocortical), onderdeel van het neuro-endocrine stresssysteem, lijkt hierin een grote rol te spelen. Hiernaar is onderzoek gaande.

De achtergronden van schade door conflicten op een rij:

1. Langdurige stress voor het kind, met neuropsychologische gevolgen (ontwikkeling van de hersenen);
2. Door verminderde responsiviteit van de ouders raakt het gevoel van bescherming en veiligheid aangetast, wat op zijn beurt problemen veroorzaakt op het gebied van emotieregulatie, zelfvertrouwen en zelfredzaamheid (Cummings, 2010);
3. Geen kans om de scheiding te verwerken;
4. Geneigdheid tot zelfbeschuldiging door het kind: het is mijn schuld dat ze ruzie hebben (Grych e.a., 2000, 2003);
5. Het organiseren van emotionele ervaringen wordt aangetast (Mc. Intosch, 2011);
6. Veilige gehechtheid is bedreigd, in plaats daarvan onveilige en gedesorganiseerde gehechtheid (zie ook hoofdstuk3);
7. Ouderschapstijl verandert. Meer strenge discipline en verminderde emotionele respons (idem), of juist minder discipline omdat de ouders met andere dingen bezig zijn;
8. Negatief modelgedrag door de ouders: het kind leert dat ruzies niet opgelost worden, het leert geen probleemoplossende vaardigheden.

d **Gevolgen voor het kind**

Als er relatief weinig ouderlijk conflict is, is contact positief voor het kind (Amato).

Ernstige conflicten tussen de ouders overrulen de positieve betekenis van vaders (Laumann-Billings, 2001.)

Een scheiding is hoe dan ook ingrijpend en laat sporen na. Kinderen uit echtscheidingsgezinnen hebben gemiddeld twee keer zoveel problemen als kinderen uit niet-gescheiden gezinnen. De belangrijkste gevolgen van scheiding voor kinderen zijn (Spruijt, 2010):

Op de korte termijn:

- meer externaliserende problemen (agressie, vernielzucht, bij oudere kinderen meer roken, blowen, drinken, delinquentie);
- meer internaliserende problemen (depressiviteit, angst, minder zelfvertrouwen);
- relationele problemen (in vriendschapsrelaties);
- een zwakkere band met de ouders, veelal met de vader;
- problemen met school en studie (lagere cijfers, concentratieproblemen, gedragsproblemen).

Op de lange termijn:

- een lager eindniveau qua studie;
- een lager inkomen;
- een toegenomen risico op depressie;
- meer beroep op de hulpverlening;

- een zwakkere band met de ouders;
- een groter risico om zelf te scheiden.

Aanhoudende conflicten tussen de ouders vormen de grote risicofactor die de algemene effecten versterkt. We zien dat naast de afgenomen ouderlijke steun, ook de hulpbronnen ter compensatie (bijvoorbeeld de voor kinderen zo belangrijke steun van goede vriendschappen als het thuis niet goed gaat), te lijden hebben door conflicten. Kijken we naar de schoolprestaties, die ook in het rijtje staan, dan lijken deze te verslechteren, o.a. door concentratieproblemen en door slaapproblemen. Ook een negatief zelfbeeld en een negatieve kijk op de wereld als geheel, lijken factoren die maken dat conflicten leiden tot slechtere schoolresultaten.

Behalve mogelijke schade, ervaart ieder echtscheidingskind een gevoel van verlies en verdriet. Dit verhoudt zich niet met wat we voor kinderen willen. Bijvoorbeeld die sfeer van liefde en geluk uit het IVRK, zoals beschreven in hoofdstuk 1.

Wat kunnen kinderen zoal verliezen als de ouders gaan scheiden?

- een gevoel van basisveiligheid;
- de wereld zoals ze die kenden;
- de vaste structuur van het leven, zeker voor jonge kinderen nodig omdat ze zelf hun wereld nog niet kunnen structureren;
- dagelijks contact met de ouders van wie ze houden;
- hun vaste plaats om te wonen, te slapen, te leven;
- de onbekommerdheid om hun vrije tijd zelf te kunnen indelen;
- hun wereldbeeld;
- een deel van de familie (bij heftig conflict bijv. opa's en oma's die worden uitgeschakeld door de andere ouder);
- financiële zekerheid om op clubs e.d. te mogen blijven;
- de beide ouders zoals ze die kenden (door woede en zich afzetten tegen elkaar veranderen beide ouders);
- lessen in probleemoplossend vermogen;
- het voorbeeld van in harmonie leven.

En ook het mogen ontdekken van de gelijkenissen tussen het kind en de beide ouders uit wie het voortkomt! Wetende dat hun ouders elkaar haten en bevechten, kan een kind soms niet anders dan de gelijkenis met een van hen ondergronds te laten gaan, te ontkennen. De schade daarvan gaat diep.

e Conflict en communicatiepatronen

Casus:

Een vader en moeder zijn drie jaar gescheiden en maken ruzie over bijna alles. De kleding van de kinderen, te laat komen bij de wissels, de manier waarop moeder de alimentatie uitgeeft, de duur van verblijf van de kinderen bij de vader. Het blijkt dat vader zich tijdens de relatie erg onder de plak van moeder heeft gevoeld en een patroon ontwikkeld hebben. Zij was dominant en wilde dat alles in huis volgens haar regels verliep. Naarmate hij zich meer beklemd ging voelen had hij twee escapes om zijn gevoel van zelfrespect en autonomie overeind te houden: actief verzet (de dingen opzettelijk anders doen dan zij wilde) en passief verzet (zich hullen in stilzwijgen, er als het ware niet meer zijn). Moeder reageerde daarop met haar eisen nog dwingender aan hem te willen opleggen, waarna hij nog meer in verzet ging. Van kwaad tot erger. Een scheiding was het gevolg. Nu, in de gesprekken over de kinderen, komt dat patroon onvermijdelijk terug. Moeder rekent vader af op iedere minuut dat hij de kinderen te laat terugbrengt, hij voelt weer het oude verzet en gaat uitdagen door de tijd wat op te rekken. Interventie: het patroon benoemen en samen tot een vorm komen die aan vader enige eigen ruimte geeft. Bijvoorbeeld de terugbrengtijd niet om zeven uur precies, maar tussen zeven en half acht vaststellen. En m.b.t. kleding: moeder zorgt dat vader per kind minimaal vier setjes kleding in huis heeft, wat hem minder afhankelijk maakt van haar luimen om wel of niet

voldoende mee te geven, waarbij moeder toch de door haar zo vurig gewenste regie houdt. Door het patroon te benoemen, wordt voor hen meer herkenbaar wat er steeds op de loer ligt. Ook kunnen ze zich realiseren dat dit patroon hoorde bij hun relatie en dat het nu anders kan.

We zien dat in deze casus de patronen zich hebben vastgezet. Iedere relatie kent zijn patronen. Deze zijn vaak functioneel zolang de relatie blijft bestaan. Ook patronen die voor de buitenwereld onaantrekkelijk, onhandig of disfunctioneel lijken, blijken vaak een manier om de verschillen en de sterke en zwakke kanten van juist deze twee partners tot hun recht te laten komen. Zo is er ook in iedere relatie sprake van een zoeken naar machtsevenwicht, wie is de baas, wie geeft de doorslag bij belangrijke beslissingen. Vaak zien we dat beide partners hun eigen deelgebieden hebben waarop zij zich profileren. De vrouw is handig met geld en belastingen, de man is goed in koken. De vrouw is eindverantwoordelijk voor gezondheid, huiswerk, enz. De man voor andere zaken. Zolang je samen bent en er allebei baat bij hebt dat het in huis goed loopt, werkt dat meestal goed. Na scheiding wordt er niet meer overlegd en vergroten de verschillen. Dan ineens blijkt dat de een zich vooral opstelt als slachtoffer, en alsnog de ander verwijt dat die tijdens de relatie altijd enorm de baas speelde; of de ander maakt het verwijt dat er altijd bondjes tegen hem of haar waren. De scheiding is dan een keerpunt waarop de patronen werkelijk disfunctioneel kunnen worden. Waar communicatie en overleg niet meer mogelijk zijn, worden aan de ander intenties toegekend die mogelijk niet reëel zijn. Niets wordt meer getoetst en beide ouders schieten op elkaar vanachter een verdedigingsmuur waar ze niet meer overheen kijken.

De Amerikaanse psychiater Ronald Laing heeft de patronen die dan tussen mensen kunnen ontstaan kernachtig en bijna poëtisch omschreven in zijn boekje 'Knots' (knopen):

Ik heb nog nooit gekregen wat ik wilde

Ik heb altijd gekregen wat ik niet wilde.

Wat ik wil zal ik niet krijgen

Daarom mag ik het, om het te krijgen,

Niet willen

Aangezien ik alleen krijg wat ik niet wil.

Of

Zij wil dat hij haar wil

Hij wil dat zij hem wil

Om hem ertoe te krijgen haar te willen

Doet zij alsof ze hem wil

Om haar ertoe te krijgen hem te willen

Doet hij alsof hij haar wil.

Hij verlangt naar haar verlangen naar hem

Hier zijn oerkrachten aan het werk, patronen die elk van de partners meebrengt van vroeger. Patronen die hardnekkig zijn en die tijdens de relatie, maar zeker ook na een scheiding, leiden tot knopen die bijna niet te ontwarren zijn. Knopen die ook zorgen dat het kind in de knoop raakt. Knopen die soms domweg 'doorgehakt' moeten worden, bijvoorbeeld door een uitspraak van de rechter.

Casus:

Na een conflictueuze scheiding heeft de vader van twee kinderen van zeven en negen jaar een (licht) verkeersongeluk veroorzaakt; hij bleek teveel alcohol te hebben gedronken. De moeder ziet vader vanaf dat moment vooral nog als een boeman en bedreiging voor de veiligheid van de kinderen. Zij laat de kinderen niet meer naar hem toe gaan. De kinderen missen hun vader erg. Recent heeft vader de kinderen onder begeleiding weer gezien. De professional nodigt hem uit om aan moeder te vertellen welke fijne momenten er waren tijdens dat contact. Vader noemt dat hij genoot van het blij gezichtje van de oudste over zijn goede schoolrapport, en van de manier waarop de jongste haar angst voor onder water zwemmen beetje bij beetje aan het overwinnen is. Terwijl hij dit vertelt is zijn ontroering zichtbaar. Moeder komt voor het eerst even uit haar boze rol,

ze laat iets van een lach en trots zien dat de kinderen het zo goed doen. De professional kan aan beide ouders teruggeven dat ze ondanks alles hier samen voor hun kinderen een goede basis hebben gelegd. Het zijn twee kinderen gebleven die echt iets willen met hun talenten. De ouders kijken elkaar even aan, het is even stil, er is even geen strijd.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Liefde is voor mensen een heel centraal thema in hun leven. Het zorgt voor gevoelens van geluk en voor gezondheid. Verlies van liefde zorgt in de hersenen voor stormen van pijn en van onbegrip en zelfs ontwenningverschijnselen, als na een verslaving. Pijn en verdriet moeten worden verwerkt en woede moet een bedding vinden waarin ze niet al te schadelijk wordt. Woede en conflict horen bijna onlosmakelijk bij scheiding. Er zitten zeker positieve kanten aan die woede, het helpt de partners om van elkaar los te komen en daarna een nieuwe houding jegens elkaar te vinden die voor de kinderen weer rust biedt. Maar dat lukt lang niet altijd. De cliënten van BJZ komen niet voor zichzelf, maar vanwege hun kinderen. Onder het motto 'ex-ouders bestaan niet' en 'je moet overleggen over je kinderen' hopen we hen ervan te overtuigen dat ze moeten stoppen met strijden en moeten gaan overleggen. Het moet inderdaad, omdat we weten dat ruzie zo slecht is. Maar gelet op alles wat we net zagen, moeten we ons er op voorbereiden dat het voor hen heel moeilijk is. Het druist in zekere zin in tegen alles wat er in hen woedt.

Het kan helpen als jeugdbeschermers:

1. tijd nemen om de pijn van ouders te horen en te erkennen. Als we uitsluitend 'naar de toekomst kijken' kunnen mensen zich onbegrepen voelen en dat zet de relatie tussen de professional en de ouder onder druk. Daarbij is van belang dat zij een eigen plek vinden om over die pijn te mogen praten en haar te verwerken. Dat hoeft niet meer in bijzijn van de andere ouder;
2. met de ouders kijken naar de patronen waarin zij samen verstrikt zijn geraakt, tijdens de gesprekken deze patronen benoemen en hen uitnodigen om het op een andere manier te doen;
3. uitleggen dat woede onvermijdelijk is en zelfs heilzaam kan zijn om van elkaar los te komen. Daarover hoeven zij zich niet schuldig te voelen;
4. benadrukken dat de ouders zich niet meer hoeven in te zetten voor de andere ouder, maar dat het echt gaat om de ontwikkeling van het kind; via die omweg worden zij geacht de ander als mens niet nodeloos te beschadigen, het is tenslotte de ouder van je kind;
5. perspectief bieden(!). Hoe ongelooflijk het voor ouders soms ook lijkt, de pijn zal minder worden, de woede zal afzakken, als ze er tenminste nu aan werken. Ofwel, er wordt nu veel van je gevraagd maar het loont ook voor jezelf;
6. benadrukken dat verschillen niet erg zijn, ze kunnen zelfs voor kinderen van groot belang zijn. Probeer met de ouders te kijken welke verschillen tussen hen als ouders echt onderhandeld of opgelost moeten worden, die zijn de moeite waard om over te ruziën. Anderzijds, welke verschillen zijn het eigenlijk waard om over te vechten, zeker als ouders weten hoe slecht ruzie is voor hun kinderen, kunnen ze soms een aantal strijdpunten van de agenda halen;
7. tijdens gesprekken met de ouders tijd nemen om hen te helpen weer eens 'gewoon' over de kinderen te praten. Bijvoorbeeld door te vragen: 'Als jullie vroeger samen met de kinderen iets ondernamen, waren er vast momenten dat jullie samen van ze genoten, samen trots op ze waren, blij waren. Kunnen jullie aan elkaar vertellen over een moment wat je kort geleden had dat je weer eens ongecompliceerd van ze genoot? Wat zag je? Wat gebeurde er? Hoe reageerden de kinderen?' Deze interventie kan ertoe bijdragen dat de kinderen minder eenzijdig een object van strijd blijven en het kan een spoor van gezamenlijkheid als ouders helpen herstellen.

5 Literatuur bij dit hoofdstuk

- Armstrong, J., *De filosofie van de liefde*, Prometheus, Amsterdam, 2003
- Barthes, R., *Uit de taal van een verliefde*, Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2002
- Cowan, P.A. & C.P. Cowan, *Interventions as tests of family systems theories: Marital and family relationships in children's development and psychopathology*, *Development and Psychopathology*, 14, 731-759, 2002
- Cummings, E.M. & P.T. Davies, *Marital conflict and children, an Emotional Security Perspective*, Guilford, New York, 2010
- Davies, P.T. & M.L. Sturge-Apple, *The Role of Child Adrenocortical Functioning in Pathways Between Interparental Conflict and Child Maladjustment*, *Developmental Psychology*, 43-4, 918-930, 2007
- Grych, J.H. & F.D. Fincham, *Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework*, *Psychological Bulletin*, 108, 267-290, 1990
- Grych, J.H., F.D. Fincham, E.N. Jouriles & R. McDonald, *Interparental conflict and child adjustment: Testing the mediational role of appraisals in the cognitive contextual framework*, *Child Development*, 71, 1648-1661, 2000
- Grych, J.H., G.T. Harold & C.J. Miles, *A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustments*, *Child Development*, 74, 1176-1193, 2003
- Laing, R.D., *Gezinspatronen*, Boom, Meppel, 1972
- Latten, J. & M. van Hintum, *Liefde à la carte, Trends in moderne relaties*, Archipel, Amsterdam-Antwerpen, 2007
- McIntosh, J.E., *Special consideration for Infants and Toddlers in Separation/Divorce: Developmental Issues in the Family Law Context*, in *Encyclopedia on Early Childhood Development*, 2011
- Mieras, M., *Liefde, wat hersenonderzoek onthult over de klik, de kus en al het andere*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2010
- Swaab, D., *Wij zijn ons brein, van baarmoeder tot alzheimer*, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2010
- Sman, J. van der, *Ware Liefde, Harde feiten over de diepste emotie*, Balans, Amsterdam, 2009
- Smart, C., *Changing Landscapes of Family Life: Rethinking Divorce*, *Social Policy & Society*, 3:4, 401-408, Cambridge, 2004
- Spruijt, E. & H. Kormos, *Handboek Scheiden en de kinderen*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2010
- Sturge-Apple, M.L., P.T. Davies & E.M. Cummings, *Hostility and withdrawal in marital conflict: effects on emotional unavailability and inconsistent discipline*, *Journal of Family Psychology*, 20-2, 227-238, 2006
- Walburg, J.A., *Mentaal vermogen, investeren in geluk*, Nieuw Amsterdam Uitgevers, Amsterdam, 2008
- Willems, J., B. Appeldoorn & M. Gooyens, *Living together Apart, Scheiden als Partners, samenleven als Ouders*, Lannoo nv, Tiel, 2013

3 Scheiding en de ontwikkeling van het kind

1 Inleiding

De scheiding bestaat niet, maar ook het kind bestaat niet. De impact van een scheiding hangt van veel factoren af, waaronder het verloop van de scheiding, de relatie met de ouders, maar ook de leeftijd en ontwikkelingsfase van het kind. Veel mensen denken en zeggen 'Ach, als ze zo jong zijn is het niet erg, ze weten niet eens wat er gebeurt.' Het klopt dat een baby cognitief niet weet wat er gebeurt. Maar in plaats van dat het daardoor minder ingrijpend zou zijn, zoals het in de volksmond wordt bedoeld, is het feit dat het kind het niet weet en niet begrijpt juist een factor die de gevolgen erger kan maken. Reden om wat dieper te kijken per ontwikkelingsfase. Daarna zullen we specifiek ingaan op gehechtheid en loyaliteit, twee termen die we vaak tegenkomen als het gaat om kinderen na scheiding. Tot slot gaan we in op het vraagstuk of jonge kinderen bij de andere ouder kunnen overnachten of niet.

a Scheiding en het ongeboren kind

Het idee is misschien even wennen, maar ook als ouders al voor de geboorte van het kind uit elkaar gaan, kunnen de gevolgen voor het kind groot zijn. Op direct emotioneel niveau is het voor een kind voor het hele verdere leven een feit dat het nooit heeft gewoond en geleefd met die twee mensen uit wie het is voortgekomen. Het heeft hen nooit samen van hem zien genieten, van hem zien houden, blij zien zijn met elkaar als ouder en met hun kind. Het heeft niets meegekregen van een liefdesband waaruit het is voortgekomen. Er is zelfs geen fotootje waarop ze beiden met hem afgebeeld staan. Dat wordt op latere leeftijd veelal als een verlies gevoeld. Maar er is meer. Een scheiding tijdens de zwangerschap leidt tot stress. Steeds meer wordt bekend over de gevoeligheid van het ongeboren kind voor stress bij de moeder, die kan leiden tot een vroegere geboorte en een lager geboortegewicht. Beiden zijn op zich indicatoren voor kans op cognitieve en sociale problemen. De boosdoener is vooral de hogere afgifte van cortisol. Bij een teveel aan cortisol is de kans groter op ADHD, op angsten en op een taalachterstand bij het kind. Recent onderzoek suggereert dat zo'n vijftien procent van de emotionele of gedragsproblemen van kinderen zou kunnen worden toegeschreven aan stress bij de moeder tijdens de zwangerschap (antenatale stress) (Talge e.a., 2008). Met name partnerrelatiestress lijkt hierbij belangrijk.

Men gebruikt het begrip 'Foetale Programmering' om aan te geven dat de foetus zich anders ontwikkelt in aanpassing op de (chemische) toestand in de baarmoeder. Deze programmering kan zorgen voor mindere toerusting voor het leven na de geboorte.

b Scheiding en de baby (eerste levensjaar)

 Ontwikkelingstaken kind	Opvoedingstaken ouders
fysiologische regulering	leren afstemmen, vermogen en bereidheid om prompt te reageren; fysieke veiligheid
vertrouwen versus wantrouwen (Erikson)	vaste patronen van verzorging, stabiliteit, voor spelbaarheid; emotionele veiligheid
gehechtheid	sensitiviteit, responsiviteit

Risico bij scheiding:

- verminderde (emotionele) beschikbaarheid van beide ouders
- het kind krijgt niet of in mindere mate een vast ritme geboden
- de verzorgende ouder moet, vanwege financiële teruggang, eerder en vaak ook meer uren gaan werken, waardoor het kind meer aan anderen moet worden toevertrouwd
- stress bij beide ouders over afloop van de scheiding
- stress bij beide ouders over financiën
- het kind ervaart niet een eerste blauwdruk van een relatie
- beide ouders zijn emotioneel minder beschikbaar

Zorgverdeling

- hoe jonger het kind, hoe groter de kans dat de zorgverdeling mislukt of niet goed loopt
- overleg en afstemmen is absoluut noodzakelijk en vergt veel aan precisie en maatwerk op details vanwege de kwetsbaarheid van het kind
- wisselingen vormen een belasting (ze zijn nog niet uit te leggen, het kind kan niet anticiperen)
- het missen van een ouder veroorzaakt hulpeloosheid, angst en stress bij het kind; dat kan leiden tot gehechtheidsproblemen

c Scheiding en de peuter (tweede tot vierde levensjaar)

 Ontwikkelingstaken kind	Opvoedingstaken ouders
losmaking uit symbiose	leren verdragen en leren bevorderen dat het kind zich losmaakt
autonomie versus schaamte en twijfel	steunen, stimuleren van zelfregulatie
leren omgaan met ambivalentie	innerlijke ruimte hebben om tegenstrijdige gevoelens te onderkennen, verdragen en het kind ermee verder te helpen
taal als communicatiemiddel ontdekken	eenduidig en duidelijk kunnen communiceren, woorden van het kind willen en kunnen ontcijferen
identificatie met ouders en met de relatie	modelgedrag
magisch denken/ leren angst overwinnen	geruststelling, veiligheid

Risico bij scheiding:

- gemis van de 'tweede ouder', die het kind helpt om los te komen uit symbiose met de moeder
- overbezorgde relatie
- ontbreken van mogelijkheid om zich te identificeren met de ouderrelatie als positief gegeven
- ouders worstelen met eigen ambivalentie en met angst om het kind te verliezen > zijn minder beschikbaar om het kind met de eigen gevoelens te helpen, bijv. een peuter die in boosheid zegt dat mama/papa niet lief is, raakt een te gevoelige snaar
- ouders kampen met eigen regressieve angsten en gedachten, o.a. onveiligheid en verlatting.

Zorgverdeling

- autonomiefase van het kind: verzet tegen inbreuk op de eigen plannen/bezigheden, verzet tegen wissels en strakke tijdsdruk
- structuur en het inprenten van regels worden soms doorbroken door verschillen tussen de huizen

- magische angsten (niet willen slapen, niet in een ander bed willen, rituelen bij eten en toiletbezoek) worden minder open en belangeloos door ouders beantwoord
- gebrekkig tijdsbesef van het kind waardoor het de andere ouder (te) erg mist, en angst heeft dat deze verdwenen is
- gezond lastig gedrag wordt inzet in de strijd wie de beste ouder is
- onenigheid tussen de ouders over pedagogische regels: streng versus autonomiebevorderend

NB: verzet tegen wissels wordt gezien als normaal (Kelly, 2000) als het kind twee jaar is, stopt de scheidingsangst meestal.

d Scheiding en de jonge basisschoolleerling (vijfde tot achtste levensjaar)

Ontwikkelingstaken kind	Opvoedingstaken ouders
initiatief vs. schuldgevoel (Erikson)	modelgedrag ouders van probleemoplossend vermogen; toenemende onafhankelijkheid van het kind belangeloos kunnen verdragen en stimuleren
basale vaardigheden: taal, rekenen	stimuleren; vertrouwen in en trots op prestaties kind
ontwikkelen sociale contacten, vriendschap	hulp bij oplossen van conflicten; model voor 'trouw' en 'rekening houden met'...
beginnend inlevingsvermogen	onbevangen houding ouder m.b.t. inleving kind in belangrijke anderen
morele ontwikkeling	ouder moet kind voorleven hoe je rekening houdt met de belangen van anderen, hoe je conflicten oplost.

Risico bij scheiding:

- mogelijk eenzaamheidsproblemen bij een ouder, ouder heeft afhankelijkheid van het kind nodig voor zichzelf
- kind maakt zich vanuit pril inlevingsvermogen zorgen om een ouder > rem op eigen autonomie en beginnende losmaking
- identificatie met een ouder staat onder druk door loyaliteitsconflict (niet 'mogen of durven' lijken op de andere ouder)
- wisseling van woon-/schoolomgeving verbreken van eerste sociale eigen contacten en van leerproces
- modelgedrag voor conflictoplossing en rekening houden met elkaar in het geding

Zorgverdeling

- vrijetijdsbesteding als oefenmogelijkheid onder druk door verhuizing of wonen in twee huizen
- loyaliteitsconflict: het niet fijn mogen hebben als de andere ouder verdriet heeft, verzet tegen verblijf bij een ouder
- altijd een ouder missen
- verwarring over beginnende identiteit (ik moet niet zijn zoals papa/mama, want dat is volgens de andere ouder niet goed)

e Scheiding en de oudere basisschoolleerling (achtste tot twaalfde levensjaar)

Ontwikkelingstaken kind	Opvoedingstaken ouders
vriendschappen	ouders niet meer de kern van het bestaan
zelfwaardering	aanmoedigen
zelfvertrouwen	verkennen van de wereld
wederzijds perspectief nemen	leren verantwoordelijkheid te nemen
schoolprestaties	helpen bij huiswerk
competentie ontwikkelen	
drang zich te conformeren aan de peergroup	

Risico bij scheiding:

- kind in emotioneel relatief rustig vaarwater, heeft mogelijkheden om buitenshuis veel te compenseren
- eigen wereld buitenshuis en op school is belangrijker, wisselingen daarin door scheiding zijn lastig
- natuurlijke nieuwsgierigheid kan helpen om nieuwe situatie te willen verkennen
- beeld van beide ouders gestabiliseerd > minder vatbaar dan voorheen voor negativiteit tussen de ouders onderling
- risico dat het kind meer begrijpt dan het emotioneel aan kan
- risico dat het kind vriendschappen verwaarloost om voor ouders te 'zorgen'

Zorgverdeling

- kind oefent met regels, experimenteert met groepsregels vs. normen van de ouders; afstemming tussen de ouders daarbij nodig
- versplintering van sociaal leven
- kind kan niet bij een club door wisselende verblijfplaats
- schaamte over problematiek ouders verhindert uitnodigen van vriendjes/vriendinnetjes

f Scheiding en de puber

Ontwikkelingstaken kind	Opvoedingstaken ouders
identiteit vs. verwarring (Erikson)	stabiliteit
zelfstandig worden	steun, veilige basis
seksualiteit	ruimte en grenzen
onrust, wereld op zijn kop	rust
abstract denken, verwarring	begeleiding
moreel bewustzijn	modelgedrag
initiatief	
zelfstandig worden	ouder moet onafhankelijkheid van het kind zelf kunnen verdragen, de juiste mix tussen vasthouden en loslaten
zich afzetten tegen ouders en hun regels	flexibiliteit binnen structuur

Risico bij scheiding:

- ontbrekend voorbeeld van een relationeel kompas door vastgelopen relatie ouders
- problemen als ouders nieuwe partners zoeken/vinden
- onrust thuis, waaronder eigen ontwikkelingstaken zoals schoolprestaties lijden
- risicogedrag (drugs, alcohol, vervroegd seksueel experimenteren)
- zich vervroegd afwenden van de ouders
- moreel afkeuren van de ouders

Zorgverdeling

- verzet tegen zorgverdeling als stoorzender in eigen bezigheden
- complexiteit van eigen leven wordt groter, moeilijker in te passen van een zorgverdeling
- veel regelwerk voor ouders en kind (de tas met huiswerk, sportspullen, uitgaansspullen e.d.)
- goed contact tussen ouders en school is belangrijk voor de puber; wordt bij zorgverdeling ingewikkelder (meer lijnen, ontbreken van overeenstemming tussen ouders, niet samen naar de ouderavond willen/kunnen)

3 Gehechtheid en loyaliteit

a Inleiding

Gehechtheid (tot voor kort 'hechting' genoemd) is een veel gehanteerd begrip als het gaat om kinderen en scheiding, vooral als het jonge kinderen betreft. Ook bij het adviseren, uitspreken en uitvoeren van kindbeschermingsmaatregelen, zoals een ondertoezichtstelling, een zorgregeling, uithuisplaatsingen of terugplaatsingen is het begrip vaak een belangrijk ankerpunt. Mensenkinderen gaan zich hechten in het eerste levensjaar. Dat is een genetisch bepaalde ontwikkeling en een belangrijke ontwikkelingsmijlpaal. Gehechtheid is ook kwetsbaar, het besef ervan leidt als het goed is, tot zorgvuldige weging. Om te zorgen voor een veilige gehechtheid is een gunstige situatie een voorwaarde. Het onderwerp is echter gecompliceerder dan vaak wordt aangenomen.

In echtscheidingszaken wordt vaak geargumenteed in termen van gehechtheid. Dan stellen ouders ons vragen als:

- Wat is gehechtheid en waarom is het zo belangrijk?
- Hoe lang kan een kind zonder zijn primaire gehechtheidsfiguur?
- Wanneer kan een kind een overnachting in een nieuwe omgeving aan?
- Aan hoeveel personen kan een kind gehecht zijn?
- Doet een scheiding hoe dan ook schade aan de gehechtheid bij een jong kind?

Een ander begrip wat een grote rol speelt is 'loyaliteit'. Zowel hulpverleners als rechters en advocaten beroepen zich in hun adviezen en beslissingen op de onverbrekelijke band tussen ouders en kinderen; deze band moet met zorg behandeld worden. Beide begrippen en de wereld aan gedachten en theorievorming erachter worden hier behandeld.

b Wat is loyaliteit

*Dat ik van mijn vader hou,
doet moeder soms verdriet.*

*En dat ik van mijn moeder hou,
dat weet mijn vader niet.*

Willem Wilmink

Je kunt wel het kind uit de familie halen, maar niet de familie uit het kind (bron onbekend).

Het ontwikkelen van een loyaliteitsconflict geldt in de beleving van veel ouders en hulpverleners als een mogelijk nadelige uitkomst van een complexe scheiding. De loyaliteit van het kind aan beide ouders moet met zorg heel gelaten worden. De begrippen loyaliteit en loyaliteitsconflict zijn afkomstig van de psychiater Iwan Boszormenyi Nagy.

Volgens hem bestaat er tussen ouders en kind een onverbreekelijke band, of het kind dit nu wil of niet. Doordat het kind zijn leven te danken heeft aan beide ouders kan het kind niet anders dan loyaal zijn aan hen. Deze basale loyaliteit is een gegeven en kan door het kind niet worden verbroken. Nagy spreekt in dit verband van existentiële loyaliteit, een zijnsverbondenheid. Deze brengt met zich mee dat ouders en kinderen zich aan elkaar verplicht voelen. Het kind wil/moet er vanuit een innerlijke noodzaak mee voor zorgen dat het de ouders goed gaat, zoals de ouders dat voor hem voelen. Wel kan het kind die band ontkennen als er sprake is van een situatie die hem daartoe dwingt. Er is sprake van een verticale loyaliteit (door de generaties heen) tussen ouders en kinderen, daarnaast is er de horizontale loyaliteit tussen broers en zussen (dezelfde generatie).

Bij een conflictueuze scheiding ervaart het kind: als ik aan de ene ouder geef wat hem toekomt, doe ik de andere ouder tekort. Het kind wordt verscheurd in zijn loyaliteit, verscheurd in zijn gevoel. Dit lossen kinderen soms op door de andere ouder 'te deleten' om de confrontatie met dit onoplosbare probleem te verminderen. Soms leidt dat ertoe dat kinderen op latere leeftijd juist naar de andere ouder overstappen. Het gebrek aan ruimte voor de band met deze andere ouder wordt op die manier gecompenseerd.

Als ouders het kind (bewust of onbewust) dwingen om te kiezen ontstaat er innerlijk een conflict bij het kind, omdat het zijn verplichtingen jegens een van de ouders niet kan nakomen. Het gedichtje van Wilmink illustreert dat. Als je denkt dat je moeder verdriet heeft omdat jij ook van je vader houdt, dan heb je het moeilijk. Het kind zelf is vaak niet in staat om deze diepere gevoelens te verwoorden. Als we vragen stellen, zoekt het naar woorden en zegt dan bijvoorbeeld: 'Het eten is bij mama/papa niet lekker.' De werkelijke gevoelens gaan daarachter schuil.

Casus:

Een jongetje van acht heeft een eerste gesprek bij de psycholoog. Hij slaapt niet goed en heeft nachtmerries. De ouders zitten midden in een conflictueuze scheiding, die nu al vier jaar duurt. Als de psycholoog hem ogenschijnlijk simpele vragen stelt, ontstaat er al een probleem. Wat is je lievelingseten? Hij kan het niet zeggen. Heb je een lievelingskleur? Nee. Heb je een lievelingsdier? Zelfde antwoord met gespannenheid bij het kind. In de loop van de gesprekken wordt duidelijk dat het kind nergens meer in durft te kiezen. Want: mama houdt van Italiaans, papa haat dat en kiest voor Hollandse pot. Mama is uitgesproken in haar voorkeur voor rood, papa houdt vooral van wit en blauw. En dat lievelingsdier? Dat wil hij niet hebben want dan is het zo zielig voor de andere dieren die hij niet kiest. Loyaliteitsconflict ten top met grote gevolgen: iedere keuze of beslissing is een potentieel gevaar; doorgeschoten rechtvaardigheid maakt dit kind op zijn hoede om zelfs een diersoort niet tekort te willen doen!

Door loyaliteitsproblemen gaat het kind zich anders gedragen, het wijkt af van zijn eigen ontwikkelingslijn. Ontwikkeling is een proces waarbij het kind zich, met steun van de opvoeders, leert verhouden tot de wereld om hem heen. We noemen dat 'adaptatie', aanpassing. Geen aanpassing in de zin van gedrild worden om alleen maar te doen wat ze van je verlangen, maar een actieve vorm van het leren kennen van eigen mogelijkheden en onmogelijkheden in relatie tot de omgeving. Ook problematisch gedrag kan in die zin adaptief zijn, hoe afwijkend en ontwikkelingsremmend het ook lijkt. Bijvoorbeeld: een kind dat heeft gemerkt dat de ouders het niet verdragen dat het van hen allebei houdt, gaat teruggetrokken gedrag vertonen en uit zich niet meer over wat het meemaakt. Het kind past zich aan de ongezonde situatie aan.

Aandachtspunt:

Ouders nemen eigen gevoelens van het kind soms niet meer serieus. Ze verdenken de andere ouder van kwaadsprekerij en beïnvloeding, en schrijven (te) veel uitspraken van het kind toe aan die negatieve invloed van de andere ouder. Het kind zou uit loyaliteit met de ene ouder de andere ouder zwart maken. De ouder reageert daardoor bijv. met te zeggen: 'Je moeder zegt zeker dat je dit moet zeggen.' of 'Je vader zal je wel opstoken tegen mij.' Natuurlijk komt het voor dat ouders hun kind op deze manier inzetten, maar

het maakt kinderen volstrekt machteloos als wordt aangenomen dat zij zelf niets vinden en niets voelen. Niet iedere onvrede van het kind komt voort uit de koker van de andere ouder. Uitspraken van het kind zijn soms een wanhopige poging om duidelijk te maken dat de situatie hem teveel wordt.

Voorbeeld loyaliteit:

Op een congres over kinderen van ouders met een psychiatrische stoornis spreekt een inmiddels volwassen kind van een gescheiden, alleenstaande, psychotische moeder. Zij heeft de toehoorders echt iets te zeggen! Ze vertelt hoe zij leed onder de wanen van haar moeder, die zich uitten in extreme angsten voor buitenaardse wezens die moeder en kind zouden ontvoeren. Er waren allerlei rituele handelingen nodig om het gevaar te bezweren: kleding- en reinheidsvoorschriften, controle over de kleinste details van het huishouden en het vermijden van sociale contacten. Is er ooit met haar gesproken door de vele hulpverleners? Ja, die vroegen haar dan of ze niet liever naar een meer normale en prettige plek wilde. Ze zei nee. Achteraf weet ze dat dan in het dossier werd opgenomen dat zij loyaal was aan haar moeder en dat deze loyaliteit niet mocht worden beschadigd. Maar, zo zegt ze, ze was gewoon bang. Ze wist helemaal niet wat een ander leven haar zou kunnen bieden. Ze was bang voor het onbekende. Ze roept de toehoorders op om kinderen in een dergelijk situatie beter te beluisteren en ze uit te leggen wat het alternatief zou kunnen betekenen en niet te snel te besluiten dat er loyaliteitsproblemen in het spel zijn. Hadden ze haar maar uitgelegd dat een andere situatie geen gevaar betekende. Hadden ze het haar maar laten zien. Hadden ze haar maar bij haar moeder weggehaald, dan had ze nog een kans gehad.

c **Wat is gehechtheid?**

Gehechtheid, tot voor kort 'hechting' genoemd, werd in de jaren zestig van de vorige eeuw theoretisch en praktisch op de kaart gezet door John Bowlby. Hij baseerde zich daarbij op psychoanalytische en ethologische theorieën. Vanaf dat moment is er een grote hoeveelheid onderzoek gedaan naar de wetenschappelijke en praktische waarde van deze theorie en is het denken over gehechtheid verder verfijnd en getoetst. In eerste instantie richtte het onderzoek zich vrijwel uitsluitend op de band tussen moeder en kind. De laatste twintig jaar is het belang van gehechtheid tussen vader en kind steeds meer onderkend. Ook anderen die tot het netwerk van een kind behoren (leid(st)ers op het kinderdagverblijf, opa's en oma's) zijn in het onderzoek naar gehechtheid betrokken.

Gehechtheid is de ontwikkelingsmijlpaal die door kinderen bereikt wordt in het eerste levensjaar. Het is een affectieve, unieke band tussen het kind en een of meer verzorgende volwassenen. Het kind gaat deze band aan vanwege de noodzaak om door anderen verzorgd en veiliggesteld te worden. Evolutionair gezien gaat het daarbij om overleven, het kind kan zonder zorg door anderen niet in leven blijven. Het heeft een aantal hechtingsgedragingen in zijn aangeboren potentieel: het huilt als het fysieke behoeften ervaart (koude, warmte, honger, pijn), en het glimlacht en reageert als de hechtingsfiguur het gevoel van onbehagen wegneemt door adequaat te reageren. Het kind roept door zijn gedrag een zorgende reactie op bij de volwassene. Het verzadigde gedrag en het geleidelijk herkennen van de verzorgende, worden door de opvoeder ervaren als een beloning, die hem ertoe aanzet om te blijven zorgen. Vanaf ongeveer zes à acht maanden zien we dat het kind eenkennig wordt en scheidingsangst gaat vertonen, het wil dan alleen nog maar verzorgd worden door deze volwassene, gescheiden zijn van deze persoon roept angst op. Als de angst te lang duurt, raakt het kind in grote stress. Dit kan uiteindelijk leiden tot apathie en stilstand of achteruitgang in de ontwikkeling. Het kind heeft een elementair besef van zijn eigen onvermogen en heeft de volwassene echt nodig. De scheidingsangst en eenkennigheid zijn belangrijke indicatoren dat de gehechtheid tot stand is gekomen. Daarmee is het niet klaar, deze band moet in de eerste levensjaren goed onderhouden worden om verdere ontwikkeling te garanderen.

Door de continue herhaling van vraag en zorg gaat het kind een patroon herkennen en

vormt het verwachtingen, bijvoorbeeld als ik huil dan komt mijn ouder. Dat is belangrijk, want het maakt de onvoorspelbare wereld voorspelbaarder en ook ruimer en aantrekkelijker. Het kind voelt: ik kan best op onderzoek uitgaan want mijn moeder komt als ik haar nodig heb. Door de ervaringen in de hechtingsperiode bouwt het kind een intern werkmodel op, het vormt zich een beeld van wie het zelf is en van hoe relaties werken. Als de ervaringen positief zijn, gaat het kind zichzelf ervaren als competent en de moeite waard. Dit is de basis van het zelfvertrouwen. Ook leert het kind om toekomstige relaties met vertrouwen tegemoet te treden en er iets goeds van te verwachten. Als het fout gaat, en er ontstaat geen veilige gehechtheid, neemt het kind dit beeld met zich mee. In het gedrag van het jonge kind zien we dan dat het de moed gaat opgeven en zijn gehechtheidsgedrag minder of niet meer vertoont. Het kind huult niet meer, het wordt passief en apathisch. Of het kind gaat gedesorganiseerd gehechtheidsgedrag vertonen, bijvoorbeeld door afwisselend aantrekken en afstoten van de gehechtheidsfiguur.

In relaties in de rest van het leven resoneert de eerste gehechtheid mee. De gehechtheid wordt wel benoemd als een blauwdruk voor het verdere leven.

Overweging:

Bij scheiding is voor het jonge kind continuering van de band met een gehechtheidsfiguur van belang. Eerst voor het opbouwen van gehechtheid, daarna om stress door scheidingsangst te voorkomen. Omdat het bagage is die, ten goede of ten slechte, een leven lang meegaat, is het in gesprekken met gescheiden/scheidende ouders van groot belang dat uitleg over gehechtheid wordt gegeven. Het faciliteren van een veilig contact met de andere ouder is niet iets wat de ene ouder cadeau doet aan die ander, maar het is een fundamentele bouwsteen voor de ontwikkeling van het kind.

d Hoe ontstaat gehechtheid?

Ieder kind hecht zich tijdens zijn eerste levensjaar. Gehechtheidsgedrag is evolutionair ontstaan, het is aangeboren, het gebeurt instinctief en het kan niet worden overgeslagen. De vaak gehoorde redenering dat een kind ouder dan een jaar 'niet gehecht is', klopt dus niet (Juffer, 2010). Maar, niet bij alle kinderen ontstaat een veilige en ontwikkelingsbevorderende vorm van gehechtheid. Als het kind niet goed verzorgd wordt, als er niet genoeg van hem gehouden wordt, als het mishandeld wordt, ofwel als het klimaat niet goed is, dan ontstaat er wel gehechtheid maar op een manier die zorgelijk is. We spreken dan van onveilige gehechtheid.

Bij de pasgeborene is er nog geen sprake van gehechtheid. Er is wel een natuurlijke neiging om zich meer op mensen te richten dan op voorwerpen. De baby zoekt instinctief bescherming bij de personen die hem verzorgen, maar zijn hersenen zijn nog niet rijp genoeg om het onderscheid te kunnen maken tussen de ene en de andere volwassene. Wat we wel weten, is dat een baby al in de baarmoeder de stem van de moeder kan herkennen en vanaf de geboorte op haar stem reageert met een meer ontspannen houding.

In de eerste periode na de geboorte is er sprake van pre-hechting, die zich onder goede omstandigheden na een paar maanden omzet in gehechtheid.

e Vormen van gehechtheid

Ieder kind hecht zich dus in het eerste levensjaar. Maar niet ieder kind hecht zich veilig. Er worden diverse vormen van gehechtheid onderscheiden:

Veilige gehechtheid: de ouder vormt voor het kind een veilige basis om zich te ontwikkelen. Als het kind even van deze ouder gescheiden wordt, protesteert het daar vaak tegen. Als het weer met de ouder herenigd wordt, zoekt het toenadering en laat het zich door de ouder geruststellen. Daarna hervat het zijn spel of exploratie van de wereld.

Onveilige/vermijdende gehechtheid: het kind heeft niet geleerd dat de ouder er voor hem is als hij geruststelling nodig heeft. Het kind lijkt heel autonoom, het zoekt weinig

geruststelling meer en zoekt geen actieve toenadering als de ouder terugkeert. Deze autonomie is echter schijn, ten koste van zichzelf en zijn ontwikkeling onderdrukt het kind zijn spanning en leidt zichzelf als het ware af door allerlei bezigheden.

Onveilige/ambivalente gehechtheid: het kind is teveel gericht op het verkrijgen van geruststelling door de ouder. Het wil steeds bij de ouder in de buurt zijn, klampt zich soms aan de ouder vast en komt niet tot spelen of exploreren. Na een korte scheiding van de ouder laat het kind zich niet geruststellen, het blijft hangen in een combinatie van gespannen aandacht vragen en boos verzet.

Onveilige/gedesorganiseerde gehechtheid: deze kinderen vertonen tegenstrijdig gedrag, zoals intens huilen wat abrupt ophoudt, zich van de ouder afkeren als zij met een ouder herenigd worden of angstig gedrag zoals verstarren als de ouder terug komt (Juffer, 2010).

f De opvoeder en gehechtheid: Sensitiviteit en responsiviteit

Het kind heeft zijn opvoeders nodig om de genetische aanleg tot hechten op een gezonde manier tot stand te kunnen brengen. Kernbegrippen voor het handelen van de opvoeder zijn sensitiviteit en responsiviteit. Dit betekent dat de ouder het gedrag van het kind moet kunnen en willen begrijpen; hij /zij moet de behoeften van het kind onderkennen. Vervolgens moet hij/zij daar responsief mee omgaan. Een ouder moet adequaat en prompt reageren om de nood te lenigen, het kind gerust te stellen en het kind te helpen om spel en exploratie te hervatten.

Overweging:

In de korte film "Still Face" (Troncik) zien we hoe een moeder die eerst responsief is in de interactie met haar baby, daarna bij wijze van experiment haar gezicht onbeweeglijk houdt en geen enkele reactie meer laat zien naar haar baby. Het kind is onmiddellijk alert, het probeert nog even om haar weer in actie te krijgen, trekt haar aandacht, wijst en maakt geluiden. Daarna raakt het kind overstuur, het huilt, wendt zich af van de moeder en overstrekt zich. En dat alles in twee minuten(!). Het laat zien hoe heftig de impact is als een ouder heel even niet adequaat reageert. Je kunt je voorstellen wat dat teweeg brengt als het geen twee minuten, maar veel langer duurt.

Kinderen hechten zich aan volwassen verzorgers die sensitief en responsief zijn in antwoord op hun behoeften. Daarbij is, vanaf het begin, de kwaliteit meer bepalend dan de hoeveelheid tijd die deze verzorger met het kind doorbrengt. Als het kind bij je is en je bent verantwoordelijk, wees er dan prompt en direct, snap wat er aan de hand is en handel daar ook naar. Moeders zijn van oudsher degenen die de zorg voor kinderen op zich namen. Door de ontwikkelingen in hun gehele biologisch systeem (hormonen, hersenen) tijdens zwangerschap en bevalling zijn zij daar evolutionair gezien goed voor toegerust. Pas recent zien we dat vaders ook meer willen zorgen. Ze kunnen het ook! De kwestie hierbij is: door een echte ouder/vader te zijn, word je een betere vader.

g De rol van de ouder voorafgaand aan de scheiding

De relatie tussen de ouder en het kind is geen onveranderbaar gegeven. Moeders gaan er na scheiding niet zelden vanuit dat een vader die voor de scheiding niet veel zorgde, dat na de scheiding ook niet kan. Echter ouders kunnen veranderen door de scheiding, we zien dat ook vaak gebeuren. Het is zelfs zo dat beide ouders én het kind veranderen door de scheiding. De scheiding kan een kans zijn voor een ouder om zich meer in de opvoedersrol te willen en kunnen ontplooiën.

Maar zeker voor jonge kinderen zijn al die veranderingen stresserend. Na een scheiding is er voor alles continuïteit nodig in het kinderleven. Een kind kan zeker voor de scheiding een goede gehechtheidsrelatie hebben opgebouwd met een ouder die weinig zorgtaken op zich nam. Deze ouder zal echter, om te zorgen voor continuïteit in het leven van het kind (zie hoofdstuk belang van het kind), en ter voorkoming van overvraging

door nog meer veranderingen, een gepast tempo moeten volgen om bijvoorbeeld toe te groeien naar een werkelijk co-ouderschap.

Een ouder met wie het kind voor de scheiding geen veilige gehechtheidsrelatie heeft kunnen opbouwen, zal na scheiding eerst moeten investeren in het ontwikkelen van die relatie. Hij/zij zal er goed aan doen het kind te leren kennen, de tijdsindeling aan te passen aan de behoeften van het kind (werk/zorgverdeling) en zijn/haar opvoedings- en zorgvaardigheden uit te breiden.

4 Scheiding en de hersenen

In 2012 vond in Chicago een congres in plaats, met de titel : Attachment, Brain science, Children of Divorce. Een wonderbaarlijk ABC. Nu we steeds meer zijn gaan ontdekken over de hersenen en hun ontwikkeling, wordt er ook nagedacht over wat er met de hersenen gebeurt bij een scheiding van de ouders. We zien dat de gehechtheidstheorie en het neuropsychologisch onderzoek elkaar versterken; de kwaliteit van de opvoeding en verzorging in de eerste drie levensjaren, met name het bieden van veiligheid en stabiliteit, beïnvloedt de gehechtheid én de ontwikkeling van de hersenen. Hersenen en gehechtheid trekken als het ware in onderlinge samenwerking op. Scheiding van de ouders is een potentiële risicofactor in dit verband.

Enkele feiten:

Een cruciale factor in dit geheel is **stress**. We spreken van stress als interne of externe invloeden de normale toestand van welbevinden doorbreken. Stress is een onvermijdelijk, maar ook nuttig verschijnsel in ieder mensenleven. Het helpt ons om de vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn om met lastige situaties om te gaan. Bij langdurige stress gaan de regionen in de hersenen die te maken hebben met angst meer verbindingen aanmaken, terwijl de gebieden die te maken hebben met controle en redeneren minder ontwikkelen. De stressdrempel kan daardoor worden verlaagd, wat betekent dat het kind later sneller sterk reageert, ook bij matige stress. Langdurige stress kan leiden tot fysieke klachten op latere leeftijd (hart- en vaatproblemen, dramatische verhoging van hormonale spiegels, alcoholisme en aantasting van zenuw en immuunsystemen. (Middelebrooks e.a. 2008)

Stoffen die een rol spelen zijn:

- adrenaline, die energie mobiliseert;
- Cortisol, dat de hersenen en het lichaam helpt om met stress om te gaan.

Langdurige activering van de hormonale systemen die de productie van deze stoffen sturen, kan leiden tot problemen in het geheugen en het leren.

Het vermogen van kinderen om met stress te kunnen omgaan in de vroege levensjaren, heeft consequenties voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid voor de rest van het leven (Center on the Developing Child, 2009). Een pasgeborene is nog niet in staat om enige ordening aan te brengen in wat hij voelt, ziet, hoort en ruikt. Het kind raakt snel overspoeld door alle prikkels die op hem af komen. Of het nu gaat over prikkels van binnenuit (honger, dorst, kou, krampjes) of om prikkels van buitenaf (licht, vormen, geluiden), het kind krijgt dit alles ongefilterd binnen. De ouders moeten als het ware een schild vormen tussen die prikkels en het kind. Sensitiviteit en responsiviteit, de voorwaarden voor gehechtheid, zijn ook de voorwaarden om de stress van het kind niet zodanig te laten oplopen dat het overprikkeld en daardoor gestresst raakt. Als stress te lang duurt, leidt dat tot schade aan de architectuur van het lichaam en van de hersenen. Meerdere stressgerelateerde stoornissen kunnen daaruit voortkomen: depressie, angststoornis, alcoholisme of drugsverslaving, alsook een grotere kans op bijvoorbeeld suikerziekte of hartproblemen.

De architectuur van de hersenen is dus in het geding als er teveel stress is, de ouders on-

voldoende bescherming en steun bieden en als er te weinig gerichte stimulans is. Bij de geboorte zijn de hersenen voor maar dertig procent gevormd. In de eerste drie levensjaren neemt de omvang van de hersenen toe tot bijna negentig procent van hun uiteindelijke omvang. Maar er gebeurt veel meer. De myelinisering van de hersenen (de vorming van een laagje rondom de hersencellen), die nodig is om complexe informatie te verwerken, is aanvankelijk gering, maar neemt enorm toe in deze eerste jaren. Het verloop van deze processen is sterk afhankelijk van de omgeving. Stress maakt dat de hersenen als het ware gaan compenseren door een andere ontwikkelingslijn te kiezen. Kinderen die in een veilige relatie opgroeien, blijken meer gecontroleerd te reageren met aanmaak van stresshormoon, dan kinderen die deze veiligheid missen (US Department of Health and Human Services, 2009). Daarnaast kennen de hersenen in hun ontwikkeling sensitieve/kritische perioden. Als de stimulans tekort schiet, ontwikkelen de betreffende gebieden zich minder. In het Engels heet dat zo mooi: use it or lose it. Als je het niet op het juiste moment leert gebruiken, raak je het kwijt.

Ouders maken dus het verschil. Als zij veilige personen kunnen blijven en elkaar ook erkennen als veilige personen, kan het kind de onvermijdelijke stress verwerken met minder kans op schade.

5 Overnachtingen bij de andere ouder

a To sleep or not to sleep

Citaat:

Solomon and George (199a) found that high parental conflict and poor communication, especially during transitions between parent's homes, were related to insecure, disorganised infant-mother attachments. When efforts to achieve a shared-parenting environment fail, conclude Solomon and George (...), clinicians and the courts may have to accept at least temporarily that the best interests of the young child are not synonymous with fairness to both parents (Strous, 2011).

Met name voor gescheiden ouders met jonge kinderen zijn de 'nachtjes' vaak een strijdpunt. Is het met het oog op de ontwikkeling van veilige gehechtheid nu wel of niet goed om na scheiding een jong kind bij de niet-verzorgende ouder te laten slapen? Voor ouders en voor kinderen is het slaapritueel een intiem moment, het gemis daarvan wordt vaak als zeer pijnlijk ervaren. De ouder ervaart het als falen en als persoonlijke pijn als dit moment (tijdelijk) wegvalt. Het kind mist dat ene verhaaltje, de liefkozing bij het in slaap vallen, het grapje van de een of de liedjes van de ander, en het vertrouwde gevoel van saamhorigheid wat daarbij hoort. De niet-verzorgende ouder verdenkt de ander van sabotage, de verzorgende ouder verwijt de ander geen rekening te willen houden met de kwetsbaarheid van het slaappatroon en de gehechtheid.

Ook hier zien we weer een dilemma. Welk belang van het kind moet prevaleren? Is dat het belang van relatiebehoud en -opbouw met beide ouders, of is het de kwetsbaarheid van het hechtingsproces?

b De betekenis van slapen en slapen gaan

Het moment van slapengaan is voor jonge kinderen vaak een moeilijk moment. Ze willen nog niet slapen, ze zijn bang voor het donker of schrikken van vreemde geluiden, en de slaap op zich kan als een bedreigende vorm van overgave worden beleefd. Bij peuters zijn slaapproblemen een veel voorkomend probleem. Met name in de periode tussen zes en achttien maanden is de separatieangst op zijn hoogtepunt. Slapen wordt dan vaak beleefd als een vorm van gescheiden zijn, waartegen het kind zich verzet uit angst. Verstandige ouders zullen in die periode voorzichtig zijn met slapen in een niet-vertrouwde omgeving. Als het kind elders gaat slapen, bijvoorbeeld op de crèche of bij opa en oma, zullen veel ouders proberen om het kind daar eerst te laten slapen terwijl ze er zelf bij zijn, om pas daarna over te gaan tot alleen slapen. Vaak wordt ook begonnen met

een middagslaapje, omdat dat minder beladen is. Degene die het kind in de vreemde omgeving te slapen legt, zal proberen de aanwijzingen van de verzorgende ouder op te volgen om een gevoel van veiligheid te bevorderen.

Slapen is belangrijk voor kinderen. Als ze te vaak uit hun natuurlijke slaapritme gehaald worden, zijn ze tijdens de waaktijd minder alert, leren minder en voelen zich niet goed, wat voor hun ontwikkeling een belasting kan zijn. Er zijn aanwijzingen dat het verband tussen slaap en emotionele veiligheid tweezijdig is: een kind dat zich niet veilig voelt, slaapt niet goed, maar anderzijds kan slecht slapen interfereren met de ontwikkeling van gehechtheid en het gevoel van veiligheid (Ivanenko e.a. 2005).

c Slapen en de scheiding

De (echt-)scheiding van de ouders en de zorgverdeling die daarop volgt, leidt er onvermijdelijk toe dat het kind regelmatig gescheiden is van een van de ouders. De angst voor het gescheiden worden of het gescheiden zijn van de primaire verzorgende, kan het slapen gaan en het doorslapen negatief beïnvloeden (Mercer, 2010). De herhaling van scheidingen maakt de kans groter dat het kind een verstoorde slaap ontwikkelt. Mercer wijst erop dat de ouder die zorgt door de eigen stress minder oplettend kan raken, waardoor het kind zich ook met die ouder op dat moment niet meer veilig verbonden voelt.

Als een jong kind (te) lang gescheiden wordt van de gehechtheidsfiguur zien we drie stadia:

1. protest: het kind huilt en is ontroostbaar door anderen;
2. wanhoop: het kind wordt bedroefd en passief;
3. onthechting: het kind vermijdt de gehechtheidsfiguur als deze terugkomt.

Het is van groot belang dat de ouders over dit onderwerp goede afspraken maken. Zo helpt het hen beiden, en dus ook het kind, als de tot dan toe minder zorgende ouder aan de tot dan toe hoofdverzorgende ouder belooft te zullen bellen als het kind lang blijft huilen of niet kan/wil slapen. Ouders zullen er samen voor moeten zorgen dat het kind niet overspoeld raakt en belandt in de fase van wanhoop.

d Overnachtingen ja of nee

Er zijn redenen om juist wel overnachtingen in te voeren. Door voor het kind te zorgen en het tijdens de nacht te troosten als dat nodig is, kan de niet-(hoofd)verzorgende ouder een meer compleet aandeel krijgen in het leven van het kind. De combinatie van de vaderstijl en de moederstijl kan de ontwikkeling van het kind stimuleren (zie hoofdstuk vaders en moeders). Overnachtingen zouden de band tussen de ouder en het kind verstevigen.

In de literatuur wordt echter ook gewezen op de keerzijde. Vlak na een scheiding kampt het jonge kind vaak met aanpassingsproblemen, er is al zoveel veranderd. Dan kan het slapen gaan bij de andere ouder teveel zijn. Als het kind zich hersteld heeft en het middagslaapje bij de andere ouder goed gaat, is de kans groter dat het ook de nachten aan kan. Door de niet verzorgende ouder wordt vaak als argument gehanteerd dat het kind ook op de crèche slaapt, dus er zou geen probleem zijn. Dit gaat ten dele op. Een cruciaal verschil kan zijn dat de verzorgende ouder zich (nog) niet veilig voelt bij de gedachte aan een nachtje bij de ander. Soms is die andere ouder niet gewend om alleen voor het kind te zorgen, is de woning niet geschikt of heeft de verzorgende ouder niet de kans gehad even te kijken naar het bedje en de kamer van het kind. Dit kan ertoe leiden dat het kind met spanning wordt overgedragen. De stress die het kind voelt, kan zoals we zagen op zich al leiden tot slaapproblemen.

Er zijn nogal wat deskundigen die betogen dat een kind onder de twee jaar na scheiding in principe niet een nacht moet doorbrengen zonder de primaire verzorger (McIntosh, 2011, Solomon 1999).

Uit onderzoek (George, 2011) komt verder naar voren dat overnachten niet, zoals vaak

wordt gedacht, de gehechtheid tussen de niet-hoofdverzorgende ouder en het kind bepaalt. Het gaat om de warmte en de veiligheid in de interactie, niet om uren of nachten. Vanaf ongeveer twee en een half jaar beschikken kinderen meestal over wat meer mogelijkheden om een scheiding van de hoofdverzorger in de vorm van een nachtje beter aan te kunnen. Hun hersenen en dus hun verwerkings- en zelfregulatiemogelijkheden zijn dan meer ontwikkeld. Een complicatie kan zijn dat de ouder om praktische of andere redenen het kind bij zich in bed wil laten slapen.

Anderzijds concludeert de Amerikaanse deskundige Emery (2005) dat er vanuit de wetenschap geen reden is om in het algemeen te zeggen dat jonge kinderen niet bij de andere ouder zouden kunnen overnachten, maar dat ook het omgekeerde niet gezegd kan worden: niet ieder jong kind kan goed bij zijn niet-verzorgende ouder overnachten.

Als de omstandigheden echter zo zijn dat ze stress bij het kind veroorzaken, dan zal daar eerst iets aan gedaan moeten worden.

Ook hier is de basale regel: de ontwikkeling van het kind, zijn reacties op overnachtingen en zijn aanpassing daarna, moeten de maatlat vormen.

Overwegingen:

Baby's moeten vooral de kans krijgen om zich te hechten. De oude standaardregeling van een weekend per veertien dagen is daarom niet geschikt. Frequent kort contact, bijvoorbeeld een paar keer per week een paar uur is beter.

Als de baby huilt wanneer de andere ouder hem meeneemt, heeft dat soms meer te maken met angst voor de scheiding van de ouder waar het kind op dat moment is, dan met weerstand tegen de ouder waar het kind naartoe gaat (Spruijt en Kormos, 2010).

Voor jonge kinderen is stabiliteit van de zorg door de vertrouwde ouderfiguur tijdens de nacht van cruciaal belang voor de gehechtheid (...). Bij kinderen van vijf à zes jaar kan overnachten tijdens een omgangsregeling in het algemeen wel plaatsvinden, omdat een kind van die leeftijd een scheiding tijdens de nacht beter kan overzien (...). Het is een andere zaak als een jong kind twee min of meer vergelijkbare gehechtheidsrelaties met beide ouders heeft opgebouwd voor de ouders gingen scheiden. Bij een omgangsregeling met overnachten kan in dat geval ook de niet-verzorgende ouder een 'secure base' bieden aan het kind (Juffer, 2010).

6 Hoofdpunten en handreikingen

In dit hoofdstuk zagen we dat loyaliteit en gehechtheid twee belangrijke elementen zijn bij het adviseren en beslissen over zorgverdeling na scheiding. Bij gehechtheid hebben we het vooral over heel jonge kinderen. Zij zijn in alle opzichten bezig het fundament van hun ontwikkeling te leggen. Schade die ontstaat, is vaak moeilijk of niet te herstellen. Als het fundament wankel is of als er hiaten zijn, dan rust het hele bouwwerk van de verdere ontwikkeling op een wankel basis. Dat maakt de hele ontwikkeling kwetsbaar. Zelfs de ontwikkeling van de hersenen blijkt door de stress van een scheiding beschadigd te kunnen raken.

In tegenstelling tot gehechtheid is loyaliteit ook op oudere leeftijd volop aan de orde. Kinderen voelen de innerlijke noodzaak om bij te dragen aan het welbevinden van hun ouders. Als de ouders hen daar geen ruimte voor geven gaan deze gevoelens soms deels ondergronds en gaat het kind in een overlevingsstand. Het gaat bijvoorbeeld geforceerde keuzes maken door niet meer te durven voelen dat het van een ouder houdt, het kind gaat de ouder dan vermijden (zie ook hoofdstuk 7).

Het kind gaat normale ontwikkelingsfenomenen mijden omdat ze problemen kunnen opleveren.

Over nachtjes slapen bij de niet-(hoofd)verzorgende ouder werd geconcludeerd dat er voorzichtig mee omgegaan moet worden bij heel jonge kinderen, maar dat er geen algemene regel is. In de literatuur vind je haaks op elkaar staande absolute standpunten: wel overnachtingen tegenover juist helemaal geen nachtje slapen tot het kind zes jaar oud is. Ook hier moet, op basis van kennis over gehechtheid en ontwikkeling, per kind een verstandige beslissing worden genomen. In de bijlage bij dit hoofdstuk staan enkele lijstjes met aandachtspunten. We zullen altijd moeten varen op de observaties van de ouders, die echter niet altijd betrouwbaar rapporteren omdat ze bang zijn dat de andere ouder misbruik zal maken van eventuele problemen die ze melden.

Bij het maken van afspraken over overnachtingen en vakanties kan het helpen om creatief met ouders te zoeken naar dingen die het kind kunnen helpen, bijvoorbeeld:

- een rustige overdracht;
- duidelijke communicatie over specifieke behoeften en gewoonten van het kind;
- de belofte dat de andere ouder gebeld wordt als het kind last lijkt te hebben van scheidingsangst;
- een foto van de andere ouder bij zich hebben;
- de periode kort en voor het kind overzichtelijk houden (langer verblijf wordt vanzelf mogelijk als het kind iets groter is);
- in beide huizen dezelfde knuffel en hetzelfde voorleesboekje gebruiken; de andere ouder het kind laten bellen voordat het gaat slapen.

Als de ouders merken dat daardoor hun beider relatie met het kind in stand kan blijven en het kind erbij gedijt, biedt dat vaak ruimte om ook over andere zaken meer constructief te overleggen. Zie ook de bijlage bij dit hoofdstuk.

7 Literatuur bij dit hoofdstuk

- Boom, D. van den, *Ouders op de voorgrond*, Sardes, Utrecht, 1999
- Bowlby, J., *Attachment and loss: Vol 1, Attachment*, Basic Books, New York, 1969
- Bruch, C.S., *Sound research of wishful thinking in Child Custody Cases? Lessons from Relocation law*, conference paper, 12th World Conference of the International Society of Family Law, 2005
- Center on the Developing Child, Harvard University, *Excessive Stress Disrupts the Architecture of the Developing Brain, Working Paper 3*, National Scientific Council on the Developing Child, Harvard, 2009
- Child Welfare Information Gateway, *Understanding the Effects of Maltreatment on Brain Development*, US Department of Health and Human Services, 2004
- Davies, P.T. & M.L. Sturge-Apple, *The Role of Child Adrenocortical Functioning in Pathways Between Interparental Conflict and Child Maladjustment*, *Developmental Psychology*, 43-4, 918-930, 2007
- Diekstra, R. & C. Gravesteyn (red), *Lieve hemel, over hulp bij rouwverwerking van kinderen en jongeren door opvoeders*, Karakter Uitgevers BV, Uithoorn, 2005
- Dries, L. van den, F. Juffer, M.H. van IJzendoorn & M.J. Bakermans-Kranenburg, *Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children*, *Children and Youth Services Review*, 31, 401-421, 2009
- Erikson, E.H., *Het kind en de samenleving*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1971
- Emery, R.E., R.K. Otto & W.T. O'Donahue, *A critical Assessment of Child Custody Evaluations*, *Psychological Science in the Public Interest*, 6-1, 1-29, 2005
- Gould, J.W. & P.M. Stahl, *Never paint by the numbers: A response to Kelly and Lamb (2000)*, Solomon and Birnbaum (2001) and Lamb and Kelly (2001), *Family Court Review*, 39, 372-376, 2001
- Groenhuijsen, E.A., *En ze leefden nog lang en gelukkig*, SWP, Amsterdam, 2008
- Groenhuijsen, E.A., *Hoogvliegers en pechvogels. Over veerkracht bij kinderen*, Balans, Amsterdam, 2010

Ivanenko, A., V. McLaughlin Crabtree, L.M. O'Brien & D. Gozal, *Sleep complaints and Psychiatric Symptoms in Children evaluated at a Pediatric Mental Health Clinic*, Journal of sleep Medicine, 2-1; 42-48, 2006

Juffer, F., *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties*, Inzichten uit gehechtheidsonderzoek, Research Memoranda, Raad voor de Rechtspraak, 6-6, 2010

Kelly, J.B. & M.E. Lamb, *Gebruik maken van onderzoek naar de ontwikkeling van kinderen om geschikte beslissingen over verblijfs- en omgangsregelingen voor jonge kinderen te nemen*, Family and Consiliation Courts Review, 38-3, 297-311, 2000 (Nederlandse vertaling)

Keller, P. & M. El-Sheikh, *Children's emotional security and sleep: Longitudinal relations and directions of effects*, Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52-1, 64-71, 2011

McIntosh, J.E., *Special considerations for Infants and Toddlers in Separation/Divorce: Developmental Issues in the Family Law Context*, Encyclopedia on Early Childhood Development, 2011

Mercer, J., *Straight Talk About Child Development*, Parenting Plans, Continued: Divorce and Sleep Problems, Psychology today, 2010

Middelbrooks, J.S. & N.C. Audage, *The effects of childhood stress on health across the lifespan*, Us Department of Health and human services, 2008

Schore, A., *The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation and infant mental health*, Infant Mental Health Journal, 22, 201-269, 2001

Shore, J.R. & Schore, A., *Attachment, affect regulation and the developing right brain*, Clinical Social Work, 36, 9-20, 2008

Shai, D. & J. Belsky, *When words just won't do: Introducing parental embodied Mentalizing*, Child Development Perspectives, 5-3, 173-180, 2011

Strous, M., *Overnights and overkill: post-divorce contact for infants and toddlers*, South African Journal of Psychology, 41, 196-206, 2011

Sturge-Apple, M.L., P.T. Davies & E.M. Cummings, *Hostility and withdrawal in marital conflict: effects on emotional unavailability and inconsistent discipline*, Journal of Family Psychology, 20-2, 227-238, 2006

Talge, N.M. C. Neal & V. Glover, *Antenatale Stress bij moeders en de langetermijneffecten op de neuropsychologische ontwikkeling van kinderen: hoe en waarom?* Kind en Adolescent Review 15-4: 373-413, 2008

Warshak, R.A., *Who will be there when I cry in the night?* Family court Review, 40, 208-219, 2002

Warshak, R.A., *Parenting by the clock, the best interest-of-the-child standard, judicial discretion and the American Law Institute's "Approximation rule"*, Baltimore Law Review, 41, 2011

Film: Experiment Still Face, E.Tronick, <http://www.youtube.com/watch?v=apzXGEbZhtO>

Bijlage: aandachtspunten overnachtingen jonge kinderen

- Wat is de reactie van het kind bij het afscheid nemen van de gehechtheidsfiguur? Huilen en enig protest zijn gewoon, vastklampen en paniek zijn, als dit zich herhaalt, een reden om minstens de wijze van overdracht te bespreken.
- Lukt het de ouders om samen het afscheid rustig te doen verlopen, er de tijd voor te nemen, het kind de kans te geven goed afscheid te nemen en elkaars aanwijzingen over hoe hiermee om te gaan serieus te nemen?
- Heeft het kind zijn favoriete knuffel of doekje bij zich en houdt het die ook bij zich?
- Hoe lang houden de reacties van het kind aan na het afscheid? Een uurtje is niet ongevoel, maar een hele middag of langer is reden tot overleg.
- Wat voor invloed heeft dit op bijvoorbeeld eten en slapen van het kind? Laat het kind zich door de andere ouder troosten?
- Heeft het kind al mogen oefenen door het doen van een middagslaapje bij de andere ouder? Hoe verliep dat?
- Hoe slaapt het kind als het op de crèche is? En logeert het wel eens een nachtje bij opa en oma? Hoe gaat het dan?
- Is de verzorgende ouder erg gespannen rondom de overdracht? Wat kan de andere ouder doen ter geruststelling?
- Hoe gedraagt het kind zich tijdens verblijf bij de andere ouder? Vraag daarbij, met het oog op eventueel intredende passiviteit (stadium 2) naar gedragsverandering. Is het kind opvallend rustig, gaat het minder op ontdekking? Vraag naar de dagelijkse dingen: hoe het kind speelt, of het kind beweeglijk is, of het zich met aandacht richt op wat er om hen heen gebeurt.
- Hoe reageert het kind bij de hereniging met de verzorgende ouder? Uit onderzoek weten we (McIntosh, 2011; Solomon e.a., 1999) dat jonge kinderen als ze herenigd worden met de primaire verzorger vaak boos, angstig gedrag vertonen; dat kan duiden op een beginnende onveilige gehechtheid.
- Gould e.a. doen de aanbeveling om de volgende zes dimensies te wegen bij overnachtingen:
  - de opvoedingsgeschiedenis van het kind;
  - de gehechtheidsgeschiedenis van het kind met elk van de ouders;
  - manieren die de sterke kanten van elk van de ouders tot hun recht laten komen en de zwakke kanten minimaliseren, als het gaat om de opvoedingsvaardigheden en de interactie van elk van de ouders met het kind in de verschillende opvoedingsdomeinen;
  - het temperament van het kind;
  - de communicatie tussen de ouders;
  - verzorgers die bij het kind betrokken zijn, anders dan de eigen ouders.

4 Opvoeden na scheiding

1 Inleiding

Mensen die iets heftigs meemaken kunnen daardoor veranderen. Dat kan zeker ook gebeuren als er een langdurig en heftig proces gaande is, als het niet gaat om één gebeurtenis maar om een reeks met elkaar verband houdende gebeurtenissen. Scheiding is daar een voorbeeld van. Het is, zeker als er kinderen zijn, niet klaar als een ouder vertrekt. In tegendeel, er moeten heel veel stappen genomen worden: overleg, verdeling, verwerking, aanpassing, incasseren, gunnen terwijl je dat eigenlijk niet meer wilt en confrontaties aan de deur. Een scheiding heeft op de ouders en op de kinderen een impact die ervoor kan zorgen dat ze werkelijk (tijdelijk of blijvend) veranderen, ze gaan van leven naar overleven, waarbij ieder die persoonlijke mogelijkheden inzet die bij hem passen. Soms tot verwondering en verbazing van de ex en van de omgeving. Waar de ene persoon ineens over onvermoede krachten blijkt te beschikken, stort een ander in of verzandt in een eindeloos en vruchteloos patroon van zich terugtrekken of vechten. Continuïteit is voor het kind van groot belang (zie ook hoofdstuk 1). Ook de wet zet daar op in. Lukt dat? Zijn de ouders na scheiding nog wel dezelfde ouders van voor de scheiding? En hoe zit dat met de kinderen? Daarover gaat dit hoofdstuk.

2 Wat zegt de wet

a Anders scheiden

In 1996 verscheen het rapport 'Anders scheiden' van de Commissie Herziening Scheidingsprocedure. Dit rapport luidde een aantal grote veranderingen in. De teneur was dat mensen zelf meer verantwoordelijk moeten zijn in het regelen van de gevolgen van hun scheiding. Bemiddeling kreeg een steeds grotere rol voor het beslechten van conflicten.

b Behoud van gezamenlijk gezag

Op 1 januari 1998 werd in de wet opgenomen dat ouders na scheiding in principe gezamenlijk het gezag over hun kinderen behouden. Een ouder kan een verzoek indienen om eenhoofdig gezag te krijgen. Dat zal alleen worden ingewilligd als voldaan is aan het zogenoemde 'klemcriterium', er moet een onaanvaardbaar risico zijn dat het kind klem of verloren zal raken tussen de ouders, en dat niet te verwachten is dat hierin binnen afzienbare tijd voldoende verbetering komt, of als wijziging van het gezag anderszins in het belang van het kind noodzakelijk is.

c Gelijkwaardige opvoeding en verzorging

Op 1 maart 2009 trad de 'Wet bevordering voortgezet ouderschap en zorgvuldige scheiding' in werking. Na scheiding is er sprake van 'gelijkwaardig ouderschap'. Een ouder is verplicht de band van het kind met de andere ouder te bevorderen.

d Ouderschapsplan

In de wet van 2009 werd ook het maken van een ouderschapsplan verplicht gesteld. De bedoeling van dit wetsonderdeel was dat ouders meer expliciet stil zouden staan bij de belangen van hun kinderen en in overleg tot afspraken zouden moeten komen. Immers, veel van wat tijdens het huwelijk/samenleven vanzelfsprekend was, moet nu in afstemming worden geregeld. Als de ouders niet tot overeenstemming kunnen komen, is het mogelijk dat een ouder alleen een ouderschapsplan indient. In dat geval moet de ouder aangeven waarom geen overeenstemming bereikt kon worden. Dit geldt bijvoorbeeld in zaken van partnergeweld of dreiging. In het algemeen geldt: als er geen ouderschapsplan is zal het echtscheidingsverzoek niet in behandeling worden genomen.

3 Wat is het ouderschapsplan:

Ouders van minderjarige kinderen moeten aan hun verzoek tot echtscheiding een ouderschapsplan toevoegen. Wettelijk moet het plan het volgende omvatten:

afspraken over:	verantwoording over
de zorgverdeling kinderalimentatie informatie uitwisselen	hoe de kinderen bij het opstellen zijn betrokken

In hun gezamenlijk ouderschapsplan regelen de ouders in de huidige praktijk concreet zaken als:

- Op welke dagen is het kind bij de ene en bij de andere ouder?
- v Wat vinden de ouders voor hun kind belangrijk? Over het algemeen zullen ouders daarin een intentieverklaring geven over hun opvoedingsdoelen en opvoedingshandelen.
- Hoe regelen de ouders de wissels?
- Hoe gaan ze om met feestdagen en vakanties?
- Wat zijn de afspraken over pedagogische aspecten?
- Wat zijn de afspraken over welke beslissingen ze ieder afzonderlijk kunnen nemen en waarover overlegd moet worden?
- Hoe informeren de ouders elkaar?
- Hoe willen ze periodiek overleg vormgeven?
- Wat zijn de afspraken over financiën
- Wat zijn de afspraken over evaluatie en bijstelling? (Het ouderschapsplan moet in de praktijk een groeidocument zijn. Immers, de kinderen ontwikkelen zich en de ouders veranderen. Wat nu goed is voor een vierjarige is mogelijk helemaal niet meer goed als het kind zes is en beide ouders nieuwe partners hebben).

Het ouderschapsplan bestaat nog te kort om echt effecten te kunnen meten. Er zijn enerzijds positieve geluiden. Veel ouders vonden het al snel de normaalste zaak van de wereld dat een ouderschapsplan gemaakt moest worden en vonden er een aanleiding in om samen over hun kinderen te overleggen. Rechters blijken het serieus te nemen en de toegang tot de rechter wordt daadwerkelijk bemoeilijkt als er geen ouderschapsplan is (Spruijt e.a., 2010). Anderzijds komt het ook nog voor dat een rechtbank zelf voor een vervangend ouderschapsplan zorgt als de ouders er geen hebben. De toetsing is nog een probleem. De minister ging er van uit dat rechters ieder ouderschapsplan werkelijk zouden toetsen, maar in de praktijk is dat niet altijd het geval. Anderzijds komt in een eerste evaluatie (Voerts e.a., 2013) naar voren dat er geen positieve gevolgen waarneembaar zijn voor de mate van contact tussen het kind en de beide ouders en dat de ouderlijke conflicten niet lijken af te nemen. Mogelijk zouden de conflicten door het verplichte ouderschapsplan zelfs toenemen en lijkt het met de kinderen over het algemeen niet beter te gaan dan in de periode daarvoor. Nader onderzoek is nu gaande.

3 Wat zegt de wetenschap

a De scheiding bestaat niet, het gezin bestaat niet

Wade en Smart (2002), twee toonaangevende onderzoekers op het gebied van scheiding, concluderen na veel gesprekken met kinderen en gezinnen dat het beeld van de scheiding achterhaald is. Het maakt veel uit wat er aan vooraf ging. Zo zijn er kinderen die in de eerste jaren van hun leven een tamelijk gelukkig gezin hebben meegemaakt terwijl andere kinderen vanaf het begin zijn opgegroeid in ruzie en gedoe. Weer anderen hebben zelfs nooit met beide ouders samengeleefd. Deze verschillen klinken door in de periode na de scheiding. Van groot belang voor ouderschap na scheiding is:

- hoe de verdeling van zorg voorafgaand aan de scheiding was;
- of er sprake is van een gehechtheidsrelatie met beide ouders;
- wat de mate van conflict is tussen de ouders.

b Kinderen: hetzelfde of anders na scheiding

Een scheiding is een traumatische gebeurtenis die goed is voor vier van de zes punten in de stresstest van het Amerikaans Genootschap voor Psychiatrie. (Staal 2001)

Laten we de gevolgen van scheiding voor kinderen niet onderschatten. Nu scheiden zoveel voorkomt lijkt het gewoon, maar voor ieder kind betekent het de vernietiging van de vaste basis die, zonder dat hij erover hoefde na te denken, zijn ontwikkeling droeg en hem veiligheid bood. De vanzelfsprekendheid is weg. Het kind voelt zich hulpeloos en machteloos. Dit bedreigt (in ieder geval tijdelijk) de wortels van zijn ontwikkeling en kan daardoor invloed hebben op alle aspecten ervan. Om te begrijpen wat er met de ontwikkeling van kinderen gebeurt, helpt het om je voor te stellen dat kinderen ter wereld komen met een behoorlijke hoeveelheid 'ontwikkelingskapitaal'. Het is als het ware de persoonlijke ontwikkelingsschatkist, bedoeld om het centrale belang van ontwikkeling een kans te geven. Meestal zit daar genoeg in om te groeien, zich te hechten, te leren rekenen en fietsen, en om te verwerken dat je lievelingsjuf vertrekt of je beste vriendje je niet meer wil. Een scheiding is een extra aanslag op dat kapitaal. Het kind dat eigenlijk, al naar gelang zijn leeftijd, bezig zou moeten zijn met leren voetballen of het leren samenspielen, is op dat moment bezig met zijn verdriet en angst door de scheiding en zijn zorg voor de ouders; hen te troosten en hun ruzies te ontwijken of te sussen. Als dat maar even duurt, is het kapitaal van het kind voldoende. Als het langer duurt, houdt het kind geen kapitaal over voor de taken die op dat moment aan de orde zijn. Dan ontstaat er schade.

Er kunnen vragen ontstaan als:

- Waar woon ik nu echt?
- Wie troost mij vannacht als ik niet kan slapen?
- Waar zal mijn poes wonen?
- Wie zorgt er voor mijn moeder als ik er niet ben?
- Ben ik de schuld?
- Kan ik zorgen dat het weer goed komt door extra lief te zijn?
- Eigenlijk vind ik het bij papa fijner, maar kan ik dat zeggen?
- Kan mijn muzikles nog wel betaald worden?
- Hoe moet het nou als ik jarig ben en als het kerstmis wordt?

Citaat:

Na mijn dertiende heb ik nooit meer met mijn moeder en zusje in één huis gewoond. In tegenstelling tot de overgrote meerderheid van kinderen van gescheiden ouders bleef ik bij mijn vader wonen, in hetzelfde huis waar we als gezin hadden gewoond. Toch was alles anders. De kamers leken leeg, het huis werd een plek die ik wilde ontvluchten in plaats van een plek waar ik mijn toevlucht zocht (Staal, 2001).

Citaat:

Deskundigen proberen aan de hand van schoolprestaties, strafbladen en psychologische testen vast te stellen welke gevolgen een scheiding kan hebben, maar wij weten dat de prijs voor de scheiding van onze ouders pas wordt betaald wanneer we zelf op zoek gaan naar liefde en geborgenheid (Staal, 2001).

Kinderen worden overvallen en vaak overspoeld door zorgen en vragen. In plaats van gewoon lekker te leven, gaan ze over op 'overleven'. Een complexe scheiding kan voor de kinderen in het (grens-)gebied van trauma vallen.

Citaat:

Psychische trauma's zijn een aandoening van de machtelozen. Op het moment dat het trauma ontstaat, verkeert het slachtoffer in een hulpeloze toestand als gevolg van een overweldigende externe krachtsontplooiing. Traumatische gebeurtenissen vernietigen de normale patronen van zorg en zorgzaamheid die bij mensen een gevoel van zeggenschap, verbondenheid en zinvolheid doen ontstaan.

Traumatische reacties doen zich voor wanneer handelen niet baat. Als verzet noch ontsnapping mogelijk is, kan het zelfverdedigingssysteem van de mens zijn taak niet meer verrichten en raakt het ontregeld (Herman, 2001).

In de afspraken over de manier van zorgen en bij de zorgverdeling moet dit goed worden meegewogen. Het kind vraagt in een dergelijke periode extra zorg, meer aandacht voor continuïteit en meer steun om zich te kunnen herstellen.

(zie ook: hoofdstuk 3)

c. **Ouders: hetzelfde of anders na scheiding**

Ook de ouders zijn anders na een scheiding, zij hebben een life event meegemaakt en worstelen met de gevolgen. Behalve als persoon zijn zij ook als opvoeder onvermijdelijk anders. Minimaal moeten ze de stap zetten van gedeeld ouderschap naar serieel solo-ouderschap. Dat betekent een grote verandering. Wij mensen worden tenslotte vaak verliefd op iemand die eigenschappen heeft die we zelf zouden willen hebben (Mieras, 2010). Partners vullen elkaar aan, ze compenseren over en weer voor zwaktes en minder prettige kantjes, dat valt weg na de scheiding. Na een scheiding krijgt een kind dan ook in feite te maken met twee nieuwe ouders, beiden moeten het stellen zonder de corrigerende en aanvullende werking van de ander.

Cummings (2010) wijst erop dat onopgeloste conflicten tussen de ouders niet alleen een directe invloed op het kind hebben, maar dat ouderlijk conflict ook de opvoeding aantast. Hij wijst erop dat de conflicten bijvoorbeeld leiden tot depressieve gevoelens of alcoholproblemen e.d., die op hun beurt de pedagogische kwaliteit van de ouder aantasten. Anderzijds kan het kinderen juist sterker maken en hun vertrouwen én coping vergroten wanneer ouders conflicten kunnen oplossen. Vanuit de Emotional Security Theory (EST) worden de volgende factoren genoemd als bijdrage aan verminderde kwaliteit van ouderschap:

- Het aanbod van veiligheid raakt beschadigd, de hechttingsrelatie wordt aangetast.
- De representatie (het innerlijke beeld wat het kind overal met zich meedraagt) van de ouders als bron van veiligheid raakt beschadigd.
- Ouders trekken zich emotioneel terug en worden onverschillig jegens elkaar gevoelens.

We kunnen daar vanuit de sociale leertheorie nog aan toevoegen dat de ouders model staan voor een inadequate manier van omgaan met onenigheid en verdriet. Kinderen missen daardoor gereedschap om in hun eigen leven goed om te gaan met conflict.

d. **Verlies en verdriet**

Een scheiding is voor beide ouders een ingrijpende verlieservaring. De ouders met wie wij te maken hebben zijn dan ook bijna allemaal in rouw of in een verwerkingsproces. Dat leidt tot psychische afweer, tot een houding van grip willen houden en zelfbescherming. Als de scheiding voorafgegaan werd door ontrouw van een van de twee, overheerst bij de bedrogen partij vaak woede en een beschadigd zelfvertrouwen.

Citaat:

Iemand verstoten die een half leven lang op je gerekend heeft, hoort tot de gruwelijkste dingen die mensen elkaar aandoen, te gruwelijker omdat het geschiedt door de hand die tot dan toe gekust werd. De achtergebleven partner weet zich van treurigheid en woede geen raad; hoe kun je treurig zijn om het verlies van iemand die zo slecht is dat hij je uit eigen wil treurig gemaakt heeft. (...) Verdriet zonder woede zou gaver zijn, woede zonder verdriet zou je bevrijden, maar de combinatie is zo fnuikend dat je jezelf opvreet (Rubinstein, 1978).

Scheiding verhoogt de druk op ouders. Het kind extra begeleiding bieden én opvoeden met vaak weinig steun van de ex-partner versterkt eerder de neiging tot een gesloten opstelling dan een open opstelling naar de andere ouder. Daarom hanteren we de stelling: opvoeden na scheiding is hogere opvoedkunde. In de soms onvermijdelijke juridische procedures wordt ook de manier van opvoeden door de andere ouder soms strategisch ingezet als wapen. Een toegegeven fout of zwakte leidt dan niet meer tot hulp of compensatie, maar dreigt de ouder als opvoeder te diskwalificeren. In de rechtbank kan een kleine uitspraak die de ouder deed over minder zorg voor huiswerk of over slaapproblemen van een kind, ineens als een boemerang terugkomen in de vorm van een be-

schuldiging of twijfel aan adequaat ouderschap.

Beide ouders hebben bovendien vaak allerlei aanvullende praktische problemen zoals huisvesting, financiën en de juridische afwikkeling van de scheiding. Daarnaast willen ze zo snel mogelijk los van de ander, wat vaak inhoudt dat ze de stijl en gewoontes van de ander willen loslaten. Scheiden leidt tot de behoefte je ook te onderscheiden. Dat doe je door je als een nieuw persoon te profileren.

Psychologisch gezien is de opgave van voortzetting van gezamenlijk ouderschap eigenlijk een onmogelijke, het vraagt dat je diezelfde persoon die je als partner zo volkomen niks vindt, die je tekort heeft gedaan en afgewezen, wel voluit accepteert en (richting kinderen) propageert als een goede opvoeder. Dat gaat heel moeilijk samen. Zo bezien is het eigenlijk een klein wonder dat zoveel ouders erin slagen om binnen een redelijke termijn rust te vinden in een gedeeld ouderschap. Toch zijn communiceren en een minimale vorm van samenwerken voorwaarde voor een ontwikkelingsbevorderende vorm van relatiebehoud na scheiding. De mate en kwaliteit van de samenwerking van de ouders is een belangrijk factor in de manier waarop kinderen de scheiding en de periode erna ervaren. Onderzoek wijst uit (Spruyt, 2002) dat scheiding nadelig is voor kinderen wanneer deze gepaard gaat met langdurige en ernstige conflicten. Een van de belangrijkste risicofactoren voor een evenwichtige ontwikkeling van kinderen vormen openlijke en chronische conflicten van de ouders.

Ouders reageren vaak, zeker in het begin na of in een complexe scheiding, vanuit angst, als ik niet zorg dat ik mijn aandeel in de verzorging nu krijg dan raak ik misschien mijn kind kwijt! Dan gaat het in de gesprekken vaak over: wie van ons is de beste ouder, of zelfs: wie van ons is de echte ouder.

Bruno Betelheim noemde het ooit zo mooi 'the good enough parent'. Een ouder hoeft niet perfect te zijn, maar moet wel 'goed genoeg' zijn. Het is zaak om de verschillen zo in te zetten dat het kind erdoor kan groeien (zie verder hoofdstuk 5).

e **Scheiding als rouwproces voor volwassenen en kinderen**

Net als na overlijden van een dierbare, volgt op een scheiding een rouwproces. Zowel ouders als kinderen beleven een periode van ontworteling, van zich niet meer 'thuis' voelen in het eigen leven.

In de theorie over rouw bij volwassenen treffen we een fase-indeling (ontleend aan Kubler-Ross):

1. ontkenning
2. protest, boosheid
3. onderhandelen of vechten
4. depressie
5. aanvaarding

De rouwtaken die volbracht moeten worden zijn:

- erkennen van het verlies
- voelen van de pijn
- aanpassen aan het leven
- verdriet een plek geven

Voor de rouwverwerking bij kinderen wordt de volgende indeling beschreven (naar Delfos, 2005):

1. Een toestand van verdooving, waarin het verlies nog niet doordringt. We zien hier dat de leeftijd en ontwikkelingsfase waarin het kind zich bevindt van belang zijn. Met name voor jonge kinderen, in het stadium van het magisch denken, geldt dat ze aan de maakbaarheid van het leven vasthouden en een definitief verlies nog niet kunnen bevatten. Pas bij kinderen vanaf een jaar of vijf kan een besef van onomkeerbaarheid van gebeurtenissen postvatten.

2. Besef van verlies, desorganisatie en wanhoop.
3. Groeiend herstel.

Bij kinderen zien we vaak dat ze zich schuldig voelen over de scheiding. Veel volwassenen benadrukken dan dat het kind er niets aan kan doen. Echter, voor het kind kan het schuldgevoel, hoe lastig en hoe onterecht dit ook is, een psychische manoeuvre zijn om zich staande te houden. Als je er immers de schuld van was, kun je, als je je maar heel goed gedraagt, voorkomen dat het nog een keer gebeurt. De machteloosheid van het 'toeval' is dan zo onverdraaglijk en beangstigend dat tijdelijk schuldgevoel een redding kan zijn.

Een andere veel voorkomende reactie op rouw bij kinderen is woede: boosheid op de ouder die vertrekt, de gedachte dat deze ouder niet weggegaan zou zijn als hij echt van het kind had gehouden. Deze basale twijfel kan door verstandige ouders goed worden weggenomen door te zorgen dat beide ouders als opvoeder en als mens in het leven van het kind aanwezig kunnen blijven.

f **Zorgverdeling: kwaliteit versus kwantiteit**

Uit een imposante hoeveelheid onderzoek weten we intussen dat bij het onderhouden van een band met een ouder de factor tijd niet belangrijk is.

Wat van invloed blijkt op het welbevinden van een kind is niet zozeer de duur of frequentie van het contact, maar de band die het kind voelt met de ouder. Ouders die voor de scheiding een hechte band met het kind hadden opgebouwd, hebben na de scheiding een grotere kans dat zij die band met het kind kunnen blijven behouden. Daar heeft het kind voor zijn ontwikkeling baat bij.

- Hoe sterker de band is tussen kind en vader, hoe minder problemen de kinderen onderhouden.
- Er is geen significante samenhang tussen de frequentie van het contact en de verschillende problemen die kinderen hebben.
- Vaders met veel contact hebben niet automatisch een sterke band en omgekeerd hebben vaders met weinig contact niet vanzelf een zwakke band met hun kinderen (Spruijt e.a., 2010).
- Van belang is dat beide ouders werkelijk opvoeder zijn, waarbij de autoritatieve opvoedingsstijl positief effect blijkt te hebben. Een 'pretouder' voor alleen de leuke dingen levert niet echt een bijdrage aan de ontwikkeling.

g **Samen ouders blijven of parallel alleenstaand ouderschap**

Na een scheiding is het, zo zagen we, voor het kind het beste als de ouders de ruzies beëindigen en in goed overleg de zorgtaken verdelen. Nu we zien dat zoveel mensen daar niet in slagen, wordt erover nagedacht of dat 'gezamenlijke' soms niet juist een mogelijke bron van schade is. Als ieder overleg, ieder contact tussen de ouders uitloopt op spanning en harde woorden, gebeurt juist dat wat we wilden voorkomen omdat het de meeste schade veroorzaakt. Dan is het misschien beter om een set basisafspraken te maken, waarna de ouders elk hun eigen weg gaan en alleen in noodgevallen met elkaar overleggen.

We zouden dan kunnen spreken van parallel alleenstaand ouderschap. Ook de term 'collega-ouders' (Tissen, 2014, lezing symposium; Weimar 2014) wordt gebruikt. Het lijkt de moeite waard om de mogelijkheden hiervan te onderzoeken. Voor heel jonge kinderen zal deze vorm van ouderschap zelden of nooit een optie zijn, omdat overleg dan echt noodzakelijk is. Voor oudere kinderen daarentegen, kan het misschien onder bepaalde voorwaarden verdere schade voorkomen.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Door een scheiding lijden de kinderen en de ouders verlies. Zij maken iets ingrijpends mee. In het geval van complexe scheidingen zien zij zich soms jarenlang geconfronteerd met elkaar snel opvolgende nieuwe gebeurtenissen: weer boosheid, weer angst, weer naar de rechter met alle emotionele en financiële gevolgen van dien, bijvoorbeeld niet mogen verhuizen. Dat verandert een mens. Vandaar de stelling dat het kind in zekere zin te maken heeft met twee nieuwe, andere ouders. En dat terwijl het juist continuïteit nodig heeft omdat het kind zelf zoveel te verwerken heeft. Als de zorgverdeling te belastend wordt voor het kind en een ouder tijdelijk minder contact kan hebben, zegt die ouder vaak: 'Maar ik was toch altijd een goede ouder, waarom zou ik dat dan nu ineens niet meer zijn?' Daar gaat het echter niet om, want:

Niet iedere goede ouder is ook een goede gescheiden ouder. In die zin dat het rustig en constructief delen van zorg, aangepast aan de ontwikkelingsbehoeften van het kind niet iedereen gegeven is.

Het gaat niet om de vraag wie de beste ouder is, maar om hoe beide ouders samen kunnen komen tot een vorm die voor het kind zo goed is dat het zijn ontwikkeling bevordert. Het maken van een ouderschapsplan of een afgeleide daarvan geeft daarbij structuur.

Het is te allen tijde goed om de ouders naar dit document te vragen:

- Hoe is het ouderschapsplan destijds tot stand gekomen?
- Hebben zij het beiden ervaren als een plan wat het kind recht deed en wat door hen beiden als rechtvaardig werd ervaren?
- Waren de kinderen daadwerkelijk bij het tot stand komen betrokken?
- Hoe hebbende kinderen het destijds ervaren?
- Welke delen van het plan zijn nog altijd goed?
- Over welke onderdelen van het plan zijn opnieuw conflicten ontstaan?
- Wie is er veranderd? Het kind? Vader? Moeder? De context?
- Wat heeft hen geholpen om het enige tijd wel goed te laten verlopen? Eigen krachten, reacties kinderen, steun van ex, steun van familie?
- Kunnen de krachten die eerder geholpen hebben nu opnieuw worden ingezet?

Vragen aan de ouders m.b.t. het kind:

- Hoe was uw kind voor de scheiding?
- Wat is er veranderd?
- Merkt u dat alleen thuis of merkt de school het ook?
- Als u zich verplaatst in het kind, wat zou het kind dan zeggen over de nu levende conflicten?
- Als het kind mocht kiezen, wat zou het dan willen?
- Functioneert het kind anders in het mama-huis dan in het papa-huis?
- Wat kunnen jullie doen om een verbinding tussen de huizen te maken?
- Wat zijn de overeenkomsten?
- Wat zijn de verschillen en hoe waarderen jullie die? (zie ook hoofdstuk Vader-moeder)
- Hoe ontwikkelt het kind zich: naar verwachting of zijn er sprongen of achterblijfsgebieden?
- Praat u met uw kind, zo ja, waarover en hoe?
- Hebt u beiden uw leven weer op de rit? Tenslotte ging u uit elkaar om weer een fijner leven te krijgen. Hoe lukt dat? Wat is er nodig om dat nog te verbeteren?

Leidraad hierbij is dat verschillen tussen de twee huizen onvermijdelijk zijn, maar ook mogelijk juist positief. De lessen die het kind bij vader en moeder leert, kunnen een waardevolle aanvulling op elkaar zijn. En als de ene ouder streng toeziet op regels, eten en huiswerk, is het misschien juist goed als de kinderen bij de andere ouder mogen leren hoe het is om wat vrijer en spontaner te functioneren. De volgende vragen kunnen

de ouders helpen om op een lijn te komen.

- Wat zien jullie als grenzen als het om verschillen gaat?
- Welke verschillen zijn acceptabel of zelfs wenselijk?
- Welke verschillen zijn voor het kind te groot?

Aandachtspunt: De fundamentele fasen van herstel na trauma zijn:

1. zorgen voor veiligheid
2. reconstrueren van het traumatische verhaal
3. herstellen van verbondenheid (Herman, 2001)

Ook als een scheiding niet direct traumatisch is, kunnen we houvast vinden in deze aanwijzingen. Zo is het gesprek met het kind een kans om zijn verhaal over de scheiding te mogen vertellen en wat ordening te vinden in wat hem is overkomen. Herstel van verbondenheid kan plaatsvinden door gezamenlijk naar de belangen van de kinderen te kijken.

5 Literatuur bij dit hoofdstuk

AFCCTask Force, *Guidelines for the Practice of Parenting Coordination*, Family Court Review, 44, 164-181, 2009; http://www.afccnet.org/resources/standards_practice.asp. Approved by American Psychological Association, 2011.

Cowan, P.A. & C.P. Cowan, *Interventions as tests of family systems theories: Marital and family relationships in children's development and psychopathology*, Development and Psychopathology, 14, 731-759, 2002

Cummings, E.M. & P.T. Davies, *Marital conflict and children, An Emotional Security Perspective*, Guilford, New York, 2010

Davies, P.T. & M.L. Sturge-Apple, *The Role of Child Adrenocortical Functioning in Pathways Between Interparental Conflict and Child Maladjustment*, Developmental Psychology, 43-4, 918-930, 2007

Delfos, M.F., *Klein en wijs, jong en getekend, rouwverwerking bij kinderen en jongeren*, in: Lieve Hemel, R. Diekstra en C. Gravensteijn (red), Karkater uitgevers, 2005

George S, Solomon, J & K. McIntosh, *Divorce in the nursery, On Infants and overnight care*, Family Court Review, 49, 2011

Grych, J.H. & F.D. Fincham, *Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework*, Psychological Bulletin, 108, 267-290, 1990

Grych, J.H., F.D. Fincham, E.N. Jouriles & R. McDonald, *Interparental conflict and child adjustment: Testing the mediational role of appraisals in the cognitive contextual framework*, Child Development, 71, 1648-1661, 2000

Grych, J.H., G.T. Harold & C.J. Miles, *A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustments*, Child Development, 74, 1176-1193, 2003

Herman, J.L., *Trauma en herstel*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2001

Ivanenko, A., V. McLaughlin Crabtree, L.M. O'Brien & D. Gozal, *Sleep complaints and Psychiatric Symptoms in Children evaluated at a Pediatric Mental Health Clinic*, Journal of Sleep Medicine, 2-1; 42-48, 2006

Kline Pruett, M., R. Ebling & G. Isabella, *Aspects of parenting plans for young children, interjecting data into the debate about overnights*, Family Court Review, 39, 2004

Juffer, F., *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties, Inzichten uit gehechtheidsonderzoek*, Research Memoranda, Raad voor de Rechtspraak, 6-6, 2010

Mart, E.G., *Overnight Visitation for infants and toddlers: implications for parenting plans*, The Vermont Bar Journal, 2009

McIntosh, J., *Special considerations for infants and toddlers in Separation/Divorce: Developmental Issues in the Family Law Context*, La Trobe University Australia, Encyclopedia on Early Childhood Development, 2011

Mercer, J., *Straight Talk About Child Development, Parenting Plans, Continued: Divorce and Sleep Problems*, Psychology today, 2010

- Mieras, M., *Liefde, wat hersenonderzoek onthult over de klik, de kus en al het andere*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2010
- Rubinstein, R., *Niets te verliezen en toch bang*, Meulenhoff, Amsterdam, 1978
- Smart, C., *From children's shoes to children's voices*, *Family Court Review*, 40-3, 307-319, 2002
- Solomon, J. & C. George, *The place of disorganization in attachment theory*, Guilford Press, New York, 1999
- Spruijt, E. & H. Kormos, *Handboek Scheiden en de kinderen*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2010
- Sturge-Apple, M.L., P.T. Davies & E.M. Cummings, *Hostility and withdrawal in marital conflict: effects on emotional unavailability and inconsistent discipline*, *Journal of Family Psychology*, 20-2, 227-238, 2006
- Staal, S., *De geborgenheid die wij verloren, Volwassen echtscheidingkinderen aan het woord*, Arena, Amsterdam, 2001
- Voert, M.J. ter & T. Geurts, T., *Evaluatie Ouderschapsplan, een eerste verkenning*, WODC Den Haag, 2013
- Wade, A. & C. Smart, *Facing family change, children's circumstances, strategies and resources*, Joseph Rowntree foundation, Layerthorpe, 2002
- Warshak, R.A., *Who will be there when I cry in the night?*, *Family Court Review*, 40, 208-219, 2002
- Weimar, J., *Eerst gehuwd, nu collega-ouders*, Boom, Amsterdam, 2014
- Willems, J., B. Appeldoorn & M. Gooyens, *Living together Apart, Scheiden als Partners, samenleven als Ouders*, Lannoo nv, Tiel, 2013

5 Vader en moeder: gelijkwaardig maar niet gelijk

*If I had two wishes, I know what they would be
I'd wish for Roots to cling to, and Wings to set me free;
Roots of inner values, like rings within a tree;
and Wings of independence to seek my destiny.
Roots to hold forever to keep me safe and strong,
To let me know you love me, when I've done something wrong;
To show me by example, and helps me learn to choose,
To take those actions every day to win instead of lose.
Just be there when I need you, to tell me it's all right,
To face my fear of falling when I test my wings in flight;
Don't make my life too easy, it's better if I try,
And fail and get back up myself, so I can learn to fly.
If I had two wishes, and two were all I had,
And they could just be granted, by my Mom and Dad;
I wouldn't ask for money or any store-bought things.
The greatest gifts I'd ask for are simply Roots and Wings.
By: Denis Waitley*

1 Inleiding

Kinderen hebben wortels nodig om zich veilig en stevig geaard te voelen, ze hebben vleugels nodig om op te stijgen in werkelijke ontplooiing. Om daarvoor te zorgen hebben ze meestal een vader en een moeder als ze geboren worden. Twee ouders die elkaar aanvullen.

Je zou, in aansluiting op het bovenstaande gedicht kunnen zeggen:
moeder geeft je wortels, vader geeft je vleugels

Ofwel, ouders verschillen en die verschillen zijn nuttig.

Na een scheiding moet er een verdeling komen in de zorg, een onderwerp dat vaak veel strijd oplevert. Onderhuids, ergens heel diep van binnen, vecht elke ouder ervoor om als goede ouder voor en door het kind erkend te worden. Als je ermee akkoord gaat dat de andere ouder meer zorgt, lijkt het alsof je daarmee te kennen geeft dat hij/zij de betere ouder is. Dat verdraag je niet, want je hebt het beste van jezelf gegeven, hoe kan dat dan ineens niet meer goed zijn of zelfs overbodig zijn?

Hoe kunnen we de verbeterde strijd tussen ouders om het goud en het zilver ombuigen naar het besef dat ze samen een team zijn en dat het kind ze allebei nodig heeft. Vaders en moeders verschillen en dat is maar goed ook!

2 Wat zegt de wet

Voor de wet zijn beide ouders gelijkwaardig en hebben ze gelijke rechten en plichten jegens het kind. Bij gezamenlijk gezag blijft dat na de scheiding bestaan. De ouders hebben het recht op een gelijkwaardig aandeel in de verzorging en opvoeding van het kind. Beide ouders zijn verplicht om te bevorderen dat de band met de andere ouder kan blijven voortbestaan.

3 Wat zegt de wetenschap

a Kinderen hebben twee ouders nodig, of niet?

Individuals become committed to certain sorts of relationships over time and not simply because of blood ties and these relationships are productive of a specific sense of self. (...) Mothers and fathers may have to 'prove' themselves again as reliable, worthwhile parents – it cannot be taken for granted. (Smart, 1999).

In bovenstaand citaat wordt geknaagd aan het begrip 'loyaliteit'. Carol Smart, autoriteit op het gebied van onderzoek en theorievorming na echtscheiding, zegt dat niet zomaar. Een bloedband alleen is niet genoeg, zegt ze. Zij wijst er op (Wade, 2002) dat kinderen die een scheiding meemaken vaak daarvoor al veel veranderingen hebben meegemaakt, maar ook na de scheiding aan ingrijpende veranderingen moeten wennen. Als beide ouders nieuwe partners krijgen en daarvan vervolgens eventueel weer scheiden (wat in zestig procent van de gevallen gebeurt), met wie moet het kind zich dan allemaal verbonden voelen. Het kan gebeuren dat het kind zich zo verbonden gaat voelen met een nieuw familielid dat het de eretitel papa of mama voor een nieuwe ouder reserveert. Wade en Smart illustreren dit met citaten uit interviews met kinderen. Er is iets bijzonders aan de hand. Als een vader of een moeder tijdens het huwelijk bijna nooit aanwezig is, of in ieder geval veel minder dan de andere ouder, maakt niemand zich zorgen, behalve dan misschien de andere ouder. Zelfs jonge ouders worden als militair voor maanden uitgezonden door diezelfde overheid die na scheiding stelt dat een kind absoluut niet voor langere tijd een ouder kan missen.

Hoe zit het nu echt?

Twee ouders hebben is beter dan één ouder. Dat geldt in het algemeen. Maar dat is niet alles. Basaal gaat het erom dat kinderen beter gedijen als ze twee veilige gehechtheidsfiguren hebben. Dat zijn meestal de twee biologische ouders. Maar er kan ook een andere tweede gehechtheidsfiguur zijn, ook dan gaat het kinderen vaak goed. Bijvoorbeeld een opa of oma die er veel is, of een vaste oppas of leerkracht. Deze kunnen nooit een ouder als ouder vervangen, maar wel voor het kind een tweede veilige figuur zijn. Ook met maar één ouder kan een kind goed groot worden. Een voorbeeld zijn alleenstaande ouders na overlijden van een partner en (bewust) ongehuwde ouders. De Nederlandse wet maakt het immers ook voor alleenstaanden mogelijk om een kind te adopteren. Een kind groeit dan op zonder de beide eigen ouders en heeft in de plaats daarvan maar één adoptieouder. Dat gaat vaak goed. We kunnen dus niet stellen dat het voor de ontwikkeling een noodzakelijke voorwaarde is dat een kind opgroeit bij beide ouders. Iets heel anders is dat het verdriet doet als een ouder ontbreekt en dat het kind door het ontbreken van een van de ouders een moeilijkere ontwikkelingstaak op zijn schouders heeft.

Liefst twee ouders dus. Maar het hebben van twee ouders is niet het meest basale belang van het kind. Dat belang hebben we immers gedefinieerd als het recht om zich te mogen ontwikkelen. Dus zijn er voorwaarden die vervuld moeten zijn om de ontwikkelingsbelangen van het kind te dienen door hen door de beide ouders te laten opvoeden. Die zijn o.a.:

- veiligheid kunnen creëren (ontwikkelingsvoorwaarde 1, zie hoofdstuk het belang van het kind);
  - continuïteit garanderen in het leven van het kind (ontwikkelingsvoorwaarde 2);
  - een sfeer van liefde en geluk aan het kind kunnen bieden (IVRK);
- En meer concreet:
- een autoritatieve opvoedingsstijl hanteren (affectie en controle goed gedoseerd in pedagogisch handelen);
  - al een goede band opgebouwd hebben voor de scheiding;
  - samenwerken met de andere ouder;
  - niet persisteren in antisociaal gedrag, want dan gaat het met het kind slechter (Jaffee e.a., 2003);
  - kwaliteit vooropstellen in plaats van kwantiteit.

● Casus:

Een moeder en vader willen komen tot een zorgverdeling. Vader wil een fifty-fifty verdeling, week op/week af. Moeder is daar tegen. Vader werkt full time en onregelmatig, hij is kok in een restaurant. Moeder vraagt zich af hoe hij dat voor zich ziet. Hij geeft aan dat als hij er niet is, hij voor oppas zorgt, soms kunnen zijn ouders en anders regelt hij het met een vaste oppas. Moeder is van mening dat daar de zorgverdeling toch niet voor bedoeld is, het gaat toch om de relatie vader-kind, en puur verblijf in vaders huis onder de hoede van anderen draagt daar niets aan bij. En dat terwijl zij heel veel thuis is en voor het kind kan zorgen als vader werkt. Vader vindt dat zij zich dan met de invulling van zijn leven en zijn ouderschap bemoeit en dat gaat haar niets aan.

● **b. Vader en moeder, zoek de verschillen.**

Casus:

Een moeder en vader van twee kinderen van zeven en negen jaar zijn gescheiden. Moeder vindt dat de kinderen minder vaak bij hun vader moeten zijn. De reden: als ze bij hem zijn eten ze minder gezond, zijn huis is niet opgeruimd en ze moeten samen op een kamer slapen.

Vader geeft toe dat het eten bij hem anders is, hij slaat de groente wel eens over. En ja, hij is minder opruimerig dan moeder, maar moeder moest eens weten hoe heerlijk ze het vinden dat ze niet meteen na een spel gesommeerd worden om alles in de kast te doen.

Moeder: 'Maar ze moeten toch verantwoordelijkheid leren nemen?'

De psycholoog: 'Mevrouw, het lijkt alsof u van vader een tweede moeder wilt maken. Jammer, want ze hebben al een hele goede moeder, dat bent u!'

Ouders zijn gelijkwaardig, maar niet gelijk. Mannen en vrouwen verschillen meer dan we dachten en dat begint al voor de geboorte. Meteen bij de bevruchting staat al vast of het kind een jongen of een meisje zal zijn, jongetjes hebben een XY chromosoom, meisjes een XX. Onder invloed van die 'Y' start een proces van testosteronvorming bij het jongetje. Dit heeft invloed op de hersenstructuren. Tussen de zesde en twaalfde week in de zwangerschap ontwikkelen zich de geslachtsorganen als mannelijk of vrouwelijk. De genderidentiteit, het gevoel een jongen of meisje te zijn, komt in de tweede helft van de zwangerschap tot stand. In gedrag zijn vanaf dag een na de geboorte al verschillen te zien: meisjesbaby's kijken meer naar gezichten, jongetjes hebben een voorkeur voor bewegende voorwerpen. Op de leeftijd van een jaar maken meisjes meer oogcontact dan jongens (Swaab, 2010).

Mannelijke baby's hebben over het algemeen een wat minder gevoelige huid en voelen het pas wanneer ze wat steviger worden aangeraakt. Hier zien we dat de veronderstelling dat jongens krachtiger worden benaderd omdat de ouders hen als jongens willen behandelen, niet klopt. De ouders passen zich juist aan de behoefte van de baby aan.

Ook in spel zien we verschillen. Zelfs in de dierenwereld blijkt dat meisjesapen liever poppen kiezen, jongensapen spelen liever met een bal of auto. Dat verschil zien we bij mensenkinderen ook. Daarnaast tekenen meisjes vaak mensfiguren en bloemen waarbij ze veel heldere kleuren gebruiken, terwijl jongens meer technische voorwerpen tekenen met koelere kleuren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op volwassen leeftijd mannen en vrouwen nog steeds verschillen, ook als ouders.

Een paar specifieke aspecten:

- De kwaliteit van de vader-dochterband heeft positieve invloed op de schoolprestaties van meisjes.
- De vader heeft meer invloed dan de moeder op de mate waarin de dochter mannen zal vertrouwen en zich op een ontspannen manier tot hen kan verhouden.

- Gemiddeld hebben kinderen in onze cultuur een sterkere band met hun moeder dan met hun vader (Spruijt, 2010).
- Moeder-kind relaties staan bekend als heftig. Kinderen, vooral dochters, worstelen vaak jaren met deze eerste relatie in hun leven. Een citaat:

De vrouw zoekt in haar dochter de moeder die zij verloor en zij haat in haar dochter de moeder aan wie zij niet ontsnapte.' (Halberstadt-Freud, 1997)

De vader kan hierin een belangrijke rol vervullen. Hij kan zorgen voor wat ruimte in die al te symbiotische relatie, door wat lucht en luchtigheid. Volgens psychoanalytische inzichten (o.a. Mahler, 1975) maakt de vader nooit werkelijk deel uit van de symbiose tussen moeder en kind.

- Veel kinderen zeggen eerder 'papa' dan 'mama'; de verklaring lijkt niet te zijn dat ze dat doen omdat ze vader leuker/liever vinden, maar omdat vaders meer afwezig zijn en het kind daardoor sterker de noodzaak voelt om hem door een woord te representeren (Lamb, 1997).
- Vaders zijn voor jongens een belangrijk rolmodel, moeders zijn dat voor meisjes, maar beide ouders representeren ook voor hun kinderen het man-zijn in relatie tot een vrouw en vice versa. Ook daar leren kinderen van.
- Een betrokken vader draag bij aan autonoom en competent gedrag en is een bescherming tegen het ontstaan van sociale angst (Bögels, 2007).
- Vaders spelen over het algemeen wat avontuurlijker met hun kinderen dan moeders.
- Moeders zijn meer gericht op de binnenwereld van het kind, vaders helpen het kind om zijn weg in de buitenwereld te vinden (Sman, 2009).
- Vaders zijn over het algemeen iets strenger in hun regels.
Waardevol dus, het kind kan van beide ouders het beste ontvangen om daardoor te groeien.

Toch is het hebben van twee ouders niet altijd beter. In de literatuur lezen we dat het voor kinderen met gescheiden ouders die veel conflicten hebben, weinig uitmaakt of ze met allebei of slechts met een van hen een goede band hebben (Sobolewski e.a., 2006). Eerder zagen we al dat langdurige conflicten na scheiding de positieve effecten van relatiebehoud kunnen overrulen.

Mannen en vrouwen zijn dus vanaf het begin van hun leven verschillend, maar als zij ouders worden, gebeurt er nog iets anders. Evolutionair gezien is het krijgen van een kind voor moeders altijd een gevaarlijke onderneming geweest. Dat geldt voor alle zoogdieren. Er is, uiteraard, het voor de hand liggende feit dat hun lichaam door zwangerschap en baring risico's loopt. Maar omdat de vrouwelijke dieren minder kinderen kunnen krijgen dan mannen (die immers na de paring weer elders hun geluk kunnen beproeven) moeten vrouwen zorgen dat de kinderen die zij krijgen in leven blijven, ook als de mannelijke soortgenoot al lang weer verder is getrokken om andere vrouwtjes zwanger te maken. Vrouwen die niet uitmuntend waren toegerust om hun kroost te verzorgen, hebben het in de evolutie minder of niet gered. Het moederinstinct is doorslaggevend en is dus vanuit de evolutie overgedragen. Tegenwoordig valt het ook wetenschappelijk aan te tonen: tijdens de zwangerschap spelen zich hormonaal en in het brein interessante processen af, onderstaand een aantal voorbeelden.

- Een sterke ontwikkeling van Oxytocine (het knuffelhormoon) reduceert stress en helpt de weeën en de melkproductie op gang te brengen.
- De productie van Prolactine stimuleert de melkproductie, maar reduceert ook angst en bevordert moedig en assertief gedrag, klaar om het jong te verdedigen.
- Voor de bevalling is er een toename van Endorfinen, die pijn bestrijden en een gevoel van geluk oproepen.
- De zintuigen worden sterker, zo neemt het reukvermogen toe en wordt het gehoor scherper, zodat de moeder de geur en het geluid van haar baby feilloos zal herkennen.
- Bij het kijken naar de eigen baby (of een foto ervan) wordt het beloningscentrum in haar brein geactiveerd.
- Het huilen van de baby roept bij de moeder een sterkere hersenreactie op dan bij de vader.

- Onbewust bootst de moeder, als het kind troost nodig heeft, zoveel mogelijk de situatie in de baarmoeder na; ze legt de baby tegen haar borst zodat het kind haar hartslag kan horen en ze wiegt hem kalm en ritmisch heen en weer.
- In gebieden die betrokken zijn bij negatieve emoties en kritisch oordelen neemt de hersenactiviteit af:
'haar hersenen maken haar liefde blind' (van der Sman, 2009).

Zijn moeders hierdoor dan toch de enige echte ouder van het jonge kind? Het is minder absoluut dan ooit werd aangenomen en door de evolutie leek te worden gedictieerd. Bij mannen doen zich tijdens de zwangerschap van hun vrouw ook veranderingen voor: de dominantie van testosteron, die de man aanzet om een vrouw te zoeken, wordt gereduceerd als hij met een zwangere vrouw samenleeft. Naarmate de bevalling nadert, is er zelfs sprake van een dramatische daling. Het gevolg is waarschijnlijk dat de man zich zorgzamer en zachter gedraagt tegenover zijn kind en de moeder. Tot enkele weken na de bevalling houdt deze lage testosteronspiegel aan, daarna stijgt ze weer. Er zijn aanwijzingen dat die periode lang genoeg is om een definitieve verandering in zijn brein te veroorzaken (van der Sman, 2009), waardoor hij levenslang van zijn kind kan blijven houden. Dit is een breuk met de dierenwereld, waar mannen niet zelden hun eigen kroost doden of verorberen. Door het samen krijgen van een kind groeien vaders en moeders dus een beetje naar elkaar toe. De zorg van veel vrouwen na een scheiding, dat vaders niet kunnen zorgen, is dan ook zeker geen algemene regel! Er zijn onderzoeken gedaan waaruit naar voren komt dat er niet veel verschillen zijn in de manier waarop beide ouders de zorgtaken voor een baby uitvoeren.

c Vader na scheiding: verlies en verder.

Uit onderzoek (Lamb, 1997) komt naar voren hoe vaders lijden onder het (gedeeltelijk of geheel) verliezen van de relatie met hun kind. Lamb spreekt van 'involuntary child absence syndrome'. De primaire reactie zou bestaan uit depressieve gevoelens.

Het is alsof de gedachte ontstaat dat mannen geen kans zagen hun kinderen te verdienen en ze daarom hebben verloren, met name in deze tijd van maakbaarheid en zelf verantwoordelijk zijn voor de successen in het leven. Een vader die zijn kinderen niet meer mee opvoedt, wordt door de buitenwereld en door zichzelf al snel gezien als een loser, als iemand die er niet genoeg voor gedaan heeft, iemand met een persoonlijk onvermogen. Daardoor voelt de man zich, naast verdrietig over het verlies, en woedend op de andere ouder, ook nog eens vernederd.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Uit onderzoek is de laatste decennia steeds duidelijker geworden dat mannen en vrouwen echt verschillend in elkaar zitten. Het verschil zit niet alleen aan de buitenkant, maar ook zeker aan de binnenkant. De verschillen ontstaan al ver voor de geboorte en hebben gevolgen voor de manier waarop we ons gedragen. Ook voor onze invulling van het ouderschap. Het is voor kinderen dan ook na scheiding van belang dat ouders leren om de verschillen te respecteren en te waarderen.

In gesprek met ouders kan de jeugdbeschermer dit als volgt inzetten; 'Nu we weten dat langdurige conflicten zo erg zijn, is het goed om te kijken over welke zaken jullie het eens zijn. En voor wat betreft die verschillen, welke zijn eigenlijk niet zo belangrijk als je het afzet tegen de schade van een lange strijd? Dan schrappen we die van de agenda. Van de verschillen die te groot zijn, gaan we kijken of we die kunnen overbruggen. Maar er zijn ook verschillen waarvan we misschien kunnen constateren dat die voor de kinderen goed, nuttig, bijzonder, leerzaam of gewoon handig en leuk zijn.'

De verschillen tussen mannen en vrouwen, alsook de manieren waarop die verschillen bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen, kunnen hier bij helpen.

Literatuur bij dit hoofdstuk

- Amato, P. & J.G. Gilbreth, *Nonresident Fathers and Children's Wellbeing A Meta-Analysis*, *Marriage & Family*, 557, 1999
- Bögels, S., *De ontdekking van de eigen kracht* in Ex, C. *Opvoeden wat kun je*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2007
- Delfos, M., *De schoonheid van het verschil, Waarom mannen en vrouwen verschillend en hetzelfde zijn*, Harcouort, Lisse, 2004
- Halberstadt-Freud, H.C., *Electra versus Oedipus*, *Psychoanalytische visies op de moeder-dochterrelatie*, Van Gennep, Amsterdam, 1997
- Jaffee, S.R., T.E. Moffitt, A. Caspi & A. Taylor, *Life with or without a father: the benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior*,
- Nielsen, L., *College Daughter's relationships with their fathers*, *College Student Journal*, Wake Forest, 2006
- Pleck, J.H., *Paternal Involvement: Levels, Sources and Consequences*, in: Lamb, Wiley, New York, 1997
- Sman, J. van der, *Ware Liefde, Harde feiten over de diepste emotie*, Uitg. Balans, Amsterdam, 2009
- Smart, C., A. Wade, B. Neale, *Objects of concern?- children and divorce*, Conference Paper, Child and Family Law, Oxford, 1999
- Sobolewski, J.M. & P.R. Amato, *Is feeling close to two parents always better than one?* Conference paper, Norwich UK, 2006
- Wade, A. & C. Smart, *Facing family change, Children's circumstances, strategies and resources*, Rowntree Foundation, Layerthorpe, 2002
- Zoja, L., *The father, Historical, psychological and cultural perspectives*, Brunner-Routledge, Sussex, 2001

6 Praten met kinderen

1 Inleiding

Bij een (echt)scheiding zijn niet twee maar drie partijen betrokken: de beide ouders en het kind of de kinderen. De rollen van deze drie zijn onderling sterk verschillend, maar voor alle partijen geldt dat de scheiding een ingrijpende gebeurtenis is, met veel gevolgen voor het verdere leven. De scheidende partners praten er veel over, met en tegen elkaar. Maar hoe zit het met de kinderen?

In dit hoofdstuk kijken we naar de rol die het kind heeft en de rol die het kind krijgt door met hem/haar te praten. We bekijken wat een gesprek voor het kind kan betekenen.

2 Wat zegt de wet

Het Internationaal Verdrag inzake de rechten van het kind stelt:

Artikel 12:

1. De staten die partij zijn, verzekeren het kind dat in staat is zijn of haar mening te vormen het recht die mening vrijelijk te uiten in alle aangelegenheden die het kind betreffen, waarbij aan de mening van het kind passend belang wordt gehecht in overeenstemming met zijn of haar leeftijd en rijpheid.
2. Hiertoe wordt het kind met name in de gelegenheid gesteld te worden gehoord in iedere gerechtelijke en bestuurlijke procedure die het kind betreft, hetzij rechtstreeks hetzij door tussenkomst van een vertegenwoordiger of een daarvoor geschikte instelling, op een wijze die verenigbaar is met de procedureregels van het nationale recht.

Het kind van 12 jaar en ouder heeft in de Nederlandse wet het recht door de rechter gehoord te worden inzake de beslissingen die hem betreffen na scheiding. Het kind krijgt een brief van de kinderrechter voor een gesprek. Het doel is de mening van het kind te vernemen. In geval het kind jonger is dan twaalf jaar kan de rechter besluiten het kind te horen, maar is daartoe niet verplicht, ook niet als het kind daar zelf om vraagt.

Het kind is niet verplicht om aan de uitnodiging gehoor te geven. Het kan eventueel ook per brief zijn mening geven. Het kind wordt niet, in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, in de gelegenheid gesteld een beslissing te nemen. De rechter hoort het kind en zal bij zijn beslissing rekening houden met de mening van het kind.

Daarnaast is het mogelijk dat de rechter een Bijzonder Curator benoemt, die in en buiten de rechtzaal(?) de belangen van het kind moet behartigen en aan de rechtbank rapporteert.

Verder moet in het ouderschapsplan vermeld worden op welke wijze het kind bij het opstellen van het plan betrokken was.

Overweging:

De wet stelt dat het gaat om het vernemen van de mening van het kind. Het gaat hier over 'het horen' van het kind. Dat kan voor een kind heel belangrijk zijn. Het is echter van een andere orde dan 'praten met' het kind. Er is slechts beperkte tijd beschikbaar, wat er in het algemeen toe leidt dat het gesprek doelgericht gevoerd wordt. De rechter is op zoek naar informatie van en over het kind in directe relatie tot de zitting die op handen is. Het kind is dus vooral 'informant'.

Dilemma:

Uit ervaring weten we dat de status van dit gesprek voor kinderen soms niet helder is. Is het gesprek al dan niet vertrouwelijk? Dat is niet altijd duidelijk, soms met onaangename verrassingen tot gevolg voor het kind als het letterlijk geciteerd wordt ter zitting

(mondelinge mededelingen). Een onderzoek onder rechters in de Amerikaanse staat Arizona (Atwood, 2000) liet zien dat tweederde van de rechters veelal tegen het kind zegt dat het gesprek vertrouwelijk is. Dat is echter vaak niet vol te houden, met name als een van de ouders in Hoger Beroep gaat.

Een van de rechters uit het onderzoek van Atwood gaf aan dat hij niet met de kinderen spreekt, omdat hij niet wil dat het kind voelt dat het een zo belangrijke beslissing in zijn leven en dat van de ouders op zijn geweten heeft door uitspraken tijdens het kinderverhoor.

Sommige rechtbanken in Amerika maken beeldopnames van de kinderverhoren. De vraag rijst wat een kind nog kan vertellen als het weet dat beide ouders dit materiaal zullen zien.

3 Wat zegt de wetenschap

a Meepraten, ja of nee?

Meningen over de rol van het kind baseren zich veelal op een van de twee regerende visies:

- Het kind is slachtoffer van de scheiding en moet er vanuit beschermingsoogpunt zo min mogelijk bij betrokken worden.
of
- Het kind is als lid van het gezin onderdeel van de scheiding en moet, met het oog op de ontwikkeling van zijn autonomie, een oordeel kunnen vormen, moet dit oordeel ook kunnen uitspreken en moet weten hoe met zijn oordeel rekening gehouden wordt in de te nemen beslissingen (Spruijt, 2006).

Er wordt in het algemeen, in het dagelijks leven, meer met kinderen gepraat dan vroeger. Kinderen hebben inspraak en ze worden gestimuleerd om kleine burgers te zijn die in toenemende mate kritisch en probleemoplossend zijn. Maar bij ingewikkelde en/of traumatische zaken die hen overkomen, neigen volwassenen ertoe om beperkt of niet met kinderen te praten. Vaak met goede bedoelingen, om hen niet teveel te belasten. Zo concludeert van Nijnatten (2004) dat professionals aangaven dat in zaken van partnermoord kinderen in de meeste van de door hem onderzochte zaken geen feitelijke uitleg kregen. Is dat goed of niet goed?

Als we kinderen zien als toekomstige volwassen deelnemers in een complexe samenleving als de onze, waarin autonomie en probleemoplossend vermogen meer dan ooit nodig zijn om in de snelle veranderingen van het leven staande te blijven, ligt het voor de hand om in hun opvoeding daarop te anticiperen.

Het begrip 'resilience'(veerkracht) en het onderzoek wat daarnaar al is gedaan, leidt tot de keuze om kinderen op hun niveau werkelijk mee te leren denken over problemen die zich voordoen (Groenhuisen, 2010). Kinderen hebben van nature een sterke drang en noodzaak om zich te ontwikkelen. Dat lukt niet als er zich geen situaties voordoen die hen uitdagen; je leert opstaan door te vallen, je leert problemen oplossen door ze te lijf te gaan en je leert autonoom zijn door het te mogen zijn op je eigen niveau. Praten met kinderen kan dan ook van groot belang zijn.

b De mens als verhalend wezen

Taal en communicatie zijn belangrijke ingrediënten in de ontwikkeling van kinderen. Kinderen maken zich de taal eigen, daardoor leren zij zichzelf definiëren en leren zij de betekenis en structuur van de wereld om hen heen kennen en begrijpen, om er vervolgens hun eigen weg in te zoeken. De mens is een verhalend wezen, die zichzelf begrijpt in het licht van zijn eigen levensverhaal. Het verbale verhaal van de mens wordt dan ook o.a. in de Narratieve Mediation gezien als niet zozeer een weergave van de feiten, maar als een manier om de wereld te construeren en er betekenis aan te geven (Winslade, 2001). Praten over gebeurtenissen wordt in therapieën veel ingezet als een manier om

nieuwe woorden en nieuwe betekenissen te vinden, waardoor het vastgelopen verhaal van de cliënt weer verder kan stromen.

Omdat ik aan mijzelf kan vertellen waar ik vandaan kom en wat er met mij gebeurd is, kan ik begrijpen wie ik nu ben en kan ik mijzelf doelen stellen voor mijn toekomst.'

Overweging:

De volwassene die met een kind praat, dient zich te allen tijde te realiseren dat zijn woorden en zijn houding een vormende invloed kunnen hebben op de betekenisverlening en verwerking door het kind. De recente aandacht voor mentaliseren als middel om kinderen te leren hun motieven en gedachten te verkennen, is een waardevolle bijdrage. Men spreekt daar van 'het scheppen van een wereld' voor het kind, waarin het kind als voelend, willend wezen tot bloei komt (Shai e.a., 2011).

c **Het kind als object of als subject**

Er zijn diverse vormen van praten als het om kinderen gaat. Aanstaaende ouders praten veel over hun kind, hoe het zal zijn, of het een jongen of een meisje wordt, op wie het zal lijken. Maar ze praten meestal ook al tegen het kind: ze zeggen lieve woordjes tegen het kind in de buik en zingen liedjes. Het kind blijkt na de geboorte de stem van de ouders al te herkennen. Na de geboorte gaan de meeste ouders ook met het kind praten. Ze verwoorden, vaak in vragende zin, de behoeften en stemmingen van het kind (Oei, je huilt, ik denk dat je honger hebt. Heb je honger? Kom maar, dan voed ik je).

Door de voortdurende herhaling van dergelijke interacties wordt het kind een persoon, wordt het van object tot subject en tot partner in communicatie die zelf actief zijn eigen verhaal maakt. Het kind leert:

- Ik ben belangrijk.
- Ik word begrepen.
- Ik ben iemand met gevoelens en die gevoelens hebben een naam.
- Ik kan die gevoelens met anderen delen maar ze ook voor mijzelf houden.
- Gevoelens leiden tot handelen van mijzelf.
- Gevoelens leiden tot reacties in de buitenwereld.
- Ik kan mijzelf gaan begrijpen en voorspellen.
- Ik kan situaties beïnvloeden.
- Ik word een persoon met een uniek eigen levensverhaal.

Op het meest basale niveau draagt het praten zo bij aan de ontwikkeling zelf, aan de 'menswording' van het kind.

d **Praten over ingrijpende gebeurtenissen en waarheidsvinding**

Meestal gebruiken we de taal/het gesprek om tot uitdrukking te brengen wat we willen of vinden. Maar kinderen in loyaliteitsgevoelige zaken zoals een scheiding, gebruiken de taal vaak juist om niet te zeggen wat ze vinden, maar om hun gevoelens te verhullen.

Overweging:

De achtjarige die zegt dat hij niet naar papa wil omdat papa niet lekker kookt, verhult misschien eigenlijk: 'Ik merk altijd dat papa zo verdrietig is als ik weer wegga, dat vind ik zo erg dat ik het gewoon niet meer aankan en dan maar liever even helemaal niet meer ga.'

De tienjarige die zegt niet langer dan een dag bij mama te willen zijn, bedoelt misschien eigenlijk dat papa niet goed voor zichzelf zorgt en dat het kind zich daar verantwoordelijk voor voelt en papa geen nacht alleen wil laten.

De vierjarige die zegt niet in papa's huis te willen slapen omdat het bed niet goed is, wil daarmee misschien verhullen dat het tempo in de veranderingen te hoog is en dat hij eigenlijk even alleen maar rust nodig heeft om te kunnen verwerken wat hem is overkomen.

Het kind dat zegt dat hij wilde dat de week acht dagen had omdat het dan gemakkelijk zou zijn om het eerlijk te doen, verhult daarmee misschien dat hij zichzelf is gaan zien als een object waarover in termen van uurtjes en dagen gevochten wordt.

Het kind dat zegt dat het bij mama wil zijn doet dat misschien omdat mama geen nieuwe partner heeft en dus het 'zieligste' is.

Het kind als gesprekspartner in complexe scheidingszaken bevindt zich in een situatie van overleven. Het is een kind in afweer, een kind dat uit alle macht probeert om compromissen te vinden die de schade beperken. Dat maakt dat de 'mening' van het kind, zoals die door Rechters gehoord wordt, vaak slechts de buitenkant is van een kind in nood. Dat wil natuurlijk absoluut niet zeggen dat die mening er daarom niet toe zou doen. Het vraagt alleen veel van onze gespreksvoering om de werkelijke betekenis te begrijpen en om het gesprek werkelijk helpend te doen zijn.

Jonge kinderen weten het verschil tussen werkelijkheid en fantasie nog niet goed. Ze zijn dan ook geen erg goede informanten. Ze zijn nog heel beïnvloedbaar. Zeker van hun ouders nemen ze heel gemakkelijk dingen aan. Gelukkig maar, want anders zouden we ze niet kunnen opvoeden. Opvoeden kan immers alleen bij de gratie van het feit dat het kind heel graag zoveel mogelijk van de ouder wil leren en zich met die ouder identificeert. Een verwijt van de ene ouder dat de andere ouder het kind beïnvloedt, is dan ook eigenlijk een overbodige; natuurlijk beïnvloeden beide ouders het kind, door wat ze zeggen, wat ze doen en wat ze uitstralen.

Voor de gesprekken met de ouders is dat een aandachtspunt. Ouders nemen gevoelens van het kind soms niet meer serieus en schrijven (te) veel uitspraken van het kind toe aan een in hun ogen bewust negatieve invloed van de andere ouder.

- Je moeder zegt zeker dat je dit moet zeggen.
- Je vader zal je wel opstoken tegen mij.

Natuurlijk komt het voor dat ouders hun kind op deze manier inzetten, maar het maakt kinderen volstrekt machteloos als wordt aangenomen dat zij zelf niets vinden en niets voelen. Niet iedere onvrede van het kind komt voort uit de koker van de andere ouder. Uitspraken van het kind zijn soms een wanhopige poging om duidelijk te maken dat de situatie hem teveel wordt. Dit laat onverlet dat er ouders zijn die hun invloed op het kind ten kwade aanwenden door het kind bewust tegen de andere ouder op te zetten, zie daarover hoofdstuk 7.

Waarheidsvinding, in de zin van het zoeken naar de feiten, is dan ook eigenlijk niet of nauwelijks aan de orde. Maar we doen wel aan waarheidsvinding in een andere betekenis, namelijk door antwoord te zoeken op de vraag hoe het kind zich voelt en waar het tegenaan loopt. Dat is zijn waarheid. Het kind heeft verdriet, het is angstig, het begrijpt dingen niet en is bang voor de toekomst. Het kind denkt dat het met zijn leven nooit meer goed komt en ontwikkelingstaken blijven achter. Het heeft behoefte aan rust of behoefte aan meer tijd met een ouder om de band weer te verstevigen. Dat zijn de feiten van het kind. Niet wie is de schuld, maar wat kan elke ouder doen om het kind daarbij te helpen. De feiten voor de ouders zijn dan: dit kind doet het goed, of juist, dit kind zit echt aan zijn limiet qua incasseringsvermogen.

e **Kindsignalen**

Binnen de jeugdbescherming, en zeker bij hulp in gedwongen kader speelt het begrip 'kindsignalen' een grote rol. Als er geen kindsignalen zijn, is het lastig om een OTS op te leggen. Het gaat immers goed genoeg met het kind. Als het gaat om een complexe scheiding heeft dat er niet zelden toe geleid dat een kind, achteraf bezien, te lang onbeschermd in een risicovolle situatie bleef.

Hoe kan het anders? We hebben gezien dat kinderen na scheiding vaak in afweer gaan. Ze passen hun gedrag aan, verbaal en non-verbaal, aan de situatie die hun ontwikkeling wel degelijk bedreigt.

Casus:

Marcus is tien jaar. Zijn ouders maakten ruzie voorafgaand aan en ook na de scheiding die nu ruim drie jaar geleden werd uitgesproken. Op school is hij een modelkind, hij haalt nog betere cijfers dan voorheen. Thuis heeft hij soms driftbuien, maar hij lijkt het zelf te voelen als het te erg wordt en gaat dan naar zijn kamer. Door naar muziek te luisteren kalmeert hij dan weer. Hij zit op voetbal, waar hij het goed doet. Niets aan de hand, zo lijkt het. Maar dan overlijdt zijn opa aan vaderszijde. De ouders ruziën over de vraag of hun zoon wel of niet naar de begrafenis mag/kan. Volgens de zorgregeling is hij op die dag bij moeder, evenals de dagen daarvoor. Volgens moeder had Marcus nauwelijks een band met opa en zij wil niet dat de familie van vader hem bij het afscheid betreft. Uiteindelijk gaat moeder schoorvoetend akkoord, hij mag mee naar de dienst maar zij haalt hem meteen daarna weer op. Zij vindt zichzelf de beste persoon om Marcus te helpen met zijn eventuele verdriet en vragen. Het lijkt Marcus niet erg te raken. Niemand verwondert zich daarover, want die band was immers niet sterk. Marcus mist ook niks, want hij zag opa bijna nooit. Maar in de weken daarna gaat het mis. Marcus wil niet naar school, luistert slecht naar zijn moeder, hij slaapt niet goed en heeft nachtmerries. Hij raakt op school betrokken bij een ruzie tussen twee groepen leerlingen en zijn rol is onduidelijk.

Hoe zit het hier nu met de kindsignalen. Deze casus laat zien dat soms juist het ontbreken van zorgsignalen onze zorg moet zijn. Marcus voelde zich zo machteloos dat hij mogelijk van zijn normale ontwikkelingslijn ging afbuigen. Hij werd een braaf en goed kind en durfde mogelijk niet meer te zeggen hoe moeilijk hij het had. Zijn afweer stortte in na de dood van zijn opa. Het was de eerste dood die hij meemaakte, van iemand die hij goed had gekend. De rouw over het verlies van zijn gezin was niet verwerkt en de angst voor het sterven veroorzaakte een innerlijke druk waardoor de dijken braken.

f. Gesprekken in soorten

Welke typen gesprekken zijn er als het gaat om kinderen in een complexe situatie?

- De preventieve boodschap: in gesprek kan de volwassene (in geval van voorzienbare gebeurtenissen) het kind op de hoogte brengen dat er iets te gebeuren staat en met het kind daarop anticiperen.
- De zoete woorden van troost en geruststelling: een gevoel van onveiligheid en overspoeld raken kan voorkomen worden doordat de volwassene aangeeft dat hij de zaken nog overziet.
- Uitleg geven over wat er aan de hand is: de fantasie van een onwetend kind is meestal nog veel erger dan de werkelijkheid (Gould e.a. 2009). Ook als het kind niet (helemaal) begrijpt wat er gezegd wordt, leert het in ieder geval dat de volwassene de gebeurtenis wel begrijpt en dat er over gepraat mag worden (Nijnatten, 2005,b).
- Luisteren: als de volwassene goed naar het kind luistert voelt het kind zich gehoord en zal het weten dat zijn inbreng meetelt. Het kind ervaart dan rechtvaardigheid, ook al is het resultaat niet precies wat hij wilde (Parkinson e.a. 2009). De machteloosheid die kinderen voelen bij een scheiding en die voor hen zo onverdraaglijk en schadelijk is, wordt verminderd als het kind ervaart dat zijn gevoelens er toe doen en hij daadwerkelijk invloed kan hebben.
- Helpen: de volwassene kan het kind leren zijn eigen gevoelens beter te begrijpen. Door te spiegelen in nieuwe woorden komt er ruimte voor het kind. Door de gevoelens van het kind te accepteren, kan het kind zelf ook beter omgaan met deze gevoelens.
- Het kind als informant: de professional kan in gesprekken met de ouders en in advisering de stem van het kind laten meeklinken. Info o.a. over hoe het gaat met het kind, waar hij last van heeft, welke wensen hij heeft, welke hulpbronnen hij heeft en hoe de ouders hem de ruimte kunnen geven die hij nodig heeft.

g Kiezen?

A voice

but not

A choice

R. Birnbaum, conference paper 2012

Het spreekt voor zich dat niet gevraagd wordt naar wie de liefste of beste ouder is of waar het kind wil wonen. Maar we kunnen wel verkennen wat de verschillen zijn tussen de beide huizen; zijn die heel groot of kan het kind daar wel mee omgaan? Door het als vanzelfsprekend te benoemen dat huizen verschillen en dat ouders verschillen, helpen we het kind om dat ook te mogen erkennen, zonder dat er een gevaarlijk waardeoordeel aan verbonden wordt.

Pratend met het kind zoeken we ook naar aanwijzingen over het welzijn van het kind:

- Vinden we aanwijzingen tot zorg over zijn ontwikkeling?
- Hoe staat het met het gevoel van basisveiligheid?
- Welke ontwikkelingstaak is aan de orde gelet op zijn leeftijd en is daar ruimte voor?
- Zijn er specifieke aandachtsgebieden die meegewogen moeten worden in de te kiezen vorm voor de zorgverdeling?
- Hoe beleeft het kind zijn huidige situatie?
- Bij oudere kinderen: wat voor rapportcijfer zou het kind zijn leven willen geven?

Van belang is dat we het kind geen uitspraken ontlokken waar het niet aan toe is. Op tijd stoppen met doorvragen, met vermelding dat je begrijpt dat het heel lastig kan zijn.

h Geheimhouding

Een lastig onderwerp. Allereerst moeten we tegen het kind duidelijk zijn over wat er met zijn informatie zal gebeuren. Uiteraard moeten we onze belofte in dat opzicht volledig waarmaken.

Als we zeggen dat zijn informatie door ons aan de ouders en aan de rechter wordt verstrekt, moeten we er op rekenen dat we dan eerder op angst en zwijgen zullen stuiten. Immers: op grond van zijn loyaliteit aan beide ouders in combinatie met de angst voor de gevolgen (boze moeder, verdrietige vader) zal het kind zijn stilzwijgen bewaren. Dat zullen we dan ook moeten respecteren.

Als we het kind echt willen leren kennen en begrijpen, moet hij kunnen rekenen op vertrouwelijkheid. Maar dat kan nu eenmaal niet altijd, zeker bij Bureau jeugdzorg. Een mogelijkheid is dan om aan het kind te zeggen dat hij een vetorecht heeft inzake de inhoud en de vorm van de door te geven informatie.

Casus:

Een kind vertelt aan een psycholoog dat de nieuwe stiefvader stom is en streng, dat hij bovendien onaardige kinderen meebrengt en het kind zijn moeder afpakt. Daarom is het kind steeds zo boos rond de wissels. Het kind wil niet dat dit wordt doorverteld. Na enig zoeken gaat hij er wel mee akkoord dat de psycholoog met de ouders bespreekt dat de veranderingen te snel zijn gegaan, dat het kind het bijzondere contact met de eigen ouder mist, waaraan het gewend was, en dat hij graag wat vaker iets met deze ouder apart wil blijven doen.

Er kunnen zich dan uiteraard ingewikkelde situaties voordoen. Wat te doen als het kind staat op geheimhouding van zaken die echt niet geheim kunnen blijven, zoals het feit dat het bij een ouder verwaarloosd of mishandeld wordt. Zie hiervoor de handreikingen onderaan dit hoofdstuk.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Praten met kinderen in een complexe scheiding kan het kind erg helpen. Het kan zijn gevoel van machteloosheid verminderen en het kan hem helpen om weer wat vrijer te mogen denken en voelen. Er zijn vele manieren om met een kind in gesprek te gaan. Het is van belang dat de jeugdbeschermer vooraf zijn doel goed vaststelt. Wil ik de situatie van het kind verkennen? Wil ik feitelijke informatie en hoe weeg ik die dan? Wil ik het kind ook een stapje verder helpen om te leren omgaan met de situatie?

De 'feiten' die het kind vertelt, moeten zorgvuldig gewogen worden. Wat het kind vertelt, is lang niet altijd de 'objectieve waarheid'. We nemen zijn woorden als uiting serieus, maar de professional probeert de betekenis ervan te begrijpen en die betekenis waar mogelijk met de ouders te delen.

Voor het kind moet te allen tijde duidelijk zijn wat er met zijn informatie gebeurt. Over het algemeen zal de jeugdbeschermer van Bureau Jeugdzorg aan het kind geen geheimhouding beloven, omdat dat niet mogelijk is. Het kind moet dan duidelijk horen dat zijn informatie met de ouders wordt gedeeld. Het is van belang dat de professional aan het einde van het gesprek aan het kind meldt wat hij ongeveer aan de ouders gaat vertellen. Zo komt het kind niet voor verrassingen te staan en kan hij mogelijk nog meedenken over de formulering van sommige van zijn uitspraken. Dat maakt het veiliger en versterkt zijn gevoel van autonomie.

Als geheimhouding toch is beloofd, moet die ook worden nagekomen. Als het kind komt met belastende informatie zal de professional met het kind samen een uitweg moeten zoeken. Hij zal dan met het kind proberen uit te zoeken waar het bang voor is en waarom niet aan de ouders mag worden verteld dat het kind verwaarloosd of mishandeld wordt. Uitgangspunt is het vinden van een vorm waar het kind zich in kan vinden, die hem beschermt en die hem niet opzadelt met nog meer problemen.

Handreiking gesprek: Gespreksthema's:

a. Scheidingsgerelateerde vragen:

- Hoe gaat het nu met jou?
- Hoe hoorde je over de scheiding?
- Wie vertelde jou over de scheiding?
- Hoe reageerde je toen?
- Wat voelde je toen?
- Wat is er allemaal veranderd?
- Wat is hetzelfde gebleven?
- Wat zijn voor jou belangrijke zaken: de sportclub, vriendinnetjes in de buurt?
- Je hebt nu twee huizen, misschien is dat soms fijn? Misschien is dat soms lastig?
- Zijn er verschillen tussen de twee huizen? Kun je ze tekenen?
- Hoe gaat het als je van het ene huis naar het andere gaat?
- Kun je in beide huizen lekker slapen?
- Wat is het lekkerste eten bij mama, wat bij papa?
- Wat doe jij als je ouders ruzie maken? (denk aan: zich terugtrekken, proberen het op te lossen, zich schuldig voelen, clownesk gedrag vertonen, extra zijn best doen om lief te zijn, de ouder troosten)
- Met wie kun jij praten als je iets lastig vindt?
- Waar maak jij je zorgen om?
- Wat zouden je ouders nog meer kunnen doen om jou te helpen?

b. Indirecte thema's:

- Hoe gaat het met jou op school (=info over voortgang ontwikkelingstaken), gaat het nog net zo goed als een tijdje geleden?
- Heb jij een lieve juf en vindt zij jou ook lief? (= info over vertrouwen in anderen en zelfwaardering)
- Heb jij een allerbeste vriend/vriendin? (= info over vermogen om zich met anderen te

- verbinden, sociale ontwikkeling)
- Wat is jouw favoriete dier? Heb je een lievelingskleur? (=info over kunnen kiezen op andere ter-
reinen dan de scheiding; sommige kinderen worden over de hele lijn kleurloos uit angst om een
verkeerde keuze te maken die iemand kan benadelen)
  - Denk je wel eens aan hoe het zal zijn als je groot wordt? Wat wil je worden? Denk je dat je dan zult
trouwen? (=info over toekomstperspectief, vertrouwen in goede afloop)
  - Wat zijn jouw drie grootste wensen?

5 Literatuur bij dit hoofdstuk

- Atwood, B.A., *The Child's voice in custody Litigation: An empirical Survey and Suggestions for Reform*, Arizona Law Review, 45; 629-687, 2003
- Antokolskaia, M.V., *Herziening van het echtscheidingsrecht*, SWP, Amsterdam, 2006
- Cottier, M., *Subjekt oder Objekt, Die Partizipation von Kindern in Jugendstraf- und zivilrechtlichen Kindes-
schutzverfahren*, Stämpfli Verlag, Bern, 2006
- Davies, B., *Shards of Glass: Children Reading and Writing beyond Gendered Identities*, Allen & Unwin, St.
Leonards, 1993
- Delfos, M., *Luitster je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar*, SWP, Amster-
dam, 2001
- Gould, J.W & D.A. Martindale, *Including children in decision making about custodial placement*, Journal of
the American Academy of Matrimonial Lawyers, vol.22, 2009
- Graham, D., *Moral learning and development, Theory and Research*, Batsford, London, 1972
- Groenhuijsen, E.A., *Hoogvliegers en pechvogels, over de veerkracht van kinderen*, Uitg. Balans, Amster-
dam, 2010
- Nijnatten, C. van & R. van Huizen, *Children of uxoricide: the construction of pathology in cases of family
trauma*, Journal of social Welfare and Family Law, 26, 292-244, 2004
- Nijnatten, C. van, *Op verhaal komen, Inaugurale Rede* Radboud Universiteit, 2005 a
- Nijnatten, C. van, *Het kind als communicatieve partner* Justitiële Verkenningen, 5, 2005 b
- Sage, L. le, H. Stegge & J. Steutel, *Jeugddelinquentie en gewetensontwikkeling. Conceptualisering, diagnos-
tiek en behandeling*, SWP, Amsterdam, 2006
- Shai, D. & J. Belsky, *When words just won't do: Introducing parental embodied Mentalizing*, Child Develop-
ment Perspectives, 5-3, 173-180, 2011
- Smart, C., *From children's shoes to children's voices*, Family Court Review, 40-3, 307-319, 2002
- Smart, C., A. Wade, B. Neale, *Objects of concern?- children and divorce*, Conference Paper, Child and
Family Law, Oxford, 1999
- Spruijt, E. *Kinderen in het echtscheidingsrecht*, Overwegingen vanuit sociaal-wetenschappelijk onder-
zoek, In: Antokolskaia, *Herziening van het echtscheidingsrecht*, SWP, Amsterdam, 2006
- Winslade, J. & G. Monk, *Narrative Mediation, a new approach to conflict resolution*, Jossey-Bass Publis-
hers, San Francisco, 2001

7 Als het heel erg mis gaat: ouderverstotingssyndroom (PAS)

1 Inleiding

PAS staat voor 'Parental Alienation Syndrome' (ouderverstotingssyndroom of oudervervreemdingssyndroom). Het gaat hierbij om kinderen die een van de ouders uitsluiten na de scheiding en extreem negatieve gevoelens uiten jegens deze ouder. Zij willen niet meer bij deze ouder zijn. Het moet daarbij gaan om 'onterechte' haat, dat wil zeggen dat gevallen waarin verwaarlozing, mishandeling of misbruik heeft plaatsgevonden niet onder het syndroom vallen. De oorzaak is gelegen in haatdragende uitspraken van de hoofdverzorgende ouder. De Amerikaanse psychiater R. Gardner heeft in de jaren tachtig van de vorige eeuw aandacht gevraagd voor dit verschijnsel en publiceerde erover. Het gedachtegoed van Gardner is controversieel, de strijd die erover woedt is hevig, zowel maatschappelijk als wetenschappelijk. Veel ouders lezen erover op internet en menen het gedrag van hun ex hierin te herkennen. Voor jeugdbeschermers en andere professionals die werken in scheidingzaken is het dus goed om er iets meer over te weten.

2 Wat zegt de wet

Een ouder zwartmaken en uit het leven van de kinderen verbannen mag niet. Dat is duidelijk. Het ouderlijk gezag omvat mede de verplichting van de ouder om de ontwikkeling van de banden van zijn kind met de andere ouder te bevorderen. Na de scheiding hebben beide ouders het recht, maar ook de plicht tot omgang met het kind. Een ouder die weigert om de opgelegde omgangsregeling na te komen kan via een dwangsom of gijzeling gedwongen worden, iets wat in de praktijk overigens zelden gebeurt.

● Dilemma:

Soms zijn er tegenstrijdige plichten voor de ouder, hij/zij moet zijn kind beschermen tegen mogelijke verwaarlozing, misbruik, mishandeling. Maar wat nu als een ouder na scheiding het vermoeden heeft dat de andere ouder het kind schade berokkent? Dan botsen zijn plicht tot bescherming en de plicht tot het mogelijk maken van omgang met de andere ouder met elkaar. Daar speelt zich soms een heftige strijd af: is de aangifte van misbruik onderdeel van de haatcampagne en een uiterste middel van ouderverstoting of is hier sprake van een ouder die zijn zorgplicht vormgeeft.

Parental Alienation Syndrome is geen juridische term. Wel wordt het met regelmaat door cliënten en/of advocaten gehanteerd in juridische procedures.

3 Wat zegt de wetenschap

a Wat is PAS?

● Citaat:

Als een ouder werkelijk misbruikend, mishandelend of verwaarlozend is, dan is afwijzen van die ouder door het kind een gezonde reactie (Aaronson, 2006).

PAS houdt in een pathologische binding van het kind aan één van de ouders, met uitsluiting van de andere ouder (Spruijt, 2010). Het kind wijst de ene ouder volledig af en spreekt uitermate negatief over deze ouder. Dit zou het resultaat zijn van de haat van de andere ouder, het kind zou deze haat overnemen op basis van een pathologische binding aan die ouder. Gardner spreekt in dit verband van 'brainwashing' (hersenspoelen).

● Casus:

De veertienjarige Alexandra zegt dat ze nooit meer naar haar vader wil en dat ze hem haat. De vader is zeker geen misbruikende of mishandelende man, dat zegt het kind ook niet. Vader was echter heel weinig betrokken bij de ontwikkeling van Alexandra. Nu

zij pubert, voelt zij zich erg ongemakkelijk bij hem. Zij vertelt aan de psycholoog dat ze haar vader misschien niet echt haat, maar als ze gewoon zegt dat ze niet naar hem toe wil dan luistert er niemand. De professional merkt in de gesprekken met de moeder niet dat deze het kind opstoott tegen de vader. Wel blijkt zij zelf emotioneel sterk aan haar dochter gebonden te zijn op een manier die weinig ruimte laat voor anderen.

Is dit PAS? En, belangrijker nog, wat kan hier helpen? Therapeutische hulp wordt ingezet om de ietwat symbiotische band tussen moeder en dochter wat losser te maken. Dat is in ieder geval nodig, nog los van de problemen tussen dochter en vader. Of dat op korte termijn zal leiden tot contactherstel met vader is niet zeker, maar het zal mogelijk wat ruimte maken om op enige termijn de band met hem verder uit te bouwen.

Wat in zaken als deze vaak tragisch is, is dat een vader niet zelden weinig thuis is om allereerst aan de financiële behoeften van het gezin te voldoen, maar soms/vaak ook probeert hij door veel afwezig te zijn de dreigende echtelijke conflicten tot een minimum te beperken, ter wille van de kinderen. Het is dan begrijpelijk dat de afwijzing door een kind hard aankomt. Echter langs de 'meetlat' van de ontwikkeling van het kind, moet de professional de kant van het kind kiezen en vanuit het begrip continuïteit soms een vader vragen om voorlopig even af te wachten en het kind de tijd te gunnen.

Deze vader zou er daarnaast goed aan doen zich wat te verdiepen in de ontwikkeling van een veertienjarige.

In gevallen van ernstige PAS is volgens Gardner geïndiceerd om het kind te plaatsen bij de ouder die tot dan toe werd verworpen. Daarbij zou er enige tijd geen enkel contact mogen zijn met de vervreemdende ouder, zelfs niet schriftelijk of telefonisch. Het doel hiervan is het kind te 'deprogrammeren' en 'reverse brainwashing' (tegen-hersenspoelen) toe te passen. Als dat gebeurd is, zou het kind langzaam weer contact met de andere ouder mogen hebben.

De kenmerken van Pas zijn:

- dat er sprake is van een lastercampagne van de ene tegen de andere ouder;
- dat argumenten die het kind aanhaalt zwak en absurd zijn;
- dat kinderen geen ambivalentie laten zien, d.w.z. dat de ene ouder wordt omschreven als honderd procent goed, de ander als honderd procent fout;
- dat de kinderen zeggen dat de afwijzing uitsluitend hun eigen besluit is, de verzorgende ouder beaamt dat;
- dat de kinderen de verzorgende ouder krachtig steunen;
- dat de kinderen geen schuldgevoelens hebben over hun afwijzende gedrag;
- dat de kinderen zich uiten in taal die ingestudeerd lijkt, niet passend bij de leeftijd;
- dat ook de familie van de verstoten ouder wordt afgewezen.

(Spruijt, 2010)

b De wetenschappelijke status van PAS

Wetenschappelijk gezien staat PAS bepaald niet sterk. Er zijn geen bewijzen voor geleverd die voldoen aan de eisen van de wetenschap en de analyses zijn slordig. Er zijn zware overtredingen van de regels van het wetenschappelijk onderzoek aangetoond, wetenschappelijke bibliotheken nemen Gardner's werk niet op in hun bestand omdat het niet voldoet (Bruch, 2001).

Emery (2005) noemt PAS 'niet meer dan een hypothese die niet getoetst is', Bruch (2001) spreekt van 'Junk Science' en 'Pseudo Science'.

Toch komen de verschijnselen die door Gardner worden omschreven wel degelijk voor. Er zijn ouders die, vanuit eigen wrokgevoelens, het kind opstoken tegen de andere ouder, zonder dat daar in werkelijkheid gronden voor zijn. De vraag is echter of het hier

om een syndroom gaat in de betekenis die Gardner daaraan toekent. De kritiek is er onder andere in gelegen dat het beschreven wordt als een intrapersonlijke 'stoornis', terwijl volgens veel anderen het probleem gezien moet worden in de dynamiek van het systeem. Het kind reageert met zijn uitspraken en gedrag op een gepolariseerde en voor hem bedreigende situatie. Door het als persoonlijke stoornis te definiëren wordt de dynamiek tussen de ouders ontkend evenals de dynamiek binnen het kind zelf. Denkend vanuit systeemtermen zal de oplossing gezocht moeten worden in een gezins- en familiegerichte interventie. Ook wordt therapie voor de 'vervreemdende ouder' en voor het kind genoemd, om de gezonde kanten in hun relatie te ondersteunen en de ongezonde te doen afnemen.

c PAS en beschuldigingen van mishandeling/misbruik

In de literatuur wordt ook gewezen op de gevaarlijke kanten van denken in termen van PAS. De neiging bestaat om in alle gevallen dat een kind een ouder afwijst de andere ouder daarvan de schuld te geven. Zeker bij jonge kinderen is het razend moeilijk vast te stellen of beschuldigingen van het kind over mishandeling of misbruik, berusten op waarheid. Uit verhoor door de politie komt vaak als conclusie dat het niet is vast te stellen. Kinderen zijn nu eenmaal qua hersenontwikkeling niet rijp genoeg om betrouwbaar hun verhaal te vertellen als het om feiten gaat. Observatie van het kind met de beschuldigende ouder dan? Dat wordt wel gedaan, maar ook als het kind deze ouder enthousiast begroet, kunnen we nog geenszins concluderen dat er niks aan de hand zal zijn. Uit onderzoek weten we dat kinderen ook van een misbruikende ouder kunnen blijven houden en dat ze, als ze weten dat het veilig is (zoals tijdens een interactieobservatie, waarbij anderen meekijken), weer kunnen genieten van de fijne kanten van hun ouder (Meider, 2009, Bancroft 2002).

Recent konden we in de krant (NRC, 17-05-2014) lezen dat velen, waaronder de Kinderombudsman, zich zorgen maken over toenemende aantallen beschuldigingen van mishandeling en misbruik na scheiding.

d Alternatieve verklaringen voor verstotend gedrag: van PAS naar PA.

Door internationale wetenschappers wordt momenteel veelal gepleit om PAS als Syndroom niet te gebruiken, maar gedragingen van PA (Parental Alienation, oudervervreemding of ouderverstoting) wel degelijk serieus te blijven nemen als een uiting van een belastende situatie waar het kind, maar ook de ouders, met elkaar in zijn beland.

● Casus:

Mevrouw X vraagt om advies bij een psycholoog. Zij is getrouwd en uit het huwelijk zijn twee kinderen geboren, van inmiddels vijf en zeven jaar. Meneer verloor twee jaar geleden zijn baan. De agressie die hij ook voor die tijd had jegens de kinderen (slaan, streng straffen) is sinds die tijd toegenomen. Zij kan hen daartegen niet beschermen, als zij zich ermee bemoeit wordt hij alleen maar nog bozer. Zij wil eigenlijk van hem scheiden om zichzelf en de kinderen een beter leven te gunnen. Maar nu las zij over PAS en durft niet te scheiden omdat hij heeft gezegd haar kapot te zullen maken als ze hem verlaat. Ze is bang dat een rechter onder de noemer van PAS haar argumenten na scheiding niet serieus zal nemen en zij de kinderen onbeschermd bij hun vader zal moeten laten verblijven. Wat moet ze doen?

Ook als duidelijk is dat de letterlijke beschuldigingen van het kind niet waar kunnen zijn of dat ze 'absurd' zijn, is nog geenszins duidelijk dat dit aan de andere ouder te verwijten valt in de zin van vervreemdend handelen. Zeker als, zoals Gardner adviseert, er sprake zou kunnen zijn dat het kind gaat wonen bij de ouder die het tot dan toe afwijst, moeten we heel sterk in onze schoenen staan.

Emery (2005) wijst erop dat het zeker voorkomt dat een ouder uit haat het kind tegen de andere ouder opzet. Maar het komt ook voor dat een ouder de andere ouder van PAS beschuldigt uit haat, terwijl het in werkelijkheid gaat om een ouder die het kind wil beschermen tegen een slecht functionerende andere ouder. Het duidelijkst en meest

dramatisch is uiteraard de groep kinderen die melding maakt van misbruik of mishandeling, waarbij onderzoek dat niet onomstotelijk aantoon, maar waarbij er wel vermoedens/twijfels blijven.

Citaat:

Als een kind een ouder verwerpt ten gunste van de andere ouder, is dat een symptoom van een verstoord systeem, niet van een gestoord kind of één enkele verstoorde relatie (Garber, 2010).

Ook zijn er de zaken waarin er aanwijzingen zijn dat de betreffende ouder een vorm van problematiek heeft die hem/haar als ouder voor de kinderen subjectief bedreigend of onvoorspelbaar kan maken.

Andere mogelijke verklaringen voor het afwijzen van een ouder zijn:

- identificatie met de ouder van dezelfde sekse, die (tijdelijk) kan leiden tot negativiteit over verblijf bij de andere ouder;
- het ontbreken van opvoedings- en/of verzorgingsvaardigheden bij de andere ouder;
- kwaadspreken door de andere ouder over de ouder bij wie het kind zich thuis voelt;
- afwezigheid van de andere ouder ten tijde van het huwelijk, waardoor het kind zich niet veilig en vertrouwd voelt bij deze ouder;
- het kind kan zich qua temperament en persoonlijkheid meer thuis voelen bij de een dan bij de ander dat is ook vaak zo als ouders onder een dak wonen, maar kan na scheiding tot problemen leiden);
- primaire gehechtheid van het kind aan de ene ouder;
- separatieangst van het kind;
- de ervaring van het kind dat verblijf bij de andere ouder zijn vriendschappen onderbreekt;
- verveling van het kind bij de andere ouder;
- moeite van het kind met stiefouder/stiefbroers en zusjes;
- een groter gevoel van verplichting naar de ene ouder dan naar de andere ouder;
- trauma bij het kind door het abrupte vertrek van een ouder;
- ontdekking en niet kunnen verdragen van het kind dat de ouder al jarenlang heft gelogen over een affaire;
- een loyaliteitsconflict bij het kind waardoor het geen andere keuze ziet dan een ouder afwijzen om zijn eigen ontwikkeling weer op te kunnen pakken.

4 Hoofdpunten en handreikingen

Ouderverstoting: het volledig afwijzen van een ouder na scheiding, wordt in navolging van de psychiater Gardner wel aangeduid met de term PAS-syndroom. Als syndroom wordt het wetenschappelijk niet erkend. Wel is men het er over het algemeen over eens dat de verschijnselen, het afwijzen of zelfs haten zonder dat daar feitelijk een aanleiding toe is, een zeer serieus probleem vormen en een signaal dat het met het kind niet goed gaat. Houdt er rekening mee dat het begrip PAS een interpretatie geeft van de feiten waarin de ene ouder de dader is en de andere het slachtoffer. Die zienswijze werkt door de termen van vijandschap en slechte bedoelingen niet mee in de richting die nodig is, namelijk het herstellen van enige vrede en van de verstoorde gezinsbalans. In plaats van het kind bij de verstoten ouder te plaatsen, zoals Gardner adviseerde, wordt gedacht in termen van het beïnvloeden van de gezinsrelaties vanuit een systeemgericht benadering.

In Nederland zijn rechters terughoudend met het gebruik van het begrip PAS en met het inzetten van dwangmiddelen. Gijzeling of dwangsommen worden door hen over het algemeen gezien als 'niet goed voor het kind' of men vreest dat deze middelen hun uitwerking zullen missen (Vlaardingerbroek, 2009). Juist in deze gevallen zal, hoe moeilijk ook, een weg tot oplossing gevonden moeten worden door de ouders.

Indicatoren voor problematiek in de zin van oudervervreemding:

- Spreekt het kind alleen maar zeer negatief over de uitwonende ouder?
- Beschouwt het kind de uitwonende ouder niet als familielid?
- Heeft het kind argumenten voor de laster tegen de uitwonende ouder?
- Gelooft het kind alles wat de inwonende ouder zegt?
- Zoekt het kind steeds bevestiging bij de inwonende ouder?
- Spreekt het kind zichzelf voortdurend tegen?
- Antwoordt het kind niet spontaan?
- Is het kind erg bang de inwonende ouder te verliezen?
- Wil het kind geen enkel contact met de familie van de andere ouder?
- Zegt het kind dat de uitwonende ouder hem ongelukkig maakt?

5 Literatuur bij dit hoofdstuk

Bancroft, L., & J. Silverman, *The Batterer as Parent, Addressing the impact of Domestic Violence on Family Dynamics*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2002

Bruch, C.S., *Parental Alienation Syndrome and Alienated Children, Getting it wrong in child custody cases*, Family Law Quarterly, 527, 381-400, 2001

Emery, R.E., *Parental Alienation Syndrome, Proponents bear the burden of proof*, Family Court Review, 43-01, 2005

Garber, B.D., *Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: Adultification, parentification and infantilization*, 2010. <http://www.healthyparent.com>

Johnston, J.R., *Children's rejection of a parent in child custody*, Journal of emotional abuse, 4-4, 191-218, 2005

Johnston, J.R., M. Gans Walters & S. Friedlander, *Alienated Children in Divorce: Therapeutic Work With Alienated Children and Their Families*, 39 Family Court Review, 39, 2001

Johnston, J.R., *The psychological functioning of alienated children and their parents in custody disputing families: a program of research*, Paper, International Conference on Children and Divorce, Norwich, 2006

Kelly JB, J.R. Johnston: The alienated child: a reformulation of parental alienation syndrome. Family Ct Rev, 39, 2001. An earlier version of the article was presented at the Assoc. Family and Conciliation Courts Conference, New Orleans, May 31, 2000

Meier, J.S., *Parental Alienation Syndrome: Research Reviews*, Research Reviews, National research center of violence, Pennsylvania, 2009

Spruijt, E. & H. Kormos, *Handboek Scheiden en de kinderen*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2010

Stahl, P.M., *Understanding and Evaluating Alienation in High Conflict custody Cases*, 2003

Geraadpleegde literatuur

- Amato, P. & J.G. Gilbreth, *Nonresident Fathers and Children's Wellbeing A Meta-Analysis*, Marriage & Family, 557, 1999
- Antokolskaia, M.V., *Herziening van het echtscheidingsrecht*, SWP, Amsterdam, 2006
- Armstrong, J., *De filosofie van de liefde*, Prometheus, Amsterdam, 2003
- Atwood, B.A., *The Child's voice in custody Litigation: An empirical Survey and Suggestions for Reform*, Arizona Law Review, 45, 629-687, 2003
- Bancroft, L., & J. Silverman, *The Batterer as Parent, Addressing the impact of Domestic Violence on Family Dynamics*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2002
- Barthes, R., *Uit de taal van een verliefde*, Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2002
- Bettelheim, B., *Niet volmaakt maar goed genoeg, over het opvoeden van kinderen*, Uitgeverij Contact, Amsterdam, 1990
- Bögels, S., *De ontdekking van de eigen kracht* in Ex, C. *Opvoeden, wat kun je*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2007
- Boom, D. van den, *Ouders op de voorgrond*, Sardes, Utrecht, 1999
- Bowlby, J., *Attachment and loss: Vol 1, Attachment*, Basic Books, New York, 1969
- Bruch, C.S., *Sound research or wishful thinking in Child Custody Cases? Lessons from Relocation Law*, conference paper, 12th World Conference of the International Society of Family Law, 2005
- Bruch, C.S., *Parental Alienation Syndrome and Alienated Children, Getting it wrong in child custody cases*, Family Law Quarterly, 527, 381-400, 2001
- Center on the Developing Child, Harvard University, *Excessive Stress Disrupts the Architecture of the Developing Brain, Working Paper 3*, National Scientific Council on the Developing Child, Harvard, 2009
- Child Welfare Information Gateway, *Understanding the Effects of Maltreatment on Brain Development*, US Department of Health and Human Services, 2004
- Cottier, M., *Subjekt oder Objekt, Die Partizipation von Kindern in Jugendstraf- und zivilrechtlichen Kinderschutzverfahren*, Stämpfli Verlag, Bern, 2006
- Cowan, P.A. & C.P. Cowan, *Interventions as tests of family systems theories: Marital and family relationships in children's development and psychopathology*, Development and Psychopathology, 14, 731-759, 2002
- Cummings, E.M. & A.C. Schermerhorn, *Interparental discord and child Adjustment, Child Development*, 77-1, 132-152, 2006
- Cummings, E.M. & P.T. Davies, *Marital conflict and children, an Emotional Security Perspective*, Guilford, New York, 2010
- Davies, B., *Shards of Glass: Children Reading and Writing beyond Gendered Identities*, Allen & Unwin, St. Leonards, 1993
- Davies, P.T. & M.L. Sturge-Apple, *The Role of Child Adrenocortical Functioning in Pathways Between Interparental Conflict and Child Maladjustment*, Developmental Psychology, 43-4, 918-930, 2007
- Delfos, M., *Luister je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar*, SWP, Amsterdam, 2001
- Delfos, M., *De schoonheid van het verschil, Waarom mannen en vrouwen verschillend en hetzelfde zijn*, Harcouort, Lisse, 2004
- Delfos, M.F., *Klein en wijs, jong en getekend, rouwverwerking bij kinderen en jongeren*, in: Lieve Hemel, R. Diekstra en C. Gravensteijn (red), Karakter Uitgevers, 2005
- Diekstra, R. & C. Gravensteijn (red), *Lieve hemel, over hulp bij rouwverwerking van kinderen en jongeren door opvoeders*, Karakter Uitgevers BV, Uithoorn, 2005
- Dries, L. van den, F. Juffer, M.H. van IJzendoorn & M.J. Bakermans-Kranenburg, *Fostering security? A meta-analysis of attachment in adopted children*, Children and Youth Services Review, 31, 401-421, 2009

- Elster, J., *Solomonic Judgements, Studies in the limitations of rationality*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989
- Emery, R.E., R.K. Otto & W.T. O'Donahue, *A critical Assessment of Child Custody Evaluations, Psychological Science in the Public Interest*, 6-1, 1-29, 2005
- Emery, R.E., *Parental Alienation Syndrome, Proponents bear the burden of proof*, Family Court Review, 43-01, 2005
- Erikson, E.H., *Het kind en de samenleving*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1971
- Ex, C., *Opvoeden, wat kun je, Over de ontwikkeling van ouders en kinderen*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2007
- Freud, I., *Mannen en moeders, de levenslange worsteling van zonen met hun moeders*, Van Genneep, Amsterdam, 2002
- Garber, B.D., *Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: Adultification, parentification and infantilization*, 2010. <http://www.healthyparent.com>
- George S, Solomon, J & K. McIntosh, *Divorce in the nursery, On Infants and overnight care*, Family Court Review, 49, 2011
- Glaser, D., *Verwaarlozing en mishandeling van kinderen en de hersenen*, Literatuurselectie Kinderen en Adolescenten, 8-3, 306-356, 2000
- Goldstein, J., A.J. Solnit, S. Goldstein & A. Freud, *The best interests of the child, the least detrimental alternative*, The free Press, New York, 1996
- Goldstein, S. & R.B. Brooks, *Handbook of Resilience in Children*, Springer, New York, 2006
- Gould, J.W & D.A. Martindale, *Including children in decision making about custodial placement*, Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers, vol.22, 2009
- Graham, D., *Moral learning and development, Theory and Research*, Batsford, London, 1972
- Groenhuijsen, E.A., *En ze leefden nog lang en gelukkig*, SWP, Amsterdam, 2008
- Groenhuijsen, L., *Ouders in het wild, over fleur en haar stiefgezin*, SWP, Amsterdam, 2009
- Groenhuijsen, L., *Een Atlas voor het stiefgezin*, SWP, Amsterdam, 2009
- Groenhuijsen, E.A., *Hoogvliegers en pechvogels, over de veerkracht van kinderen*, Uitg. Balans, Amsterdam, 2010
- Grych, J.H. & F.D. Fincham, *Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework*, Psychological Bulletin, 108, 267-290, 1990
- Grych, J.H., F.D. Fincham, E.N. Jouriles & R. McDonald, *Interparental conflict and child adjustment: Testing the mediational role of appraisals in the cognitive contextual framework*, Child Development, 71, 1648-1661, 2000
- Grych, J.H., G.T. Harold & C.J. Miles, *A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between interparental conflict and child adjustments*, Child Development, 74, 1176-1193, 2003
- Halberstadt-Freud, H.C., *Electra versus Oedipus, Psychoanalytische visies op de moeder-dochterrelatie*, Van Genneep, Amsterdam, 1997
- Herman, J.L., *Trauma en herstel*, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 2001
- Hermesen, J.J., *De liefde dus*, Uitgeverij de Arbeiderspers, Amsterdam, 2008
- Ivanenko, A., V. McLaughlin Crabtree, L.M. O'Brien & D. Gozal, *Sleep complaints and Psychiatric Symptoms in Children evaluated at a Pediatric Mental Health Clinic*, Journal of sleep Medicine, 2-1; 42-48, 2006
- Jaffee, S.R., T.E. Moffitt, A. Caspi & A. Taylor, *Life with or without a father: the benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behaviour* Child Development, 74, 109-126, 2003
- Johnston, J.R., *Children's rejection of a parent in child custody*, Journal of emotional abuse, 4-4, 191-218, 2005
- Johnston, J.R., M. Gans Walters & S. Friedlander, *Alienated Children in Divorce: Therapeutic Work With Alienated Children and Their Families*, 39 Family Court Review, 39, 2001
- Johnston, J.R., *The psychological functioning of alienated children and their parents in custody disputing families: a program of research*, Paper, International Conference on Children and Divorce, Norwich, 2006

Juffer, F., *Beslissingen over kinderen in problematische opvoedingssituaties*, Inzichten uit gehechtheidsonderzoek, Research Memoranda, Raad voor de Rechtspraak, 6-6, 2010

Kalverboer, M & E. Zijlstra, *Het belang van het kind in het Nederlands recht*, Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief, SWP, Amsterdam, 2006

Keller, P. & M. El-Sheikh, *Children's emotional security and sleep: Longitudinal relations and directions of effects*, Journal of Child Psychology and Psychiatry, 52-1, 64-71, 2011

Kelly, J.B. & M.E. Lamb, *Gebruik maken van onderzoek naar de ontwikkeling van kinderen om geschikte beslissingen over verblijfs- en omgangsregelingen voor jonge kinderen te nemen*, Family and Conciliation Courts Review, 38-3, 297-311, 2000 (Nederlandse vertaling)

Kelly JB, J.R. Johnston: *The alienated child: a reformulation of parental alienation syndrome*. Family Ct Rev, 39, 2001. An earlier version of the article was presented at the Assoc. Family and Conciliation Courts Conference, New Orleans, May 31, 2000

Kelly, J.B. & M.E. Lamb, *Using child development research to make appropriate custody and access decisions*, Family and Conciliation Courts Review, 38, 297-311, 2000

Kelly, J.B., *Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights from Empirical and Clinical Research*, Family Press, 2007

Kelly, J.B., *Children's adjustment in conflicted marriages and divorce*, Journal of American Academy Child Adolescence Psychiatry, 39, 2000

King, V. & H.E. Heard, *Nonresident father visitation, parental conflict and mother's satisfaction, what's best for child well-being?*, Journal of Marriage and the Family, 61, 385-396, 1999

Kline Pruett, M., R. Ebling & G. Isabella, *Aspects of parenting plans for young children, interjecting data into the debate about overnights*, Family Court Review, 39, 2004

Lamb, M.E.(red). *The role of the father in child Development*, Wiley, New York, 1997

Lamb, M.E., *Placing Children's Interests first: Developmentally appropriate parenting plans*, Virginia Journal of Social Policy and the Law, 10, 98-119, 2002

Laing, R. Knots (Nederlandse vertaling: *Toestanden*), Boom, Meppel, 1970

Laing, R., *Houd je van me?*, Wetenschappelijke uitgeverij b.v., Amsterdam, 1980

Latten, J. & M. van Hintum, *Liefde à la carte, Trends in moderne relaties*, Archipel, Amsterdam-Antwerpen, 2007

Levering, B. & A. Kinneging, *In het belang van het kind gezien vanuit het kind en gezien vanuit de overheid*, SWP, Amsterdam, 2007

Maas, G., *Gelijkgekleed*, uitg. Lecturis, 2013

Mahler, M.S., F. Pine & A. Bergman, *The Psychological Birth Of The Human Infant*, Basic books, New York, 1975

Meier, J.S., *Parental Alienation Syndrome: Research Reviews*, Research Reviews, National research center of violence, Pennsylvania, 2009

Mercer, J., *Straight Talk About Child Development , Parenting Plans, Continued: Divorce and Sleep Problems*, Psychology today, 2010

McIntosh, J.E., *Special consideration for Infants and Toddlers in Separation/Divorce: Developmental Issues in the Family Law Context*, in Encyclopedia on Early Childhood Development, 2011

Mercer, J., *Straight Talk About Child Development , Parenting Plans, Continued: Divorce and Sleep Problems*, Psychology today, 2010

Mieras, M., *Liefde, wat hersenonderzoek onthult over de klik, de kus en al het andere*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2010

Nielsen, L., *College Daughter's relationships with their fathers*, College Student Journal, Wake Forest, 2006

Nijnatten C.van (red), *Kinderrechten in discussie*, Boom, Amsterdam-Meppel, 1993

Nijnatten, C. van & R. van Huizen, *Children of uxoricide: the construction of pathology in cases of family trauma*, Journal of social Welfare and Family Law, 26, 292-244, 2004

Nijnatten, C. van, *Op verhaal komen*, Inaugurele Rede Radboud Universiteit, 2005,a

Nijnatten, C. van, *Het kind als communicatieve partner*, Justitiële Verkenningen, 5, 2005, b

O'Dougherty Wright, M. & A.S. Masten, *Resilience Processes in Development*, in: Goldstein e.a. 2006,

Parkinson, P. & J. Cashmore, *The voice of a child in family law disputes*, Oxford University Press, 2009

Pleck, J.H., *Paternal Involvement: Levels, Sources and Consequences*, in: Lamb, Wiley, New York 1997

Rubinstein, R., *Niets te verliezen en toch bang*, Meulenhoff, Amsterdam, 1978

Ruitenbergh, G.C.A.M., *Het internationaal Kinderrechtenverdrag in de Nederlandse Rechtspraak*, SWP, Amsterdam, 2003

Sage, L. le , H. Stegge & J. Steutel, *Jeugddelinquentie en gewetensontwikkeling. Conceptualisering, diagnostiek en behandeling*, SWP, Amsterdam, 2006

Schore, A., *The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation and infant mental health*, *Infant Mental Health Journal*, 22, 201-269, 2001

Shore, J.R. & Schore, A., *Attachment, affect regulation and the developing right brain*, *Clinical Social Work*, 36, 9-20, 2008

Shai, D. & J. Belsky, *When words just won't do: Introducing parental embodied Mentalizing*, *Child Development Perspectives*, 5-3, 173-180, 2011

Sman, J. van der, *Ware Liefde, Harde feiten over de diepste emotie*, Balans, Amsterdam, 2009

Smart, C., A. Wade, B. Neale, *Objects of concern? - children and divorce*, Conference Paper, Child and family Law, Oxford, 1999

Smart, C. *Children's voices*, Conference Paper, 25th anniversary Conference, Sydney, 2001

Smart, C., *From children's shoes to children's voices*, *Family court Review*, 40-3, 307-319, 2002

Smart, C., *Changing Landscapes of Family Life: Rethinking Divorce*, *Social Policy & Society*, 3:4, 401-408, Cambridge, 2004

Sobolewski, J.M. & P.R. Amato, *Is feeling close to two parents always better than one?* Conference paper, Norwich UK, 2006

Solomon, J. & C. George, *The place of disorganization in attachment theory*, Guilford Press, New York, 1999

Spruijt, E. *Kinderen in het echtscheidingsrecht*, Overwegingen vanuit sociaal-wetenschappelijk onderzoek, In: Antokolskaia, Herziening van het echtscheidingsrecht, SWP, Amsterdam, 2006

Spruijt, E. & H. Kormos, *Handboek Scheiden en de kinderen*, Bohn Stafleu van Loghum, Houten, 2010

Staal, S., *De geborgenheid die wij verloren*, Volwassen echtscheidingkinderen aan het woord, Arena, Amsterdam, 2001

Stahl, P.M., *Understanding and Evaluating Alienation in High Conflict custody Cases*, 2003

Strous, M., *Overnights and overkill: post-divorce contact for infants and toddlers*, *South African Journal of Psychology*, 41, 196-206, 2011

Sturge-Apple, M.L, P.T Davies & E.M. Cummings, *Hostility and withdrawal in marital conflict: effects on emotional unavailability and inconsistent discipline*, *Journal of Family Psychology*, 20-2, 227-238, 2006

Swaab, D., *Wij zijn ons brein, van baarmoeder tot alzheimer*, Uitgeverij Atlas contact, Amsterdam/Antwerpen, 2010

Talge, N.M. C. Neal & V. Glover, *Antenatale Stress bij moeders en de langetermijneffecten op de neuropsychologische ontwikkeling van kinderen: hoe en waarom?* *Kind en Adolescent Review* 15-4: 373-413, 2008

UNHCR, *Guidelines on determining te best interests of the child*, United Nations High Commissioner for Refugees, Geneva, 2008

US Department of Health, *Understanding the Effects of Maltreatment on Brain Development*, Washington, 2009

Voert, M.J. ter & T. Geurts, T., *Evaluatie Ouderschapsplan, een eerste verkenning*, WODC Den Haag, 2013

Wade, A. & C. Smart, *Facing family change, Children's circumstances, strategies and resources*, Rowntree Foundation, Layerthorpe, 2002

Walburg, J.A., *Mentaal vermogen, investeren in geluk*, Nieuw Amsterdam Uitgevers, Amsterdam, 2008

Warshak, R.A., *Current controversies regarding parental alienation syndrome*, American Journal of forensic Psychology, 19-3, 29-59, 2001

Warshak R.A., *Alienating audiences from innovation: the perils of polemics, ideology and innuendo*, Family Court Review, 48-1, 153-163, 2010

Warshak, R.A., *Who will be there when I cry in the night?* Family court Review, 40, 208-219, 2002

Warshak, R.A., *Parenting by the clock, the best interest-of-the-child standard, judicial discretion and the American Law Institute's "Approximation rule"*, Baltimore Law Review, 41, 2011

Weimar, J., *Eerst gehuwd, nu collega-ouders*, Boom, Amsterdam, 2014

Willems, J., B. Appeldoorn & M. Gooyens, *Living Together Apart, Scheiden als Partners, samenleven als Ouders*, Lannoo nv, Tiel, 2013

Winslade, J. & G. Monk, *Narrative Mediation, a new approach to conflict resolution*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 2001

Zoja, L., *The Father, Historical, psychological and cultural perspectives*, Brunner-Routledge, Sussex, 2001

<http://archive.constantcontact.com/fs013/11018776666189archive//1109036501345.html>, Neuroscience Advances the Understanding of Infant Attachment; Implications for Family Law, Mental Health Matters, Forensic Edition, 2012

De Kinderombudsman: rapport Vechtende ouders, het kind in de knel, Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in vechtscheidingen, Maart 2014

Film: Experiment Still Face, E.Tronick, <https://www.youtube.com/watch?v=apzXGEbZhtO>